

EDIȚIUNE AJUTORATĂ DE FONDUL „CORESI”
BRAȘOV.

Op. 10.

ANALISE PSICHOLOGICE.

— LECȚIUNI DE PSICHOLOGIE —

PENTRU

INVĂȚĂMÎNTUL SECUNDAR

DE

DR. IOSIF BLAGA

PROFESOR.

BRASSÓ.

TIPOGRAFIA CIURGU & Comp.

1902.

ANALISE PSICHOLOGICE.

— LECȚIUNI DE PSICHOLOGIE —

PENTRU

INVĂȚĂMÎNTUL SECUNDAR

DE

D^R. IOSIF BLAGA

PROFESOR.

BRASSO.

TIPOGRAFIA CIURCU & Comp.

1902.

dacoromanica.ro

PREFAȚĂ.

În viața școlară studiul psihologiei nu i s'a dat și nu i s'e dă nici astăzi atențiunea și importanța, ce ar trebui să i s'e acordeze, amăsurat cu valoarea lui instructivă și educativă.

Învățământul psihologiei a trebuit, natural, să se împărtășească de aceeași sorțe, de care s'a împărtășit și însași dezvoltarea științifică a psihologiei, să ajungă adecă mai târziu la rënd de a fi considerat și apreciat la măsura recerută și în consequență tractat în școlă cu băgarea de sémă, de care e vrednic.

Fenomenul acesta își are cauza sa basată în însași firea omenescă.

Ómul e adecă dela fire așa făcut, că scie lua interes mai curënd și mai mult la ce este împrejurul sėu, decât la ceea ce se petrece cu ființa sa proprie, ori chiar, la ce se petrece în internul ființei sale psihice.

În dezvoltarea literaturii didactice asemenea a trebuit să preșideze acestă pornire a omului; nu numai la noi, căci tot astfel s'a petrecut și la alte popóre, mai înaintate decât noi.

Literatura română didactică a luat în timpul din urmă un avânt frumos în dezvoltarea sa.

Avem ađi și noi manuale scrise după o metodă mai corespunđătoare.

Dar tóte manualele de psihologie, deși unele au eșit de sub tipar în timpul cel mai din urmă, sunt compuse tot după calapodul vechi, sunt nepedagogice. Și e de mirare, că tocmai cărțile de psihologie, în cari s'e esplică ființa și dezvoltarea vieții intelectuale omenesci, nu corespund cerințelor și condițiilor de dezvoltare a inteligenței.

Nu e lucru mare, ađi, a aduna cunoștințele necesare în un manual; dar rimerirea metodului și sistemului, în care s'e scrie manualul, da, constitue deja un lucru de sémă.

Instrucția nu se va mărgini numai la problema de a comunica simplu elevilor cunoștințe, ci va trebui să îngrijescă, ca treptat cu sporirea minții, să se agerească și puterea de cugetare, și să se nobilitzeze și inima școlărilor.

În vederea acestui scop al instrucției învățământul va trebui să caute anume, ca învățarea să conste din tot atâtea operații adevărat cultivătoare.

Manualele, ca și explicarea lecțiilor, au să fie conducătoarele spiritului în această direcție.

Ele au să ofere mameia științifică îndestulătoare prelucrată în lecții metodice și rânduită în un sistem natural.

Manualele de psihologie, ce avem tipărite, afară de cel al D-lui Borgovan, destinat pentru școle pedagogice, nu s'au compus cu considerarea recerută la scopul adevărat instructiv și educativ al acestui studiu. Dar și în cartea D-lui Borgovan sunt multe de excepționat.

Acele manuale sunt toate prelucrări după cărți științifice, ori după manuale streine, învechite și necorespunzătoare. Cătorul va constata, că sistemul în care e rânduit materialul în acele cărți, e nefiresc, și va găsi în ele lecții, cari se încep cu definiții abstracte despre obiectele, ce au să fie explicate. D. e. deja în primii paragrafi se tractează despre filosofie, felurile de psihologie, importanța psihologiei, principiul și metoda științei psihologiei, isvórele, împărțirea psihologiei ș. a., tot atâtea chestiuni, cari nu pot fi înțelese de aceia, — cari acum încep a învăța în acest studiu. Cum să fie apoi înțelesă și aprofundată o chestiune, când explicarea asupra ei se introduce cu definiții abstracte, — căci știut e dór', că în definiție se află chiar esența chestiunii. Cum să înțelegă școlarul «principiul» și «metoda» psihologiei, când el, de o parte, nu știe ce e metoda și principiul unei științe, și de altă parte, nu cunoște cuprinsul acelei științe! ? Cum să-ți dai sémă de împărțirea științifică a științei psihologiei, până a nu-ți fi învățat cuprinsul ei? !

Astfel sunt însă toate psihologiile tipărite până acum în românește.

Iată pentru-ce subsemnatul, în calitatea de profesor de propedeutica filosofică la liceul românesc din Brașov, n'a putut în-țrebuința nici unul din manualele ce avem, și în urmare, pentru-ce motiv și-a impus sarcina de a scrie și a tipări un nou manual de psihologie.

La compunerea acestei cărți înainte de toate m'am lăsat de obiceiul de a prelucra manuale streine, seû de a compila simplu din alte cărți științifice, ci am lucrat liber, având drept izvor gândirea-mi proprie instruită prin studiarea celor mai de frunte psihologi moderni*) și călăuzită de principiile pedagogice și de cerințele culturale, ce știu că se impun ađi școlei și în special școlei românești, de cătră problema acestui obiect de învățământ.

Mi-am dat multă silință, să compun din întregă materie de învățământ *o țesătură unitară, în un sistem natural, așa, ca să devină înțelesă unitatea vieții intelectuale, cu factorii principali ai acesteia și în legătura organică dintre diferitele fenomene psihice.*

La tractarea și prelucrarea materiei în lecții, am fost condus de principiul *metodului inductiv*, numit și *direct*.

N'am prezentat adevărurile și legile psihologice puse în definiții, ci le arăt ca deduse din analiza vieții intelectuale, mâncând totdeauna dela manifestările ei date în viața practică, în artă, ori în relațiile biologice.

Multe lecțiuni le-am introdus prin câte un fenomen luat ca exemplu, pe baza căruia explic apoi adevărul psihologic. Dar nu la toate urmez așa. În multe locuri n'a fost nevoie de așa ceva, putând aduce mai bine în legătură explicația cu adevăruri explicate în lecții anterioare, iar în alte locuri, găsind mai potrivită încopcierea de raporturi biologice. În genere bazei *biologice* i-am dat un rol deosebit. Sum încredințat, că prin acesta mai bine se induce sufletul în cunoșcerea causalității și ordinii din lumea acesta, mai bine se cultivă și se îndrumază în o direcție sănătoasă. Și anume în vederea direcționării spiritului tinerimii cătră o filosofare sănătoasă, am accentuat faptul, că imboldul de viață și de valorare e izvorul și

*) Autorii, după cari mi-am făcut studiul, sunt în deosebii: Dr. Th. Ziehen. Leitfaden der Physiol.-Psychologie ed III, și Erkenntnislehre, ed. I W. Wundt: Grundzüge der Physiol.-Psychologie, ed. III. Fechner: Elemente der Psychophys. și Revision der Hauptpunkte der Psychophys. W. Volkmann. Lehrbuch der Psychologie, ed. III. H. Lotze: Medic.-Psychologie și System der Philosophie. Preyer: Die Seele des Kindes. K. Lange: Über Apercception. Dornfeld: Denken und Gedächtniss. J. Bernstein: Die Fünf Sinne d. Menschen. Ed. v. Hartmann: Philosophie d. Uubewussten și Die Moderne Psychologie. W. James: Psychologie u. Erziehung (Traducere germană) H. Thaine. Der Verstand. (Trad. germ.) Horwicz: Psychologische Analysen. Dr. E. Mach: Analyse de Empfindungen. Nachlowsky: Das Gefühlsleben. Munsterberg: Über Aufgaben und Methoden d. Psychologie, etc.

puterea conducătoare a fenomenelor vieții psihice — filosofia lui *Hartmann* (*Philosophie des Unbewussten*), atât de puțin lăsată la noi.

Am căutat, cât numai s'a putut, ca aranjarea materiei în lecții să o fac condus de principiul treptelor formale. Lecțiile în sensul treptelor formale nu sunt de recomandat numai în învățământul primar, ci tot atât de mult și în cel secundar. A face o lecție după principiul treptelor formale nu înseamnă doi' alt-ceva decât a îngriji de condițiile pentru îndeplinirea procesului apercéptiv. În desfășurarea procesului apercéptiv, se succed unele după altele 3 acte de gândire: 1) *intuiția*, 2) *abstracția* și 3) *determinația*. Aceste 3 acte de gândire corespund și celor 3 stadii, prin cari trece lucrarea minții, când i se explică o lecție făcută după treptele formale, cari stadii sunt: 1) *deducția* (claritate, după Herbart, analiză și sintesă după Stoy, după alți pedagogi, pregătirea și predarea), 2) *inducția* (asociare și sistemă) și 3) *ultima deducție* (explicarea)

Lecțiunile făcute după treptele formale realizează două mari succese: 1) cele învățate nu evaporază degrabă din cap, și 2) spiritul, devine îndrumat a face deprinderi conform cu cerințele de aprofundare ale inteligenței, realizându-se puterea critică a minții.

Nu sunt de acord cu părerea, că manualele de școlă să cuprindă numai »în nuce« materia prescrisă, având a servi simplamente scopul de a readuce în minte școlarului cele explicate în clasă, de profesor. Această părere, învechită de altcum, se susține și azi de mulți, pe motivul, că prin acesta școlarul ar deveni orecum »silit« a fi atent în clasă, la explicație.

Cine își dă seama mai judicios asupra chestiunii, va trebui să constate, că părerea de mai sus este foarte greșită.

Prin astfel de manuale »silit«, da, pe școlarii să învețe materia de învățământ, pe scurt și de rost. Da, tocmai la acest rezultat se ajunge. Să știe însă, cât de ușor se uită, ce s'a învățat dintr'o singură explicație. Vor ști școlarii lecțiile până la un timp, dar la repetiție o pălesc. Și dacă manualul nu le oferă materia pe larg, la repetiție ei vor fi siliți să o învețe din nou, în măsura, în care o găsesc în manual. Până când, dacă au citit lecția într'egă, pe larg, din manual, când s'a explicat, atunci la repetiție au năviaș să se uite peste ea și o știu iarăși bine.

Manualele scrise pe scurt, un fel de repertoriu, cum se făceau mai înainte, sunt în genere pentru toți școlarii nepotrivite, dar pentru cei de mijloc, ele sunt de tot rele.

Motivul invocat de susținătorii manualelor — repetitorii nu-l găsesc de loc serios. Cu astfel de »silă« n'ai să procopsesci pe tinerii studenți.

Ei sunt pentru părerea, acreditată deja în pedagogia, că materia dată în *lecțiuni* se înveță cu mult mai bine, mai cu succes, decât fiind îndesată în manualele de felul celor de până acum.

Am ținut să dau deosebită grijă problemei moralisătoare a învățământului studiului psihologiei. Nicî un alt obiect de învățământ nu are putere așa de mare, în privința acésta, de a înrîuri adecă moravurile îndreptându-le, ca psihologia.

Am lămurit, unde s'a potrivit, și aplicarea legilor psihologiei pentru educațiune, pentru ca să se atragă atențiunea școlarilor și asupra acéstei chestiuni.

Am omis terminii și clasificări fără rost, ce au numai menirea de a face întunec împrejurul chestiunilor. Se știe, că în psihologiile vechi se făcea chiar paradie în privința acésta. Găsesc d. e. apercépție activă și pasivă, atențiune voluntară și involuntară ș. a. Ce deosebire în esență, póte fi între procesul apercéptiv »actív« și »pasiv« (?) ș. a. Este un fel de apercépție, ca și un fel de atențiune. În înțelesul acesta am simplificat mult materia și am mșurat înțelesul.

Adevărat, din punct de vedere filosofic au sens despărțirile și distincțiunile, fiind unele consequențele »monismului« și cestelalte ale »dualismului«. În cadrul învățământului din școla mediă însē nu încap asemenea chestiuni.

În conștiința, că am dat pe séma școlelor un manual de psihologie mai bun, decât cele existente până acum, am tipărit cartea acésta.

Comisiunea (d-nii *V. Onișiu* și *N. Sulică*) însărcinată din partea conferinței corpului profesoral din Brașov cu censurarea acéstu manual, până a nu fi tipărit, constată, în recensiunea sa cetită în conferința profesorală comună dela școlele secundare din Brașov, ținută în 2 Februarie v. 1902, următoarele: »Considerând psihologia în partea ei aplicată la școlă, la trebuințele educative și culturale ale înștrucțiunii gimnasiale, putem permite, că cartea d-lui Blaga presēntă în multe părți incontestabilă superioritate față de manualele romănesci existente de psihologie«. Și după ce face un studiu detaiat asupra cărții, arătând părțile speciale, prin care se ridică peste celelalte manuale de psihologie

declară: »Concluziunea finală, ce de sine ni se impune din cele espuse, este, ca manualul D-lui Blaga, abstragându de defecte de formă, cari prin o ultimă revizuire a cărții (manuscriptului), s'ar pute în mare parte delătura, e incontestabil mai acomodată, decât celelalte manuale tipărite deja, de a satisface unor trebuințe deja de mult și adânc simțite în instrucțiunea noastră gimnasială«.

Propune apoi: »In consecință având convingerea, că lipsa unui manual potrivit de psihologie constitue deja de mult o însemnată lacună în instrucțiunea superioară, a școlilor noastre și că manualul d-lui Blaga este anume întocmit pentru trebuințele noastre gimnasiale propunem: 1) ca manualul de psihologie a d-lui Blaga să fie introdus în gimnasiul nostru ca manual didactic pentru cl. VIII. gimnasială«; 2) ca manualul clasat fiind în categoria scrierilor originale, să fie ajutat în vederea tipăririi din fondul »Coresi«, după normele provădute de statutele fondului.«

Eū am și revidat manuscriptul îndreptând defectele de formă — cât s'a putut.

Perfect nu va fi nici acest manual, se înțelege. Dacă el însă va contribui și numai cu ceva la înaintarea învățământului secundar, își are deja rostul de a fi.

Apreciările și observările, ce mi se vor mai face din părți competente, le primesc cu plăcere.

Tușnad, August, 1902.

Prof. Dr. Iosif Blaga.

ÎNTRUCERE.

Un t n r ajuns la etatea matură părăsesce casa p rintesc , ca singur să- i deschidă drum în lume. Nu i să dă nimic de acasă. Pornesce în lume numai înzestrat cu putin a de a lucra, cu trupul  i cu sufletul. T n rul acesta ajunge într'un loc, strein, unde nu cuno ce pe nime, nici ómenii, nici împregiurările. Aci dezvolt ndu- i însă cu grije  i zel for ele sale, proprii firii  i et ii, de care dispune,  i folo-sindu-se cu înţelepciune de împregiurările, între cari  i este dat a trăi, devine cu timpul bărbat valoros, cunoscut  i bogat, un demn st p n al situa iei de acolo. C te pilde de acestea nu ne oferă istoria  i vie a practică!

Cum devini t n rul acela om valoros, căci n'avuse nimic, c nd sosise în acel loc? Adev rat, că n'avuse nimic pip ibil atunci, dar da, avuse, gata, dispozi ii puternice pentru a desvolta munca  i f ptuirele necesare întru a să put  face valoros, bogat cunoscut  i iubit.  n v rtutea acestor dispozi ii  i a unui imbold instinctiv, inherent firii omenesci s n t se, precum  i a întocmirii lumii externe, omul devine împins, în un mod fatal, de a tot lucra  i de a să valora; în direcția ac sta devine împins cu at t mai intensiv, căci tot în urma ac sta, treptat, i tot sporesc tot deodată  i for ele creat re.

Tot cam analog începe, putem  ice, a să desvolta omul  i după ce vine în lumea ac sta, prin nascere. Sărac  i strein ajunge omul în lume, c nd se nasce. Dar  i atunci să află înzestrat cu nesce anume dispozi ii de puteri, din cari, gra ie organizației minunate a fin ii omenesci,  i a lumii externe, să face de să  nch g , încetul cu încetul, în om

o putere dumnezească, *puterea psihică**), de care călăuzit și animat omul se valorizează tot mai mult în viață, în vederea îndeplinirii problemei sale. Puterea psihică, în felul cum se manifestă ea în actele vieții, este un product al raportului omului cu lumea externă. Acestui raport se dă loc în urma acțiunii pornite de puterea scânteii dumnezeiești, ce vivifică atât pe om cât și tot ce există în lume, pe fiecare în modul și felul său deosebit, după înțelepciunea nemărginită a lui D-șeu.

În scopul încheșării și dezvoltării puterii psihice din om conlucră, se înțelege, anumite organe speciale, *organele vieții psihice, intelectuale*. Știința n'a putut străbate pe deplin în tainele modului de a lucra a acestor organe, ca să fie în stare azi a lumina pe deplin ființa și legile vieții psihice. Dar totuși știința psihologiei, care e chemată a face lumină împregiurul acestei probleme, în colaborare, respective ajutată de rezultatele științelor: fiziologiei, anatomiei, patologiei comparate și biologiei, a ajuns la frumoșe rezultate.

Vom vorbi în cele următoare mai întâiu despre organele vieții intelectuale și după aceea se vor face, pe temeiul manifestațiilor vieții psihice, analize întru a stabili legile generale, sub cari pôte fi înțeleșă viața psihică în manifestațiile ei generale.

*) *Notă* Cu intenție nu s'a admis aci termenul de „sufletescă“, întrebuințat în multe cărți de psihologie, pentru ca să nu se confunde ori substitue chiar această noțiune cu noțiunea adjectivului format din cuvântul „suflet“. Psihologia de azi, ca știință, are să se ocupe de fenomenele psihice, intelectuale, ce manifestă omul, și nu de teoria despre suflet, cum se făcea mai înainte.

I. Organele vieții intelectuale.

A) Sistemul nervos central.

Organele vieții psihice sunt: *creerii, măduva spinării și diferiții nervi cu aparatele lor specifice*. Tóte acestea forméză *sistemul nervos central*.

§ 1. Creerii.

Massa de materie nervósă, ce se cuprinde în cavitatea craniului, se numesce: *creer*. Materia întrégă, ca massă nervósă, se numesce: *creer*, iar ca organ compus din 3 părți, cu o menire funcționabilă, se ȃice *creerz*. Pătura dela suprafața creerilor e de colóre cenușie, iar partea interióră e alburie, cenușie. Colórea cenușie a părților periferice provine în urma faptului, că aici se găsesc cu mult mai multe vase sanguinare, din caúsă, că aici cu deosebire se află sediul pentru activitatea psihică, ceea ce reclamă, se înțelege, o nutrire mai îmbelșugată a creerilor în părțile acelea. Și mulțimea de vase sânguinare fac colórea cenușie. Creerii pe suprafață nu au o formă netedă, ci sunt tot în circumvoluți, cu atât mai mari, cu cât e mai activ omul în privința vieții sale psihice

Pătura cenușie a creerilor se numesce *scórța cerebrală* sau *pătura corticală*.

Massa creerilor e compusă din bilióne de *fibre fine nervóse*, carí sunt înzestrate, în diferite locurí, cu nesce punctulețe, ce se numesc *celule ganglionare*. Nu tóte fibrele au acelaș număr de celule; într'un loc sunt mai multe, într'altul mai puține. Numérul celulelor ganglionare de pe fibrele nervóse stă în genere în raport cu puterea și energia, ce se degagiază de diferitele părți ale creerului, seú cu alte cuvinte, numărul celulelor ganglionare depinde dela gradul de inteligență a omului. Pe acesta se și baséză diferitele talente. Și numărul celulelor nu mai sporesce în decursul vieții unui om. Omul rămâne cu atâtea celule ganglionare, cu câte

s'a născut. De aceea se ȃice, cu drept cuvânt, că »talentele se nasc și nu se fac«.

Fibrele nervoase sunt legate de olaltă, prin locurile, unde sunt celulele ganglionare, cu alte fibre fine, microscopice, cu *comisuri*.

La creeri nedevelopate și necultivate comisurile sunt numai în dispoziții de fibre, pe când la cei dezvoltate sunt mai distincte. Devin însă deplin pronunțate comisurile numai după ce trec prin ele curentele de excitație psihică; cu cât acestea se repetă de mai multe ori și sunt mai puternice, cu atât mai distincte devin și comisurile.

Creerile sunt așa formate și construite, că formează două jumătăți, într-o toată egală, din dreapta și stânga

Creerile sunt compuse din 3 părți mari: 1. *creerul mare* sau *cerebrul*; 2. *creerul mic* sau *cerebelul* și 3. *creerul de mijloc* sau *mezocefalul*.

1. *Cerebrul* ocupă partea de sus a craniului formând aici cele două emisfere mari, separate prin corpul calos, care reprezintă sediul de competență pentru viața intelectuală. Această parte a creerilor e compusă și ea din 3 lăbi, numite *loburi*, și adică: lobul frontal, lateral și occipital și formează $\frac{1}{8}$ din totalitatea creerului.

2. Partea de jos a encefalului se numește *creerul mic* — *cerebelul*. Cerebelul este legat de cerebrul prin pedunculii cerebrali.

3. Pedunculii cerebrali împreună, cu o parte lungită a creerilor, de care se încorporează măduva spinării, formează *creerul de mijloc*, sau *mezocefalul*.

Ce e creerul? Cum e culoarea creerilor? Cum e la suprafață și cum înăuntru lor?

Cum e compoziția creerilor?

Ce sunt celulele ganglionare? Ce sunt comisurile și ce importanță au?

În câte părți se împart creerile?

§ 2. Importanța creerilor.

Creerile constituie factorul cel mai important la producerea și dezvoltarea vieții intelectuale. În creerile se plămădesce și se țese tot ce se manifestă ca viață și ca activitate intelectuală mai înaltă. Fel și fel de experimente s'au făcut de învățați, la diferite animale, pentru-ca să se potă observa alterațiunile, cauzate prin depărtarea unei părți sau a totalității creerului, în activitatea psihică. Pe baza acesta s'a și constatat, că anumite animale pot trăi zile întregi fără creer, decât prin acesta nu s'a pierdut prea mult sânge, dar în starea acesta

ele nu mai sunt capabile a simți, a se mișca, vedea, auzi. Dacă însă numai în parte li s'a depărtat creerul, tot numai în parte dispare și funcțiunea vieții psihice. Experimentări de felul acesta s'a făcut cu succes îndeosebi la găini. Fiind creerul lor mai mic în raport cu trupul, la ele se perde mai puțin sânge, când li se scote creerul și de aceea apoi ele și pot trăi, și în lipsa creerului, un timp orecare. De asemenea s'a constatat, că sguduturi mai puternice aplicate creerilor sunt întovărășite totdeauna cu alterații în viața psihică. În urmare se poate afirma cu toată hotărîrea, *că există un raport forte strêns între starea creerilor și între felul vieții psihice.*

Să scie, ce mare deosebire se găsește în privința inteligenței la diferiții indiviđi (omeni). Chiar și în cazul, când d e. doi copii ar fi puși sub aceeași supraveghere, instrucție și conducere, și ar trăi în aceleași împrejurări, ei totuși nu s'ar forma și desvolta la fel, în privința puterii și vieții psihice. E apoi lucru experimentat, că băeți crescuți și instruiți cu toată grija și scunța pedagogică, cu scopul de a se forma din ei inteligenți mai de sémă, rămân capete mediocre și toată truda, ce se pune pentru ei, e muncă în sec. Marginile, între cari se poate desvolta puterea intelectuală a individului, sunt cam marcate apriori de dispozițiile înăscute în creeri. Fiecare individ se nasce cu anumite dispoziții speciale, moștenite din familie, cari hotărnicesc felul și gradul lui de desvoltare intelectuală. De aceea și sunt atâtea individualități câți indiviđi sunt pe lume.

Creerii sunt, ce-î drept, în partea lor generală cam aceiași la omeni, dar în părțile lor speciale sunt totuși diferiți, fapt, ce ne îndreptățește a susține, că deja aci se cuprind germenii pentru diferențierea omenilor. Baza pentru desvoltarea și diferențierea individualităților residă, în primul loc, în creeri.

Dela felul, mărimea, greutatea, adecă dela cantitatea și calitatea creerilor, depinde puterea de viață intelectuală a omului. Cu cât creerii unui om sunt mai desvoltați și mai grei, cu atât și inteligența aceluia va fi mai superiără, viața psihică mai intensivă și mai mare. Înțelegem aici însă greutatea în raport cu greutatea întregului corp, și în deosebire vizăm legea acésta la omeni. Animalele mari au de regulă și creer mai mare, fără a li se poate însă dovedi totdeodată și spor la minte. În casurile acestea deși creerul va produce o energie mai mare, inteligența tot nu e superiără, din simplu motiv, că în asemenea casuri, o parte însemnată din acea energie trebuie să se cheltuască la făptuirea activității fizice. Pentru acest cuvânt

la animale se și reclamă o forță erăși mai mare, dat fiind faptul, că trupul și organele lor sunt mai mari.

Greutatea creerului omenesc face de regulă cam 1410 gr. Unde se găsește un plus în greutate, acolo și inteligența va fi mai mare, decât obicînită, ăra unde e sub cifra arătată, se va vėdi o inferioritate a inteligenței. Creerul lui Cuvier a fost de 1828 gr, al lui Cromwell de 2231 gr., al lui Byron 2238 gr. Creerul idioșilor nu e cu mult mai greū, decât al maimuțelor și adecă între 765 și 841 gr. Din greutatea medie a creerului, ce se constată la un popor, s'ar putė deduce decī și la valórea și puterea lui psihică După constatările făcute în privința acėsta la mai multe popóre, de unii învățați, se afirmă, că Englezii ar poseda basă mai avantajóșă minții, căci ceerii la ei sunt de 1425 gr, în termin mediu. Creeri mai mici, se ăice, că aū locuitorii băstinași ai Australiei, cãntărind în mediu 1197 gr. Și se scie însė, că acești ómenī și sunt fórte inferiori în inteligență Așa d. e. ni se relatėză, că copiii din școlile făcute de coloniștii Englezii între Melasieni din centrul Australiei pot învăța pe de rost, ceea ce nu recere cine scie ce putere de inteligență, dar n' aū cap pentru gramatică și matematică, la învățarea căroră, da, se recere mai înaltă putere de gândire. — Se mai arată apoi, că Francezii și Englezii din secl. XII ar fi avut creeri mai mici, decât cei de ađi, moment din care se póte deduce, că la acele popóre paralel cu desvoltarea culturii li s'a tot mărit și craniu.

Creerul omului tot cresce până la vėrsta de 25 ani. De aci în sus, până la vėrsta de 50 ani, rėmăne la o greutate constantă și normală, ăra de aci încolo de regulă se micșorėză, atât în volum cât și în greutate.

Cu cât înaintează cultura și civilisația popórelor, cu atât se tot desvoltă și creerul, și adecă, tot mai bulbucându-se acesta în partea dinainte, ăra partea din cėfă tot rotunđindu-se.

Dela felul compoziției și construcției creerului încă depinde felul vieții intelectuale. Se crede, că impresiile se prefac în idei în celulele nervóse ale creerilor. Acėsta se presupune pe motivul, că aceste celule se presintă la copilul mic mai puțin pronunțate, ăr la omul cult, crescut, sunt mai pronunțate, mai desvoltate.

Pe basa celor spuse se póte susține, că dacă un copil nu primesce din nascere un creer mare și cu multe celule ganglionare pe fibrele nervóse, nu va ajunge nici odată la puțința de a-și desvolta o putere intelectuală superióră; ăr dacă cui va i-s'a hărăzit din

nascere un creier puternic și înzestrat cu multe celule, aceluia îi este dată și posibilitatea de a desvolta, deosebi în direcția, pentru care are specială dispoziție înăscută — talent —, viață psihică bogată și întinsă

La copii creierul e mai sărac în unele elemente, îndeosebi în fosfor și unsore, decât la omul matur, la bătrâni începe apoi ăra a se mai perde din acele elemente. Peste tot cu cât mai superior e creierul, cu atât mai mult fosfor și mai multă grăsime conține.

În creeri se consumă mai multe materii nutritore și de aceea se și duce aci mai mult sânge.

Omul își desvóltă creierul prin desă și regulată activitate psihică. O activitate prea desă și prea intensivă a creierilor însă împedecă desvóltarea puterii corporale, fiindcă provócă în trup o consumație prea mare de materii nutritive și de căldură interioră. De altă parte, ăra o încordare prea mare a trupului micșorează forța spiritului.

Ce rol au creeri?

Prin ce fel de esperimente se stabilesc rolul și importanța creierilor ca primii factori ai vieții psihice?

De unde provine diferențierea omenilor în privința puterii mintale?

Care e greutatea obișnuită a creierului omenesc?

Până la ce vârstă se desvóltă creeri?

Celulele ganglionare se înmulțesc în decursul vieții la om?

Care e baza talentului?

Prin ce se desvóltă creeri?

§ 3. Funcțiunea specială a creierilor.

Dat fiind, că creeri se compun din mai multe părți, trebuie să se admită și aceea, că fiecare parte a creierului își are funcțiunea sa specială. Atât cercetările făcute de fiziologi, cât și alte esperiențe și date culese din viața psihică a omenilor, confirmă acăsta presupunere.

a) *Funcțiunea creierului.* Cele 2 emisfere mari ale creierului au partea leului în manifestarea și desvóltarea vieții psihice. Actele mai înalte intelectuale aci își au sediul, aci se formeză ideile, judecata, raționamentul și celelalte plăsmuirii psihice.

Dela felul, greutatea și desvóltarea emisferelor creierului în special depinde decii puterea de inteligență a omului. Centrele psihice sensoriale și motrice, cari se află în părțile de jos ale creierilor, stau în legătură cu emisferile. *Centrele psihice sensoriale, inferioare,* propagă excitările sosite aci mai departe la emisfere, în centrele psihice *superioare,* pentru ca să se producă ideile. Centrele

motrice primesc și ele, în foarte multe cazuri, impulsunii dela emisfere, pentru ca să se activeze și să se realizeze mișcările trebuitoare fapturilor. Leziunile produse în emisfere alterează imediat funcțiunile psihice și preste tot starea sănătoasă a vieții intelectuale.

b) *Funcțiunea cerebelului.* Cerebelul e centrul special pentru nervii motori, menține a susține poziția și echilibrul corpului, și a regula și conduce mersul. Dacă unui animal i-se scote partea acésta a creierilor, el va pute încă manifesta multe feluri de acte psihice, dar nu-și va mai pute regula mișcările corpului.

Dela felul cerebelului depinde decî frumsețea și regularitatea atât a ținutei corpului, cât și a mersului

E cunoscut faptul, că mulți din ómenii ocupați foarte intensiv cu acțiuni psihice, înalte, la cari sunt angajate în măsură mare emisferele cele mari ale creierului, — ómenii de știință, au ținută mai urîtă și mers mai neregulat, neglijat. Faptul acesta se esplică așa, că astfel de ómenii, dezvoltându-și în urma ocupațiilor lor intelectuale superioare îndeosebi creierul, rămân cu cerebelul mai puțin dezvoltat și sensibil, și cu mai puțină energie în el, centrele motrice de aci mai puțin perfecționate, și așa fel apoi ei nu-și mai pot împlini esact și frumos datorința pusă în sarcina cerebelului.

E cunoscut și faptul, că cretinii și 'n genere ómenii de minte mai slabă, de-aseenea au mers urît. La aceștia, se înțelege, nici creierul nici cerebelul nu se bucură de dezvoltarea recerută.

Ómenii, cari îngrijesc să-și desvólte pe lângă creier și cerebelul, prin deprindere condusă de conștiință, dobîndesc mers frumos și elegant.

c) *Funcțiunea meocefalului.* În meocefal, cu deosebire în partea din jos a lui, în *măduva prelungită*, se concentră o mulțime de nervii motori, cari au menirea să excite diferitele părți de mușchi, din față și din gât, cu scop a se produce astfel emoțiile în față și graul în gât

Tot în meocefal se află pe lângă diferite centre motrice și centrele psihice ale diferitelor organe sensoriale. Fiecare simț își concentră nervii săi sensitivi mai întâi în câte un centru în meocefal, centrul de instanță primă a intelectualității, *centrul psihic sensorial*, numit și *sensoriul*. De aci apoi se comunică excitările psihice la emisfere. Ori-ce impresie mai puternică, condusă de un nerv sensibil spre creier, poate trece deja din sensoriu asupra cen-

telor motrice, ce se află aci, și astfel aceea se poate manifesta apoi în față -ca emoție, ori în gât -ca grai, fără a mai urni și lucrarea emisferei, lucrarea minții.

Ce funcțiune îndeplinește cerebrul ?

Ce fel de centre psihice își au locul în cerebrul ?

Ce funcțiune îndeplinește cerebelul ?

Ce fel de urmare se manifestă în lipsa dezvoltării cerebelului ?

Ce funcțiune îndeplinește mezocefalul ? Ce centre se află în mezocefal ?

§ 4 Măduva spinării.

Ca o continuare a creierilor, în partea de jos, se întinde o materie nervoasă - *măduva prelungită*, de care se încopcie *măduva spinării*, Măduva spinării trece prin șira spinării, prin întreaga colonă vertebrală, până jos la coccis. Ea reprezintă tot un fel de o materie nervoasă și are o formă cilindrică. Culoarea ei e la periferie mai albă și către mijloc mai cenușie, invers de cum e la creeri. Coloritul acesta provine din împrejurarea, că măduva spinării e mai activă în partea sa centrală, unde și trebuie să fie apoi mai bine nutrită și în consecință trebuie să conțină aci și mai multe vase sanquinare, cari fac colorațiunea cenușie a materiei; ér partea periferică servind mai mult de un scut pentru fibrele din partea centrală n'are trebuință de atâta nutrire, din care causă se și află apoi aci mai puține vase sanquinare și astfel și coloritul e cel natural, cel alb. Materia nervoasă a măduvei spinării e o substanță mai puțin fină decât a creierului. Măduva spinării e înainte de toate un scut și strecurător pentru excitația nervilor sensitivi și motori, în calea ei către creeri, prin interiorul măduvei spinării. Omul e espus în vieță de multe ori la excitări mai puternice decât cum ar fi bine și pruncios sănătății creierilor. Acelea însă în mersul lor către creeri, prin mijlocul măduvei spinării, mai devin supte de materia nervoasă a acestora și astfel mai perd din tăria lor până ajung la creeri.

Dar afară de acesta măduva spinării constituie și un centru pentru diferite mișcări ale trunchiului și extremităților lui. În urma șensibilității fibrelor nervoase, ale măduvei spinării ori-ce excitare din măduva spinării, fie produsă aci, fie adusă de vre-un nerv, ori chiar de creeri, poate ușor fi transpusă nervilor motori, împrejurare, din care rezultă drept efect diferite mișcări în trunchiu și în extremitățile lui, îndeosebi mișcările de natură reflexă.

Vedem deci, că diferitele părți ale creierilor, și apoi măduva spinării, lucrează în vîrtutea poziției lor în armonie spre a ușora și regula unitatea vieții psihice.

Ce e și unde se află măduva spinării?
 Cum e culoarea ei la suprafață și cum în lăuntru?
 Ce funcțiune îndeplinesce și ce importanță are?
 Ce centre cuprinde?

§ 5. N e r v i i .

Nervii sunt ca niște fire subțiri de ață albă și se află prin toate părțile corpului. Ei constau tot din o materie nervoasă, similară celei din creeri și măduva spinării. După structura lor și nervii sunt compuși din fibre fine, lungi, juxtapuse. Și ei au două capete, ca ori-ce fir. Cu unul e legat de centrul său, în o celulă, cu celălalt capăt e legat de câte un aparat specific, tot în un fel de celulă, în diferite țesături de mușchi, ori în aparatele sensoriale.

Nervii se găsesc în toate părțile corpului, pe unde e de trebuință a se mijloci conduceri de excitări nervoase ori încordări, ca puteri fizice. Când primim impresiile lumii din afară cu ajutorul aparatelor sensoriale, nervii sunt aceia, cari le propagă creierilor și când în creeri se destăpă excitări mai puternice tot ei le transmit de aci în direcție centrifugală.

Sunt 2 feluri de nervi: *sensitivi* (simțitori) și *motori* (mișcatori)

a) *Nervii sensitivi* sunt terminați cu un capăt în creeri, ori în măduva spinării — *capătul central* — și cu celălalt — *periferial* — în diferitele simțuri, în ochi, ureche, nas, limbă și în piele, în cunoscutele *aparate sensoriale*. Din creeri purced douăsprezece părechii de nervii sensitivi, cari împreună aparatele sensoriale cu creeri; o ciată întregă purced din măduva spinării, de unde se răslătesc în colosal de multe rețele prin tot trupul încopciându-se cu capetul periferic în piele, de aparatul pipăitului. Astfel mijlocesc nervii sensitivi conducerea impresiilor, ce vin din lumea externă asupra aparatelor sensoriale, la creeri, spre a se descărca și a iniția apoi aci viața intelectuală. Se poate bine asemăna lucrarea nervilor cu lucrarea, ce o săvêrsesce sîma de telegraf, care și ea are tot aceeași menire, de a conduce adecă curentul electric dela o stațiune la altă stațiune, dela aparatul manipulator de pornire la cel receptor. Nervii au deci curat rolul linilor de transmisiune. Puterea conducti-

bilității nervilor se manifestă în ambele direcții longitudinale. Depinde de la locul, unde se aplică atacul și fiindcă de regulă nervii sensitivi primesc impresiile la capătul periferic, se arată de regulă conductibilități în direcția de la periferie spre centru. Dar nu este exclusă posibilitatea să conducă și invers, dacă s'ar urni curentul de excitație la capătul celalt.

b) *Nervii motori* sunt în ființa lor ca și nervii sensitivi. Ei au însă alt rol de contribuție, au să producă mișcările trebuțore în corp, mișcările aparținătoare sferei de activitate a sistemului nervos central. Nervii motori pornesc parte din creier și parte din măduva spinării și legați sunt cu capătul periferic în diferitele țesături de mușchi ai organismului. În cazul de trebuință excitațiile creierilor se primesc de către nervii motori și se conduc de la centru spre periferie, până la locul, unde sunt legați de mușchi și unde, în urma gâdilirii deșteptate prin descărcarea excitației, se dă loc mișcării.

Nervii sensitivi au menirea să conducă excitațiile fiziologice de la aparatele senzoriale la creier și să se facă aici din ele elemente de viața psihică, iar *nervii motori* au menirea să conducă excitațiile creierilor în afară, spre a se făptui mișcarea.

Fără nervii *sensitivi* impresiile lumii exterioare n'ar pute ajunge la creier, și astfel spiritului i-ar fi peste putință a lua cunoștință de ceea ce este și ce se întâmplă atât în lumea externă cât și în corpul nostru, cu un cuvânt fără conlucrarea nervilor sensitivi nu ne-am pute pune în raport cu lumea din afară. Fără nervii *motori* excitațiile creierilor n'ar pute străbate corpul și deci nu s'ar pute pune în ființă mișcările trebuțore pentru economia vieții.

Creier, măduva spinării și nervii, prin conlucrarea lor armonică, mijlocesc viața psihică

Ce sunt nervii? Unde se găsesc?

Ce fel de nervii sunt?

Unde sunt nervii sensitivi? Unde cei motori?

Ce funcțiune îndeplinesc nervii sensitivi? Ce cei motori?

B) Sistemul ganglionar său automat.

§ 6. Raportul între sistemul nervos central, organul vieții psihice și între sistemul ganglionar, organul vieții animalice.

Sistemul nervos central este un factor cardinal în procesul producerii puterii și vieții psihice. Toate organele și părțile sistemului nervos central stau în o relațiune strânsă unele cu altele; în cazuri regulate

își împlinesc funcțiunile lor independent de organele vieții fizice. În om funcționează însă și organele vieții fizice, fără de a se simți ori, șci această la ce .tru, la creeri. Noi nu simțim, în casuri regulate, funcțiunea inimii, a stomachului, plumănilor etc, dar în casuri extraordinare, d. e. când ne bolnăvim, simțim, da, durerea în stomach, pulpitățile în plumăni, inimă etc Apoi nu putem dispune și influința asupra mișcării inimii, dar în casuii extraordinare, de emoții sufletesci mai mari, inima pôte fi influințată în activitatea sa de curentele de excitație pornite dela creeri. Un raport reciproc există deci între *viața psihică* și *între viața trupescă* Raportul acesta ne face să presupunem, că există o legătură óre-care între *sistemul nervos central* și *între sistemul ganglionar* Acest din urmă după cum se scie, e factorul, ce produce puterea menită a mâna și mișca organele vieții fizice ca să funcționeze. Sistemul nervos ganglionar constă din niște glandule — ganglionii, — de materie, tot nervoasă și cleiósă, glandule aședate, în șir, pe amândouă părțile colónei vertebrale, în jos *de măduva prelungită* și apoi din *nervii ganglionari*, cari sunt cu un capăt în centrul lor, în câte-o glandulă, și cu celalalt capăt în diferitele organe ale vieții animalice trupesci. Nutrit fiind de sânge cu materiile necesare, îndeosebi cu elemente excitante, sistemul ganglionar proiectează energia de lipsă pentru a se pune la cale funcționarea diferitelor organe interióre trupesci.

Prin fie-care glandulă trece însă și câte un nerv sensitiv Acu se făptuesce atingerea între cele 2 sisteme nervóse, fapt pe care se băséază raportul de comunicație între viața animală și cea psihică. Étă cum: Curentul de energie fisiologică necesară desvoltării vieții animalice se propagă dela centre — prin nervii automoți respectivi-la organele interne, unde în urma descărcării energiei în o celulă, organ al mișcării, se produce mișcarea. Energia fisiologică nu se stinge deodată cu fenomenul de descărcare, ci ea reagează érá în drept în lungul nervilor respectivi până la centru, unde se renoesce excitarea menită a fi éráși propogată la oagane. Așa se face și susține neconținut viața în organelc interne — viața animalică — până se dá trupului nutreméntul necesar și se susțin și condițiile de sănătate și de viață.

Dacă se întêmplă însă să se îmbolnăvêscă un organ, sigur, că în acela se provacă și o excitare cu mult mai puternică, decât în împrejurările normale. Excitarea aceea intensivă va fi comunicată nervului, când merge curentul spre centru; în glandulă se va pro-

pagina excitarea la tot casul asupra întregii substanțe nervoase. Și fiindcă pe aici trece și un nerv sensibil, se înțelege, excitarea din substanța nervului sensibil va fi condusă până la creeri, unde devine simțită ca durere, localizată în respectivul organ. În chipul acesta se poate comunica dela organele vieții animalice asupra vieții psihice. Se poate însă și invers dela viața psihică asupra vieții animalice. Suntem cuprinși d. e. de o emoție puternică, fie bucurie ori întristare. Emoției psihice îi corespunde o excitare puternică nervoasă în creeri. Aceasta străbate de aici ncivii motori realizând mișcarea extremităților; dar străbete și nervii sensibili, cari o conduc pe calea sa, prin măduvă spinării, apoi prin centrele ganglionare, cu intermediarul nervilor ganglionari, până în organele interioare. Organele interioare primind în modul acesta o excitare mai mare, decât primesc de obicei, în stare normală, vor desvolta o mișcare mai mare, o viață mai intensivă.

Pe temeiul acestui raport între sistemul nervos central și între cel ganglionar se poate comunica dela o viață la alta făcându-le să se influențeze reciproc. Tot-deuna, când viața e mai intensivă în trup, se potențază și în spirit, și când în spirit e mai intensivă, se resimte și în trup, împrejurare, pe care se basază și simțul plăcut general, care ne umple, când și trupului și spiritului 'i merge bine.

Este vre-un raport între funcțiunea sistemului nervos central și între a celui ganglionar?

Să resimte funcțiunea sistemelor nervoase?

În ce constă sistemul nervos ganglionar? Cum funcționează acesta?

Când se resimte la spirit excitarea din sistemul nervos ganglionar?

Să influențază reciproc?

II. Producerea vieții intelectuale.

§ 7. Producerea și ființa ideilor.

Omul reprezintă cea mai admirabilă formă a creațiunilor, cu care a împodobit D-zeu lumea acesta. Nenumărate sunt creațiunile lui D-zeu. Peste toate însă se ridică omul ca un stăpânitor al lor. Și însă omul nu este cel mai puternic și mai mare dintre viețuitoarele de pe pământ. Dar, grație organizației și însușirilor sale, primite dela D-zeu, el este cel mai iscusit viețuitor pe pământ. În calitatea acesta a sa omul a ajuns să se bucure de o abundență bogată de bunătați și frumseți, create și lăsate de D-zeu par' că anume pentru folosul și desfătarea vieții omenesci.

Omul nu a fost zidit de D-zeu fără nici un rost și fără nici un scop. Rostul, pentru care a fost el zidit, este: să reprezinte aici pe pământ pe însuși D-zeu, Ziditorul lumii, și să fie un ajutor în scopul evoluției perfecționătoare a tot, ce există în lume, într-o preamărirea lui D-zeu și întemeierea împărăției lui aici pe pământ. »*Desăvârșirea*« este deci scopul spre realizarea căruia se activează toate puterile inerente firii omenesci. »Fiți desăvârșiți precum și tatăl vostru din ceruri desăvârșit este« ne-a spus și Christos, fiul lui D-zeu, venit în lume anume ca să ne dea învățături pentru modul de viață perfecționătoare. În vederea îndeplinirii problemei acesteia D-zeu a sădit în om încrederea de viață și de valoare și i-a mai hărăzit omului și conștiința, că urmând încrederea acestuia el contribuie totdeauna și la realizarea fericirii sale. Tot pentru scopul acesta D-zeu a mai dăruit pe om cu sufletul nemuritor, care este principiul activ al vieții omenesci și l'a înzestrat cu o organizație admirabilă, trupescă și sufletească, așa că în starea acesta a sa omul se poate acomoda cerințelor vieții și progresului. Nu a înzestrat pe fiecare om la fel, cu aceeași putere, pentru ca să se poată dezvolta stăruința și emulația necesară asigurării mersului progresiv.

Problema perfecționării neamului omenesc învâlvă în sine datorința omului de a căuta a cunoaște lumea acesta și de a se cu-

nósce pe sine însuși, cu cât mai esact și mai multiplu, cu atât mai bine. Acesta se făptuesce așa, pentru motivul, ca omul să se pótă lumina asupra momentelor și cerințelor celor propășitoare de vieță.

Pentru ca să-I fie omului cu puțință a se face îndeplinitorul unei asemenea probleme, a întocmit D-zeu, ca de o parte omul să aibă organele și puterile trebuitoare, érá de altă parte, ca și lumea asemenea să fie alcătuită potrivit cu această misiune a omului și peste tot a vieții. Astfel se face, că omul e imboldit a tot culege în vieță cunoștințe și învățăminte, din sintetisarea cărora i se constituie și desvóltă *muntea și inima*, forțele de valóre superioră ale omului, puterea menită a pune în mișcare mașina vieții și totdeodată de a și îndruma vieța în direcția desemnată de cerințele de perfecționare a lumii și de fericirea omului. Omul e stimulat decí în urma unui bold firesc să-și aproprieze sciința și să fie activ. »Adevérata fericire, perfecțiunea morală, e inseparabilă de sciință și vértute«, díce cu drept Socrate.

Sciința naturală și fizică ne spune, că tot ce există în natura externă, ca realitate substanțială, manifestă o viață óre-caie, — mișcare moleculară — de a cărí efect se și consideră *impresiile externe*, ce le primim noi cu sensurile nóstre. *Impresiile*, peste tot cele externe, ca și cele interne, sunt refracții ale vieții inherente tuturor creașunilor din lume. Și noi primim impresiile, cu sufletul, atât cele din lumea externă, cât și cele din lumea nóstră internă, din noi. Natura externă comunică cu noi radiașunile sale prin intermediarul eterului și al aerului, sau prin atingeri directe. — Eterul e pus în mișcare de vieța inherentă lucrurilor naturii, între ale căror molecule încă se află eter. Și acest fel de mișcare se efectuează prin oscilarea eterului propagată prin intermediarul luminií, apoi prin vibrarea aerului, orí prin atingerile directe, carí atacă aparatele nóstre sensoriale, punéndu-le în stare de activitate. În urma acésta se produce și în acestea o excitare. Excitarea acésta este și ea un fel de mișcare moleculară — vibraie — urnită de acțiunea chemică orí mecanică produsă în urma atacului, ce se aplicase simșurilor. Asupra organelor auđului și pipăitului se exercită, așa se crede o acțiune mecanică, ér asupra organelor vederii, gustului și miro-sului, o acțiune chemică. După o părere de tot nouă ar fi vorba de o acțiune electrică*).

*) *Notă.* În timpul de tot nouă un învățat *Mathews* vine cu o ipoteză nouă în privința acésta, arátând, că tótă acțiunea fisiologică din creeri se baséză pe o acțiune electrică produsă de curenți electrice. După acest învățat n'ar

În cât privește cauzele excitante pentru sensuri, acelea pot fi generale și specifice. Drept cauze generale se consideră: apăsările mecanice, mișcările electrice, schimbările temperaturii, și înfriurările chimice, având toate acestea puterea de a provoca excitații în oricare simț; ér drept cauze excitante specifice se consideră acelea, cari au proprietatea de a aficia numai câte un anumit aparat sensorial. Excitarea produsă în aparatul sensorial nu rămâne și nici nu se stinge aci, ci se comunică nervului sensibil, care o conduce mai departe spre creeri, — *lucrare fiziologică*, — unde se descarcă mai întâiu în *centrul psihic sensorial*, numit și *sensoriu*, de unde apoi se comunică și centrelor psihice din hemisferele superioare — *lucrare psihică* — sediul vieții psihice proprii, unde se descarcă în o anume celulă identificându-se. Ast-fel se infiează în suflet imaginea psihică a obiectului impresionător; — *representația, ideea senzuală*. Imaginile aceste psihice le reținem apoi și după ce a încetat impresionarea excitantelor, le reținem ca idei, ca echivalente psihice ale lucrurilor din lumea externă, de ale căror substituante le și considerăm.

Modul, cum se efectuează descărcarea curenților de excitare în creeri, și cum se formează din ele stările psihice, reprezenta-

mai fi vorba de „vibrațiuni, cum s'a cređut până acum, ci de o succesiune de coagulări și redisolvări de substanțe coloidale”, influențate de încărcături electrice proprii substanței creșrilor și anume în timpul trecerii unui impulsului nervos schimbarea, care se face — și care este chiar agentul de propagare — consistă în o coagulare a coloidilor săi o trecere a soluțiunii dela starea lichidă la starea solidă sau geloidă a materiei conținute în celulele nervose. Agregarea, cum se știe, o favorizează mai bine sărurile, despre cari érá știe, că sunt cele mai bogate în electricitate. Mathews mănecă de pe baza experimentală, că „dăcă se excitează un nerv prin electricitate, punând deasupra doi electrozi dintr'un curent de pilă, excitarea începe cu electrodul negativ, ér excitabilitatea nervului este, cât trece curentul, sporită lângă electrodul negativ și micșorată lângă electrodul pozitiv”. Așa vine apoi să știe, că „acesta corespunde cu afirmarea despre acțiunea paralizătoare a ionilor pozitivi și despre acțiunea stimulentă a ionilor negativi”. Și „electricitatea negativă, stimulantă pentru nervi, exercită o acțiune coagulantă asupra substanței, din care aceștia sunt compuși, — electricitatea pozitivă, toxică și paralizătoare pentru nervi, menține, dimpotrivă, starea de soluție. Se pare deci, că este o conexiune între schimbările de iritabilitate a nervului și starea coloidilor acestuia din urmă; fenomenul intim, esențial al nervului în activitate, ar fi o variație în starea coloidilor săi, variație, care ar fi devenit posibilă prin faptul, că particulele în soluție sunt încărcate cu electricitate și pot, prin urmare, să fie influențate de oricare încărcături electrice.

(Conservatorul, Aprilie 1902, după „La Revue“).

țule, ideile, nu ne e cunoscut. Să crede, că și în creeri se întemplă tot un fel de mișcare moleculară a materiei nervoase cerebrale, o *vibrare*, în așa mod, că în celula, unde s'a descărcat excitarea ideificându-se, rămâne o urmă, o dispoziție funcționabilă, (risiduă), cu proprietatea de a se repeta la ocaziuni aceeași mișcare, în același chip, întocmai, ceea-ce în limbajul comun se ȳice, că ne mai vine în minte, ori, că ni se reproduce idea. D. e. erî în decursul plimbării, ce făcusem pe stradă, am văȳut pe scórța unei cărți în etalagiul unei librării chipul poetului Alexandrescu. Plecând de la librăria și dându-mi séma de ce am văȳut, observ, că nu s'a stins idea formată, ci că fu reținută în cap ca o proprietate a minții, ca o idee nouă, legându-se de conținutul intelectului meu. A rămas în creeri o dispoziție funcționabilă, posibilitatea adecă de a se mai repeta mișcarea aceea moleculară, cum se efectuase atunci, când pătrunseră prima dată la suflet impresiile reale ale chipului. Așa apoi voi fi în stare a-mi reproduce idea feței, chipul lui Alexandrescu.

E de notat, că fie-care fel de excitare se descarcă tot în celule deosebite, în emisfere. În celula, în care se efectuase adecă o descărcare de excitare, de o anumită calitate, echivalenta unor anume impresii, în aceea excitări de altfel, ecuivalente ale altor fel de impresii, nu se mai conduc, afară de cazul, când s'ar întempla să ni se mai îmbie impresii de același fel, identice, cu cele, cari se mai descărcaseră acolo. În cazul acesta din urmă rezultă, se înțelege, a se efectua aceeași mișcare, a se surescita aceeași dispoziție funcționabilă, a se reproduce aceeași idee. E o întocmire minunată acésta, o ordine înaltă condusă de suflet, grație cărei ordinii nici nu se pot conturba, împedeca și paralisa unele pe altele dispozițiile funcționabile, substratul ideilor.

Esperiența de tóte ȳilele pare a ne arăta, că de câte-orî prindem cu sufletul impresii, ni se crează și idei, acte psihice consci, prin cari recunóscem obiectele impresionátore de atari, în ființa și formelor. Sciința și esperiența studiată însé ne demonstreză, că lucrul nu e tocmai așa, cum ne apare nouă ómenilor crescuți și înzestrați cu un stoc mare de idei. Din impresiile externe, în stadiul prim, se produc adecă numai *sensații*, nu idei; și sensațiile sunt acte psihice inconsci. Care va să ȳică, dacă în spiritul nostru nu s'ar fi întemplat altceva, când au întrat impresiile externe, decât numai efectul curat al excitării impresiilor, atunci noi n'am puté lua cunoscința completă despre obiectele impresionátore. Și drept exemplu în privința acésta ne póte servi felul, cum se indeplinesce procesul la copil mic

primesc și ei impresiile obiectelor externe, însă în urma luciării, ce la ei se desfășură, nu le și recunosc de atai. Este evident, că la ~~car~~ ei se formază numai senzații, acte psihice inconștii. Inșe, dupăce spiritul și-a adunat multe senzații, începe a le împreuna, a le sintetisa, potrivit cu natura lor, și atunci numai, din încopcierea, din sintesa senzațiilor, se formază apoi *ideile*, actele psihice conștii, cari ne pun în măsură a și recunoște obiectele impresionătoare, și cari devin ficsate în minte ca material intelectual trainic. Noi, ómenii crescuți, avem atâtea senzații deja în spirit, încât îndată ce întâi o impresie nouă, deodată cu infierea corăspunđătoare a senzației, se face și asocierea aceleia cu alte senzații, dându-se nascere imediat și *idei*. In felul acesta prinde spiritul ómenesc impresiile lumii externe, făcând din ele *ideile despre lucrurile lumii* și creându-ne puțința de a cunoște prin ele lumea. Și așa apoi se înjghebeză viața noastră intelectuală

Dacă ne dăm sama de mulțimea felurilor ideilor, ce ne împopoléză intelectul, găsim o colosală diferențiaré între ele și o bogăție grandióasă de variații în lumea noastră ideală. Lucrurile lumii fiind diferite, diferite din multe puncte de vedere, după mărime, formă, colóre, calitate, etc. și fiind apoi dată spiritului puțința de a lua cunoștința despre ele cu mai multe sensuri, e natural, să se căștuge și idei diferite în privința calității, diferite după felul lucrurilor din lume și după felul sensurilor, cu cari se primesc impresiile.

Deosebirea între idei provine decí parte din cauza bogăției lucrurilor din lume și în urma acésta și mulțimii felurilor impresiilor radiate, parte și din modul variu de primire a impresiilor, prin diferitele noastre simțuri.

Ce e omul pe pământ? Ce rost are omul pe pământ? Cum e organizația omului? Ce basă biologică are imboldul de a cunoște lumea? Ce basă biologică are înjghebarea vieții psihice? Cari sunt factorii externi, cari excită viața psihică și o produc? Cum se îndeplinesce radiarea impresiilor externe? Prin ce intermediar? Cari sunt cauzele externe generale și specifice, cari provócă inactivarea organelor psihice? Ce acțiuni se îndeplinesc în urma acțiunii organelor psihice? Ce este idea? Cum se face de se reține și de mai revine idea ca stare psihică? Ce sunt *sensațiile*? Ce se face cu senzațiile? Pe ce se baséză faptul diferențierii ideilor?

§. 8. Raportul între impresiile externe-fisice și între excitațiile interne sau senzațiile psihice.

1) *Intensitatea și calitatea senzațiilor.*

Din impresiile externe ajunse în cap sufletul face stări psihice. Aceste stări psihice, în stadul lor primitiv, ca acte isolate, nu sunt

acte consciente. Asemenea stări psihice elementare au să slujescă însă materialul necesar pentru actele psihice consciente. Din sintesa senzațiilor adevărată se formează ideile, *representațiile*, care înșirate și reținute în conștiință fac parte din intelectualitatea adevărată, de a cărei ființă suntem conștii. Despre senzații, ca acte inconștiente, nu poate fi vorba decât numai la copii. Numai la copii nu se pot forma deodată cu perceperea impresiilor externe ideile corespunzătoare. Și cauza se are în lipsa de suficiente senzații sintetizate. La omeni crescuiți ori ce producție psihică nouă se prezintă ca stare conscientă, deoarece ori ce senzație în momentul nașterii sale se și lăgă, deodată, de altele și astfel se prezintă ca idea.

Dela felul impresiile externe depind, în o parte óre-care, felurile de idei. Impresiile externe însă în ființa lor nu sunt decât niște mișcări periodice vibratorii; cu deosebire la sensurile de valóre capitală pentru dezvoltarea lumii intelectuale, — la vedere și auđ — acelea sunt curate mișcări de eter sau de aer. Și aceste mișcări, ca ori ce stare de aștare, se fac cu o anumită tãrie și în o anumită formă. Tãria și forma mișcărilor, respective tãria și forma oscilãrii eterului și a vibrãrii aerului, în care se prezintă mișcãrile de acest fel, stau în raport cu mãrimea și desimea undelor eterului ori aerului, prin cari se efectuează acele mișcãri. Dacă, bunã-óra, am atins o córdă de violină, se dă îndată loc unui anumit sunet de o anume calitate și de o anume intensitate. Sunetul e o sintesă de senzații produse ori redeșteptate în creerii noștri de mișcarea unei córde. Vibrarea aerului, etect al mișcãrii corđii de violină, nu e altceva decât un curent de aer vibrând în un șir de curbe, coborãtóre și suitóre, de o anumită mãrime și urmate unele dupã altele în o anumită repejune ori desime. *Dela forma vibrãrii, în care își percurge calea sa curentul de aer, depinde felul senzației în privința intensității și anume: Dacă vibrarea aerului se efectuează în curbe mari se dă loc unei senzații intensive, dacă acelea sunt mici, le răspunde o senzație slabă. Dela amplitudinea vibrãrii depinde calitatea senzației.* Dacă undele sunt dese, mișcarea adevărată mai accelerată, senzația e de un fel, se nasce un sunet înalt, dacă acelea sunt rari, mișcarea vibratorie adevărată mai puțin accelerată, mai în prelung, senzația e de o alta calitate, nasce un sunet adânc. *Astfel deci se țice, că dela amplitudinea liniei undulãtóre, prin care se propagă vibrãrile, depinde intensitatea senzației și dela desimea vibrãrilor, pe linia undulãtóre, depinde calitatea ei.*

Calitatea senzațiilor se mai deosebesce și după simțul, cu care se percip impresiile.

2) *Gradul minimal și maximal de intensitate al impresiilor.*

În ce privește intensitatea senzației, se poate dice, în general, că ea cam corăspunde cu tăria impresiilor externe. Cu cât sunt mai mari impresiile externe, cu atăt mai intensive devin senzațiile. Să înțelege, că diferă senzația produsă de impresiile unui clopoșel de masă de cea produsă de un clopot de la școlă, ori de clopotul bisericii. Dar această lege nu are valoare absolută. Să presupunem d. e. că stă la o depărtare de noi, la vre-o 500 m. un cioban, care cântă din fluer. La depărtarea acesta nu-î aușim fluerul, deși vibrarea aerului poate urmăză și până la noi. Ne mai apropiăm noi de cioban. Când suntem la 450 m aușim puțin sunetul fluerului; la depărtarea acesta impresiile sunt atăt de tari, încăt pot atinge aușul nostru. Cu cât ne apropiăm mai mult de cioban, cu atăt mai bine, mai intensiv, aușim fluerul, și când suntem lângă el, îi vom auși și mai bine fluerul. Dar se vedem, cum se face lucrul cu crescerea impresiei și a senzației stând d. e. în fața unei trămbițe. Sunetul trămbiței îl prindem poate de la doi km. Apropiindu-ne succesive cătră soldat, vom observa și în cazul acesta, că cu crescerea intensității impresiilor vor cresce treptat și excitările psihice. Acesta însă nu până la sfârșit, nu în continuu se va ridica intensitatea senzațiilor în raport cu potențarea intensității impresiilor externe. Vom ajunge la un loc, d. e. la o depărtare de 20 m, de unde nu vom mai pute observa crescerea intensității senzației, cu tôte-că cea a impresiei externe nu încetăză a tot cresce, se înțelege, cu cât ne apropiăm mai mult. Intensitatea senzației, după ce a ajuns la un grad mare de intensitate, încetăză a mai cresce, cu tótă potențarea mai departe a intensității impresiilor externe; încetăză a mai cresce din cauza, că nici aparatul nu se poate încorda până la înfinit de tare, nici nervii nu pot efectua mișcări vibratorii în forma mai mare decât le este hărăzit de natură. *Impresiile externe trebuiesc să fie deci de un anumit grad de tărie, de intensitate, pentru ca să potă fi susceptute de suflet ca senzații. Cu crescerea intensității impresiilor externe nu se potențăză însă până la înfinit și intensitatea senzațiilor, ci numai până la un anumit grad, dela care apoi, cu tótă potențarea impresiilor, senzațiile rămân deaci încolo neschimbate.*

Gradul de intensitate, la care impresia externă e perceptibilă ca senzație, se numesce *gradul minimal* de intensitate a impresiei

saŭ *pragul senzației*,  r gradul, peste care nu să mai p te ridica intensitatea senzațiilor, s  numesce *gradul maximal* al impresiilor ori * nălțimea senzației*.

Pragul senzațiilor nu' aflăm la acelaș grad la diferitele impresii și la diferenții indiviđi. El depinde dela multe momente. Odată dela împrejurarea, că ești obicinuit ori nu cu felul respectiv de impresii. D. e. impresiile provocate de mișcările vesmintelor n stre nu le mai simțim în împrejurările obicinuite. Mai depinde dela gradul de sensibilitate a individului, respective a simțurilor individuale. Un om sensibil în o direcție, simte impresia, care de altul nu p te fi percepută. S lbaticii v d, aud și pip esc impresii de grad imperceptibil simțurilor n stre; ei v d d. e.  n dep rt ri, pe cari ochiul nostru nu le p te străbate; pot cunoște, pun ndu-și urechia la p m nt, după sunetul comunicat pe aci,  meni, animalele, etc, ce umblă pe drum, dela cele mai mari dep rt ri; ei cunosc după miros, ce fel de naționalități europene au trecut prin ținutul lor, etc Depinde pragul senzației și dela dispoziția momentană, apoi dela împrejurarea, că stăm în loc, ori ne mișcăm; că vin deodată mai multe feluri de impresii spre noi, ori numai un fel; ce auđim, când e liniște, n'are să fie auđit în larmă, etc. Peste tot gradul minimal al impresiilor saŭ pragul senzației depinde f rte mult dela sensibilitatea sistemului nervos, fie că acesta este determinată de motive momentane, ori constante, basate pe organizația sistemului nervos. Gurmandul, sensibil la simțul gustativ, simte gustul bun al bucatelor de dinaintea sa și numai din aboreala, ce-ı vine dela ele prin aer. Persónele nervóse devin neliniștite și dacă li să face, numai la vedere, cu m na în aer, semnele de g dilire. Și cu c t percepe cineva senzații din impresii mai puțin intensive, cu at t mai mare sensibilitate posedea. De obicei putem deja prinde cu urechia impresii dela curente, cari vibr z  de 16 ori la sec.; cu ochiul, dacă vibr z  eterul în 400 miliarde oscilațiunii pe secundă; cu pipăitul apăsarea unei greutatei de 2 mgr.; la gust, dacă luăm d. e. o soluțiune de zahăr 1:83, de chinină 1:33.000, sacharin  1:200.000. Dar acestor socoteli nu să p te da, să 'nțelege, valóre absolută, din cauzele sus-numite.

Tot aș  avem să  icem și despre gradul maximal al impresiilor. Nic  acesta nu e între t te împrejurările la aceeași m sur . Acesta depinde dela obicinunța și dela țaria aparatelor sensoriale, a nervilor și preste tot a sistemului nervos. La auđ gradul maximal

să găsesce cam la impresiile intensive de circa 40.000 vibrații la secundă, la simțul vederii de circa 900 bilioane. —

3) Condițiile, ce trebuie să întrunescă impresiile externe, în privința intensității, pentru perceperea creșterii succesive uniforme a senzațiilor.

Am văzut, că în genere, cam cu creșterea intensității impresiilor externe, începând dela gradul lor minimal, crește și senzația corespunzătoare. Dar acesta nu e legea absolută. Creșterea senzațiilor nu urmează în mod regulat cu creșterea impresiilor externe, nu adecă așa fel, că adăugând bună oră la intensitatea impresiei externe un grad ori două de tărie să crească îndată și deodată în acest raport cu adaosul și senzația corespunzătoare, fie și date toate condițiile trebuitoare. Acesta nu se poate întâmpla așa din cauză, că excitat odată organul sensorial de impresii de un anumit grad și propagând acea excitare creierului, ca să se ideifice, erva cu un anumit grad de tărie psihică, acel organ se mai obișnuiesce cu intensitatea excitării aceleia, așa, că pentru a pute face deosebire în privința intensității la o procsimă altă excitare, acesta trebuie să fie, cu un anumit grad mai intensivă, pentru ca să-și se simtă la starea psihică produsă diferența de intensitate, față de intensitatea celei precedente — la același simț, se 'nțelege. — Se vede, că la conducerea prin nervii sensitivi și în sfârșit la prelucrarea lor în creier se mai pierde ceva din intensitatea proprie impresiilor excitante.

Să vedem cum e acesta? Adăogând d. e. la un cor de 60 persoane încă 4 persoane, sigur, nu va pute nime observa deosibire între tăria cântării corului de 64 și aceluși din nainte, când cântaseră 60 de insi. Punându-ne în mână o greutate mică, de un mgr. nu vom simți nimic, nici o apăsare. Greutatea de un mgr. nu ajunge adecă încă pragul impresiei trebuitor formării senzațiilor de apăsare musculară. Dar vom simți o apăsare punându-ne 2. mgr. Aci e decî pragul din chestiune, căci impresia de greutatea a lor doi mgr. e deja perceptibilă. Dar să luăm după acesta în mână o greutate de 1 klg. și după ce 'i-am simțit greutatea, să mai adăugăm nu încă 2 mgr., greutatea perceptibilă, cum am văzut, ci 10, 20, ori 50 mgr. Cu totă băgarea de sémă nu vom simți nici o diferență în greutate față de cea simțită înainte, la cea de 1 kgr. Va trebui să mai adăogăm $\frac{1}{3}$ kgr, ($333\frac{1}{3}$ gr.) pentru ca să simțim diferența intensității în simțirea produsă, să percem deosebirea în greutate. Să punem apoi 2 kgr. în mână și să mai adăogăm apoi $\frac{1}{3}$ kgr. Nici în cazul acesta

nu vom simți diferența, deși în cazul precedent se simțise în urma adaogerei de $\frac{1}{8}$ kgr. Acum fiindcă am sporit greutatea cu încă 1 klg. având 2 klg. în mână, trebuie să adaogăm $\frac{2}{8}$ klg. ca să devină diferența perceptibilă; la 3 klg. adică 1 hlg. etc Perceperea diferențelor impresiilor externe nu depinde decî dela valoarea absolută a acestora, ci dela valoarea relativă a lor. *Intensitatea impresiei externe trebuie să crească tot în un anumit raport, dacă e să crească și intensitatea senzației și anume trebuie să crească tot cu $\frac{1}{8}$ din valoarea acsteia, adică să ajungă la $\frac{4}{8}$ a valorii sale originale, pentru ca să se tot producă nouă senzații de preceput în privința intensității, pentru ca să se tot treacă peste pragurile diferențiale.*

Legea acesta nu se poate aplica nici ea la fel la toate simțurile. La simțul vederii d es trebuie să crească intensitatea impresiei tot cu $\frac{1}{10}$ a valorii sale reale. Există în privința acesta si o formulă statorită de învățatul H. Weber, care lege sună așa; »*Inpresia externă trebuie să crească în progresiune aritmetică, sau senzația stă în privința intensității în proporție cu logaritmul impresiei externe.*« Acesta lege are și ea numai valoare aproximativă, căci nu se poate aplica cu rigore în toate casurile și la orî-ce fel de impresii; dar ea totuși esprimă adevărul în mod evident, că nu cu orî-ce creștere a intensității impresiilor crește tot de-odată și intensitatea senzațiilor și ne arată apoi și raportul aproximativ dintre intensitatea impresiei externe și a senzațiilor.

În aceste adevăruri psihologice residă faptul cunoscut, că nu se vîd stelele la lumina sórelui, și apoi, că dispăre umbra obiectelor la lumina unei lampe orî luminii, dacă în locul, unde se întinde umbra, punem o altă lampă orî lumină, deși prin adaugerea luminii sórelui la lumina radiată de stele, orî prin adaogerea luminii lampeii la lumina cu umbra a unei alte lampe, nu s'a exoperat, ca stelele cu lumina lor să nu devină și mai luminoase prin adaogerea luminii sórelui orî că locul cu umbra din dosul unui obiect aședat în fața unei luminii să nu rămână tot mai puțin luminat și în urma adaugerii luminii lampii, decât locul vecin, unde nu fusese umbră, dar unde asemenea s'a mai adaos și acolo lumina lampii ș. a. m. d. Deosebire e la tot cazul între lumina stelelor și a atmosferei și ziua, între intensitatea luminii dela locul cu umbra și dela cel, unde nu a fost umbră, dar deosebirea nu se baséză pe raportul recerut de perceptibilitatea diferenței senzațiilor, și e aceea n'o putem percepe.

Impresia trebuie să mai fie și de o durată anumită, pentru ca să pótă fi apersepută. Când ne înțepăm la deget, ni se pare, că

în momentul, când a intra acul în piele, s'a și simțit durerea. Și nu e așa. Nervii propagă cu o mare iuțelă excitarea, dar tot trece un timp de $\frac{1}{16}$ din o secundă, fără considerare, că locul înțepat e mai aproape ori mai departe de centru. Până se efectuează apersepția unei impresii se recere un interval de cel puțin $\frac{1}{16}$ sec.; și mai lung interval se recere, când am să chibzuesc ceva; și și mai lung, având să mă și hotărăesc a lucra. Dacă am măsura timpul, care trece până devine apersepută de un cântăreț o notă de pe o hârtie și până devine și produs sunetul ei, s'ar constata, că trece tot cam $\frac{1}{50}$ sec. Iuțela de propagare a unei excitații diferă după simț, apoi după exercițiu și sensibilitatea organelor sensoriale. Mai depinde apoi și dela intensitatea impresiilor. Cu cât acestea sunt mai intensive, cu atât mai iute se propagă excitarea și în consecuență cu atât mai scurtă e durata de timp, în care devine apersepută, ideificată excitarea. De aceea se pot ceti mai iute literile mari, decât cele mici. Mai depinde timpul, în care să săvârșesce perceperea impresii externe și dela iuțela, în care urmăze unele după altele impresiile. Dacă impresiile se succed repede unele după altele, trebuie timp mai lung până a deveni prinse cu sufletul. Exercițiul, se nțelege, încă face ca să fie mai scurtă durata de propagare a excitații, dela aparatul sensorial până la descărcarea respective ideificarea ei. Cu cât am cetit o piesă de lectură mai de multe-ori, cu atât mai iute se fac apersepțiile. Se scie, că impresii, cari se succed prea repede unele după altele și astfel trec cu prea mare iuțelă peste simțuri, nu pot fi apersepute, deși au intensitatea recerută.

Asemenea trebuie să urmeze impresiile și în un interval anumit, pentru ca să fie apersepute în secuența lor. Măsura nu e pentru toate sensurile egală. Așa d. e. pentru ochiul se recere un interval de $\frac{1}{20}$ sec., pentru urechiă însă e suficient intervalul de $\frac{1}{60}$ pe sec

a) Ce se face din impresiile externe? Din senzații? În ce acțiune fiziologică residă stările psihice? Ce este intensitatea unei stări psihice? Dela ce depinde? Ce este calitatea unei senzații? Dela ce depinde?

b) Cu creșterea intensității impresiilor externe crește continuu și în raport drept și intensitatea stării psihice? Până la ce grad crește? Ce e gradul minimal și maximal al intensității impresiilor? Dela ce depinde gradul minim și max. la diferiții oameni?

c) Cum trebuie să crească intensitatea impresiei externe ca să devină perceptibile diferențele în stările psihice? Tot în un fel se face la toate simțurile? Cum e legea lui Weber. Ce aplicare are în practică?

Lucrarea aparatelor sensoriale.

— Simțurile. —

A) Simțurile superioare.

§ 9. Simțul vederii.

1) Vederea.

Organul sensorial, prin care ne dobândim mai multe și mai clare idei, este, fără îndoială, *simțul vederii*.

Aparatul acestui simț este ochiul, cu structura lui complicată.

Cărrile de comunicație între creeri și ochi le forméază *nervii sensitivi optici*.

Efectul lucrării specifice a ochilor, prin cari se prind impresii vizuale și se transmit la creeri este ceea ce se ăice: *vedere*.

Vederea se produce în următorul mod. Obiectele lumii externe, grație vieții inerente lor, radiază continuu vibrațiunii de eter, cari ajungând la ochi excită aparatul sensorial și în urma faptului, că pe retina se află răslățiși nervii optici, excitarea se comunică imediat la creeri, unde se descarcă. Resultatul este: *sensația vizuală*, respective sintesa sensațiilor: *idea de colóre*.

Obiectele lumii externe nu sunt tóte la fel în privința compoziției lor moleculare. În vértutea acestei stări unele obiecte răspândesc vibrări de un număr de oscilări, altele de alt număr, conform cu puterea, de care dispun, de a pune eterul în vibraire. Dacă d. e. ne vine un curenț vibratoriu, făcând în calea sa spre ochiú 450 bil. de unduări la secundă, ni se întâișeză idea colorii *roșie*; la 472 bil. — colóreá *portocalie*; la 520 bil. colóreá *galbínă*; la 589 bil. de oscilări la secundă nasce *verdele*; la 640 bil. — *albastrul*; la 722 bil. — *indigo* și la 790 bil. — *violetul*. Acestea sunt cele 7 colorii ale spectrului. *Negrul* și *albul* nu sunt colorii spectrale, ér *castaniul*, *surul*, *purpuruul* ș. a. sunt rezultate câștigate din anumite combinări de colorii spectrale, ne spune fizica. Psihologia, din al seú punct de vedere, nu póte admite afirmația acésta în felul, ca să tragă conclusia, că decí negrul, albul, castaniul etc. nu ar fi sensații de diferite calități de colóre. Psihologia ne învață, că și acestor colorii se substituiesc în minte idei distincte, ca și celor ale colorilor spectrale. E adevérat ce ăice fizica, că *negrul* se produce, dacă un curenț vibratoriu de eter, fulgeréză pe secundă, din cauza ípsei de lumină în mai puțin de 450 bil. oscilări, e adevérat apoi, că *albul* se nasce: a) decá se împreună tóte colorile spectrale, fenomen,

ce se p \acute{o} te uşor constata concentrând simplu colorile spectrale éráşî în o prismă; şi *b*) decă concentrăm colorile complementare, d. e. roşul şi albastrul, verđiul, orî galbenul, cu albastrul-índigo. Este adevérat în fine şi aceea, că celelalte colorî se derivă tot din colorile spectrale, d. e. *purpurul* din amestecul colorilor spectrale opuse în ordinea spectrului, aşa bună-óră din amestecul roşului cu violetul, portocalului cu albastrul. Dela raportul amestecului acestor colorî şi depínd diferentele variaşii de purpur. *Castaniul*, *pruniul* şi *albastrul suriu* se produc făcând să se laxeze intensitatea lumínii la colorile spectrale coréspunđetóre, adecă a roşului, a verdelui, şi a albastrului, şi dacă se mai laxézá din nou şi intensitatea acestor colorî, se prefac tóte în *sur*; din sur se p \acute{o} te face apoi *negrul*. În fine colorile cunoscute d. e. *azuriul*, *albastrul cerului*, *al apéi*, *verdele* deschis ş. a. se nasc din amestecul a cător 2 colorî necomplementare, saú din amestecul colorilor spectrale cu *alb*, saú şi numai din p \acute{o} tenşarea lumínii colorilor spectrale, aşa că dacă p \acute{o} tenşarea se ridică şi peste gradul recerut de nascerea colorilor mai puşin săturate, amínţite mai sus, se nasce din tóte acele colorî — *albul*. Tóte acestea sunt adevérate din punctul de vedere al físicii, dar nu mai puşin adevérat e, din punctul de vedere psihologic, că tóte aceste colorî coréspund la anumite stări psihice, carî substituesc acelor colorî idei deosebite în privínţa calităşii, tot atât de deosebite ca şi acelea, ce represíntă colorile spectrale. Din punctul de vedere psihologic e tot una idea colorî spectrale cu cea a unei derivate, sunt tóte idei de diferite colorî cauzate de diferite impresii. Cu ochiul se mijlocesce perceperea, afară de a ideilor de colorî spectrale, încá a multor idei, ce represíntă varii nuanşete de colorî diferite. În mozaicurile române se găsesc la vre'o 30 000 nuanşete de colorî*).

*) *Notă* Se p \acute{o} te spera, că omul să ajungă cu timpul, tot perfecşionându-şî organul vederii, a cunósce şi mai multe colorî, puténd atunci primi vibraşii şi de mai multe undulări decát de 790 bil, la secundă, ce e capabil să priméscă cu construcşia ochiului seú omul de astăđii, ca colóre violetă. Acésta se presupune pe basa rezultatului, ce ne daú cercetările sciunşii. Se susşţine adecă (Gladstone), că ómenii, carî aú tráit înainte de Homer, nu ar fi avut decát idei despre colorile. roşiu, portocaliu şi galbin, deóre-ce în limba grecéscă veche nu se găsesc terminii coréspunđetóri pentru numirea celorlalte colorî. Probabil, se đice, că ochiul lor să nu fi putut primi mai mult de cât 526 bil. oscilaşii pe secundă. Nicí sélbaticii, carî dupá cum se scie sunt reprezentanşii stării culturale primitave, nu disting bine tóte colorile. Despre Bongonegnii din centrul Africeii se đice chiar, că ar avé cuvinte numai pentru roşiu şi negru

2) *Vederea obiectelor în forma lor.*

După toate cele spuse până aici despre lucrarea sensului vederii, avem să deducem, că noi cu ajutorul aceluși sens nu culegem despre obiecte alte cunoștințe, decât de colorii. Și așa și este

Să impune însă acum întrebarea: cum de noi pe lângă colorii vedem obiectele și în forma lor și le vedem așezate în anumite locuri în câmpul vederii noastre? Să răspundem pe rând.

Cheseldens și Hom au făcut în spitalele lor mai multe operații de ochii, cu succes, la ómenii născuți orbi. În vîrtutea probelor, făcute cu acei ómenii operați la ochii, s'a constatat, că punîndu-li-să, după-ce și dobîndiseră vederea, obiecte înaintea lor și întrebăți fiind că ce vîd, ei nu putură vedé nici depărtarea, nici forma, nici mărimea obiectelor, ci numai colórea lor. De câte ori erau întrebăți, cum vîd obiectele, ce le aveau dinaintea lor, totdeuna cereau, ca să li-să deie în mîna spre a le pipăi, ca așa să pótă constata forma și mărimea lor. Numai după luni de zile de deprindere, în a vedé și totdeodată a și pipăi, putură ajunge, ca să cunóscă cu ochii lucrurile după forma și mărimea lor. Tot cam asemenea sunt și rezultatele dobîndite de Waldrop la operațiile făcute orbilor din spitalul său. O damă operată la ochii, deși își câștigase perfect vederea ca atare, multă vreme nu putea distinge lucrurile fără a le pipăi. D. e după 18 zile i-s'a dat în mîna un cerusar și un bîld, așa le putea distinge I-s'au pus apoi aceleași obiecte numai pe masă. Și când fú acum întreată, dacă le cunósce, s'a constatat, că în modul acesta ea nu le mai putea cunósce. După 25 de zile a fost dusă la preumblare. Pe ómenii, ce-î întálnia, nu-î putea recunósce, vedea numai colorii și mișcări. Cam în un fel analog vîd, după cum se scie, și copiii mici. Copilul mic nu recunósce nimic, ce e în jurul său. Pre mama sa o recunósce numai după o vreme óre-care, după-ce i s'a dat ocaziuni a-î pipăi și neteđi fața. Obiectele le învață a le cunósce numai după-ce le ia în mîna și le pipăe. În modul acesta ajunge copilul la cunóscrea formei obiectelor. De aci urméză, că cu ochii nu se vîd decât colorile, ér forma și mărimea obiectelor se vîd numai pe basa esperienței câștigate, după-ce a premers adecă luarea lor în mîna și intuirea lor și cu simțurile musculaturii și pipăitului.

3) *Localisarea.*

Să vedem, cum stăm acum cu vederea obiectelor în depărtare. Cu ómenii operați, despre cari s'a vorbit mai înainte, s'au făcut

și în privința acésta experimente. Ei la început nu puteau observa distanța și depărtarea lucrurilor. Despre sóre diceau, că le atinge ochii. Tot așa și despre alte obiecte. Copii mici la început tot în asemenea mod ved. Ei întind mâna după lună, semn, că o ved foarte aprópe. Nici vederea în depărtare nu depinde decí dela vre-o proprietate înăscută ochiului, pe basa căreia am pune obiectele în anumite distanțe. Acésta e și natural, căci vederea nu se făptuesce dór afară de noi, ci în creeri noastre. Noi însă ne dedăm cu timpul atât de mult cu localisarea vederii în afară, încât nici nu mai observăm, că colorile roșu, galbin etc. sunt stări produse în creeri noastre, ci le vedem ca însușii ale obiectelor, ără înseși obiectele ni-să par vedute ca de o putere radiată din ochii asupra lor; ne și uităm par'-că cu totul, că ele există numai în creeri noastre excitati de anumite impresii. Localisarea în afară este ajutată și de faptul, că după descărcarea excitării în celulele creerilor, imediat se pornesce și curentul reagtor centrifugal, îndărpt până la aparatul sensorial.

Dacă cercetăm mai de aprópe fenomenele vederii, ne putem ușor convinge, că colorile nu există nici pe obiecte nici în rațele lumini, ci sunt în noi, produse pe calea arătată. Sunt destule casuri, când se produce vederea, chiar și fără a se primi impresii de ale lumini, ci numai simplu în urma iritării retinei sau a nervilor optici. Dacă d e apăsăm cu degetul pe ochi, vedem stele verđi înainte noastră Pacientul, ce se operează la ochi, vede rațe de lumină în decursul operației. Și apoi în vis vedem tóte lucrurile, ca aievea, deși nu primim nici o impresie din lumea externă. Vederea se face decí în virtutea unei excitări în creeri, pe care noi după o deprindere óre-care o localisăm în afară.

Să vedem, cum se face localisarea? Noi începem a învăța să localisăm, sau mai bine dis, să proițăm vederea, decând suntem mici, așa că cu vremea, când ni-să desvóltă consciința de sine, ne pomenim deja iscusii în privința acésta. Deodată cu sensul vederii mai lucrăză adecă și mâna cu pipăitul și cu simțurile musculare. De regulă, când privesce ceva copilul, pipăe totodată și cu mâna. Până-ce e purtat în brațe face deja multă experiență în a localisa. Dar după-ce scie și umbla, observă, în vértutea tot a experiențelor, că sunt lucruri și mai departe și mai aprópe. Tot deodată este adus și ochiul să se desvólte în privința acésta, căci și el trebuie să se tot aco-modeze, să se delateze și să se contragă, potrivit cu depărtarea

obiectelor. Și cu timpul rămânem cu un simț, în care ni se rostesc distanța dela locul, de unde a pornit vibrarea eterului și acolo apoi localisăm vederea. Și cu cât face cine-va mai multe deprinderi în direcția acésta, cu atât își însușesce mai mare iscusință de a localisa esact vederea la distanța adevărată. D. e. în privința acésta pictorii și inginerii sunt cei mai competenți.

Vedem deci, că și localisarea vederii e numai un efect al deprinderii în a tot acomoda ochiul la vederea obiectelor. Nóptea, când ochiul nu se acomodează, din cauza lipsei de lumină, nu scim localisa focul. Când arde unde-va departe, credem, că arde în apropiere. Ziua localisăm cu atât mai bine, cu cât în câmpul vederii, până la obiectul privit, se mai află și alte obiecte, de cari să se opréscă privirea în străbaterea ei asupra obiectului pus țintă, adecă dacă e mai favorisată acțiunea ocomodării ochilor. Pictorul vrënd să ne prezenteze în pictură, pe pânză, depărtări mari, trebuie să aranjeze așa lucrul, ca să deie, privirii nóstre diferite puncte, cari să prilegescă ocomodarea vederii. Tabloul pictorului maghiar, Fesztó Arpád, reprezentând »Venirea maghiarilor«, care a fost espus mai întâi la esposiția milenară, e un ce, ce făcea admirația tuturor în privința acésta. Tóte se vęd atât de plastic și atât de real atât obiectele și ómenii, cât și depărtările, încât te cređi privind aeeva venirea poporului maghiar și depărtările mari ale orizontului, cu tot ce se află în sfera lui.

1) Care este organul sensorial al vederii? Ce este vederc? Cum se nasce vederea? Ce sunt colorile spectrale? Ce e negrul? albul, castaniul ș. a? Cum se produc aceste nuanțe? Cum se produc nuanțele de albastru și verde? Psihologicese ce sunt tóte acestea?

2) Cu ochiul ce vedem? Prin ce esperimente se póte inveda, că cu ochiul vedem numai însușirea de colóre a obiectelor? Cum de noi tot vedem obiectele cu tóte însușirile lor, în deosebí de formă?

3) Unde se întéplă, în esența sa, vederea? Prin ce fapte se póte inveda, că prin vederea însași nu vedem obiectele la locul lor? Cum se face de localisăm vederea, noi ómenii? Când nu suntem în stare a localisa? Cine localiséză mai bine? Intre ce împregurări se póte fáptui localisarea mai esact?

§. 10. A u d u l.

Aparatul auđului e urechea, care constă din partea esterióră, medie și interióră. În partea interióră e labirintul umplut cu o fluiditate, unde se termină nervii acustici. În urma vibrării aerului, dela

corpurile puse în mișcare, aparatul acustic devine excitat. Excitarea comunicată creierilor dă loc senzațiilor acustice și sinteza acestora reprezintă stările psihice, cunoscute de noi ca *sunet*, — *ideile auditive*.

Sunetul decî nu e altceva decît efectul vibrării unui corp elastic prinse de spiritul nostru. După cum apoi curbele undulării sunt mai mari sau mai mici, așa și sunetul va fi mai intensiv ori mai puțin intensiv și după cum erăși undele acelea vor fi mai rari sau mai dese, așa tonul sunetului va fi mai profund ori mai înalt. Cel mai jos bas constă din un curent de 16 vibrații la secundă și cel mai înalt ton are 38,000 de vibrații la sec. Intre acestea sunt o mulțime de tonuri perceptibile. Putem percepe 10 octave, cari dau 290 calități *distincte* de tonuri, decă se socotesc atît tonurile de jumătate cît și *pătrarele*. De sine se înțelege, că nici sunetul nu e o producție afară de noi, cum la aparință se prezintă, ci tot în creerii nostri. Un sunet al clopotului îl auzim ca venind din turn, și ni se pare produs acolo, pecând în realitate el s'a produs în interiorul nostru, în urma vibrării aerului urnit ce e drept, de acolo. Că sunetul nu este un ce produs afară de noi, ba că nici nu e trebuință ca să vină nesmintit impresii din afară spre a se produce, ne pôte convinge d. e. și faptul, că ascultând mai mult timp o musică, ce ne încântase în un mod mai viu timp mai îndelungat, ni se pare, că o mai auzim, ca aevea, și după încetarea aceleia. E natural Ori ce idea tot așa și cea auditivă, se pôte nasce și numai excitându-se nervii ori creerii prin vre-un stimul intern.

Noi suntem obicnuiți, grație deprinderii îndelungate, să plasăm sunetul, ca și vederea, acolo, de unde a venit impresia externă. Și fiindcă și obicnuița de a localisa sunetul trebuie însușită, copiii mici nu pot fi nici în privința acésta meșteri. Numai cu încetul dobêndesc aptitudinea de a se sci orienta în privința locului, de unde vin impresiile și unde trebuiesc plasate sunetele. Copilul pus în măsură de a tot auzi glasul mamei sale din apropiere se învață cu tonul și intensitatea aceluia. Dar i se dă prilegiu să'l audă, când mai intensiv, când mai puțin intensiv. Și în legătură cu acest fapt totdeodată observă că atunci, când i se aude mai bine glasul, mama sa îi stă în apropiere, ér când î-l aude mai slab, mama sa e mai la distanță de el. Și așa se învață copilul a localisa; mai întău glasul mamei, de care se ocupă atît de mult. Așa apoi cu încetul, începênd decând suntem mici, ne însușim și proprietatea de a localisa sunetele. Și cu cât facem mai multă experiență în a cunoște, după gradul de intensitate, depărtarea locului, de unde au

venit impresiile, cu atât mai corect localisăm sunetul, fără de a ne mai da samă, că el nu se produce acolo și că ființa lui *în afară e în adevăr* numai o ficțiune.

Care este aparatul sensorial al auzului? Cum se nasce auzul? Ce este senzația auditivă? Dela ce depinde sunetul înalt și jos? Cum se făptuesce localizarea sunetului în afară?

§. 11. P i p ă i t u l .

1) Pipăirea.

Organul pipăitului constă din o mulțime de aparate tactile. carî se află pe totă întinderea pielii. Ni se pare, că cu pelea percepem simțirea, că cutare lucru e môle ori tare, aspru seú neted seú lucru. In piele se află însă numai aparatele sensoriale tactile. In papilele pielii sunt vîrite adecă nisce corpuscule ovale, împrejurul cărora sunt dăpănate firele de nervi sensitivi tactilî, de capetul lor periferic. In formă de rețele se duc de aci nervii sensitivi tactilî ca tot atâtea linii de transmise, până la creeri. Atingendu-se ceva de pelea noastră, aparatul tactil, în vîrteuta energiei sale specifice, primesce impresia și o prepagă nervilor, carî o duc apoi la creeri, unde se descarcă, ca ori ce excitare, în anumite celule nervose, prin ceea ce luăm cunoscînță de simțirea luată cu pipăitul. Cu cât un organ al trupului e mai mobil, mai deprins la efectuarea mișcărilor și acoperit cu piele mai fină, cu atât mai sensibil e la pipăit. Ómenii sunt mai sensibili în privința pipăitului la degetele mînilor. Picióarele avënd să îndeplinescă alte funcțiuni, pentru altă misiune, sunt puțin sensibile. Dar manifestă sensibilitate și la picióre acei ómenii, cărora le lipsesc mînile. Aceștia sunt avisași a efectua cu picióarele lucrările, ce alții, cei normali, le efectuează cu mînile. Maimuțele, carî își întrebunțeză tóte 4 picióarele la fel, au în tóte acesteá același grad de sensibilitate la pipăit. După degetele mîinii, în privința fineții pipăitului, urméză buzele, apoi limba ș. a. Spinarea și spatele sunt cele mai puțin sensibile părți ale corpului. Cu cât o parte a corpului e mai sensibilă, cu atâta ea trebuie să fie înzestrată cu mai multe și mai micî aparate tactile. In privința acesta saú făcut constătări, că în vîrful degetelor de fapt se află mai multe și mai micî aparate tactile.

Gradul respective fineța de sensibilitate a pipăitului din diferitele părți ale corpului se póte stabili și constata și pe cale

experimentală D e. Dacă înțepăm pe braț cu vârful acelor unui cercel deschis la 4 cm, ținând descnidătura cercelului în lungul brațului simțim două înțepături. Repetând acesta însă cu cercelul deschis la 3 cm, vom simți numai o înțepătură. Dacă acum urmăim a înțepa cu acel cercel, deschis la 3 cm, tot mereu înaintând pe braț în sus către umere, vom avea simțirea, ca și când treptat am fi tot lărgit deschidătura cercelului. Causa acestui fenomen se explică prin faptul, că pe mână în sus, către umere, sensibilitatea e tot mai redusă. Pe spate acele cercelului, deschis la 4—6 cm, le simțim tot numai în un loc, de o înțepătură. Acesta nu din motivul, că pe acolo aparatele tactile ar fi de 4 ori 6 mm. de largi, ci din cauză, că fiecare aparat tactil are în jurul său un anumit câmp, care se numește *cercul tactil*. Se înțelege, cu cât în un loc se află mai multe aparate tactile, cu atât cercurile tactile vor fi mai mici. Dacă înțepăm cu cercelul în interiorul unui cerc seú, și a lor două cercuri învecitate simțim numai o înțepătură, ér dacă în lăuntru unei deschidături a cercelului se află mai multe cercuri tactile, simțim améndoué întepăturile, avem două simțiri distincte

Förte mare influință are asupra dezvoltării gradului de sensibilitate a vre-unui organ și exercițiul. Așa d. e. la orbi, la cari energia mentă a fi consumată la acțiunea vederii, se concentrează totă în pipăit, facéndu-l pe acesta în mod esttraordinar de fin, de sensibil. Sunt ađi atăna orbi instruiți, cari cetesc cu ajutorul pipăitului. Laura Bridgemann născută surdo-mută, rămasă din anul al doilea al vieții și orbă, érá puțin după aceea lipsită de simțul gustului și al mirosului, și-a cășugat, instruită fiind în mod rațional, într'un institut de orbi, numai prin mijlocirea simțului pipăitului, o cultură förte superiöra și chiar o cultură musicală deosebită. Cele mai fine sunete le putea percepe cu ajutorul degetelor sale. Un român de prin ținutul Blășului, cu numele de botez Ioan, preséntă asemenea o putere de tot extraodinară în privința fineței pipăitului. Cútreeră totă Transilvania, orașele și satele. Décă a umblat și numai odată în vre-o curte, casă, ori odaia, scia și după aní gási locurile, cu o siguranță de admirat:*)

*) Când scriitorul acestei cărți studia în seminarul teologic din Sibiu, a avut ocaziune a admira puterea de pipăit a acestui om. Venia, fără ajutor, în seminar, unde ne scia căuta în salele de studiu, de mâncare, ori dormitoare. În dormitor scia merge la odaia cu patul, ce i se dăduse pentru timpul cât a petrecut în seminar, deși trebuia să trecă prin vreo-câte-va curți

Cu pipăitul percepem și multe însușiri ale lucrurilor lumii externe. Multe cunoștințe n'am avea noi în lipsa pipăitului. *Forma și starea lucrurilor, în diferite momente, le precepem și cu ajutorul pipăitului, deși ni se pare, că le vedem cu ochii.* Pipăitul e și de mare ajutor ochilor, în viața de toate zilele. În lipsa simțului vederii, pipăitul și devine mare factor în dezvoltarea vieții intelectuale omenescă.

2) *Localizarea pipăitului.*

S'a spus, că și acțiunea pipăitului e tot o stare psihică făptuită în creeri. Scim însă, că în practică lucrul nu ni se pare așa. Când îmi ating d. e. degetul cel mic de ceva, simțirea o am în deget, la locul atins, deși în realitate acolo numai s'a preleguit impresionarea. Aici e vorba deci de un fel de înșelare. Copilul mic, începător în destoinicia acésta, nu va pune nici odată simțirea în locul, unde se comunicase nervilor impresia externă; deaceia copiii mici nici nu știu să spună locul, unde ~~il~~ dore ceva. Îndeosebi apoi, când e vorba de dureri din interiorul corpului, n'ai să te aștepți, ca să-ți spună copilul, unde simte durerea. Numai cu timpul, după ce i se dă de multe ori privilegiul să vadă, unde s'a întemplat atingerea, învață a pune, a localiza și simțirea pipăitului în afară, la locul respectiv.

Să luăm unele exemple din viață, spre a demonstra cu ele modul cum se produce simțirea. Pacientul, care așteptă emoționat operația, simte cuțitul medicului, la locul, unde are să se facă tăutura, până a nu se fi început tăerea. Când vedem un gândac pe trupul cuiva, îl simțim, ca în realitate și pe noi, tot în locul acela. Ómenii, cărora li s'a amputat vreun picior, ori mână, la care avuseră dureri reumatice, simt durerile în locul respectiv încă mult timp după amputare. În deosebi nóptea își simt ómenii aceștia de tot real membrul, care nu-l mai au, la locul, unde fusese mai înainte. Ómenii, cărora li s'a făcut în mod meșteșugit nasul, din pelița de pe frunte, când sunt înțepați la nas, simt înțepătura în frunte și nu unde au fost înțepați. Aceste cazuri probéză clar, că simțirea nu se întemplă pe suprafața corpului nostru, ci în creeri. Aci durerile reumatice întipărite, rămânând ca dispozițiuni, se reproduc iarăși, la ocaziune, și după amputarea membrilor, de cari le era legată ființa, tot la locurile lor vechi. Și cu alte cazuri se mai póte proba chestiunea acésta. D. e.: Când ne pipăim pėrul, ori mustața, ni se pare, că avem simțirea în vėrul pėrului, deși acesta nu are facultatea simțirii; ținând un baston în mână și pipăind cu el, avem cunoștința, că simțim

chiar cu vârful bastonului. Cum se face acesta? căci dór nici pèrul, nici bastonul nu au nici nervi, nici aparate tactile? Aşa, că noi, cu ajutorul închipuirii, localisăm simţurile în locul, unde fuseră atacaţi nervii. E întrebare acum: cum de putem localisa simţirea la locul unde se aplică atingerea? S'a amintit deja, că numai cu timpul ne însuşim puterea de a localisa simţurile pe periferia corpului. Copilul mic de tot nu are putinţa acesta, şi-o câştigă numai după ce a învăţat să-şi întrebuiţeze simţurile. Şi anume sciind să-şi aproprieze senzaţii, idei, cu ochiul, pipăitul, precum şi cu simţul muscular, începe a-şi studia corpul său. Mai întâu îşi esaminează mâinile, şi-le privesce, le pipăe, le bagă în gură, după-aceea piciorole, ş. a. m. d. În felul acesta ajunge a-şi face în sufletul său icona despre corpul său şi părţile lui singuraticce. La dobândirea acestui rezultat au conlucrat simţurile ochiului, pipăitului şi a musculaturei. În urma acesta, la o ocasiune dată, primind d. e. la mâna dreaptă o impresie, i se deşteptă de odată şi icona, ce o are despre mâna dreaptă. Cu ideificarea nouă se deşteptă deodată şi ideea mânei. Nu simte atingerea în mâna dreaptă, ci o vede în imaginea mâinii sale drepte. Noi ómenii crescuţi, cari am făcut lungi experienţe şi mult exerciţiu, în privinţa acesta, localisăm, se înţelege, la moment simţirea, fără a ne mai da samă. Dar şi noi ne putem însela în privinţa localisării, la chestii, unde nu avem deprindere. D. e. Suntem deprinşi să localisăm simţirea pipăitului ţinând degetele în forma obicinuită, unele lângă altele. Dacă încrucisăm degetele, cel arătător cu cel de mijloc, şi pipăim cu ele, aşa, un mic globurel, făcut de pâne său de altceva, nu simţim numai globurelul real, ci simţim par'că ar fi două globurele. Acest fenomen se datoresce nesciuţii de a localisa cu degetele ţinute în forma acesta. Fiindcă globurelul atinge adecă deodată părţile opuse ale celor 2 degete, pe unde în casurii obicinuite primim impresii dela două obiecte, se face, că în cazul acesta localisăm, potrivit obicinuinţei, două simţuri, desi numai un globurel ne atinsese degetele. —

- 1) Care este aparatul sensorial al pipăitului?
 - Unde e mai fin pipăitul?
 - Dela ce depinde o sensibilitate de a pipăi?
 - Unde e pipăirea mai fină?
 - Cum se póte inveda fineţa pipăitului?
 - Ce influinţă are exerciţul asupra stării de sensibilitate?
 - Ce percepem cu pipăitul?
 - Cari senzaţii sunt proprii acestui simţ? —

2) Unde se făptuesce pipăitul ?

Prin ce fenomene ni se învederază, că senzația nu e în vre-o parte a corpului, orî în afară ?

Cum de ajungem la starea de a localisa pipăitul ?

Simțurile inferioare.

§ 12. Simțurile temperaturii, musculaturii, gustului și mirosului.

1) *Temperatura.*

În piele, pe întreaga suprafață a corpului, se mai află și aparatul sensorial, cu care percepem temperatura aerului și a obiectelor, ce ne înconjoară. S'a creșut mult timp, că aceeași acțiune, care ne mylocesce pipăitul, ne mylocesce și simțirea temperaturii. Dar în urma constatării, că nu aceeași parte a corpului, care e mai sensibilă în privința pipăitului, e tot odată și în privința temperaturii așa de sensibilă, s'a luat ființa unui aparat separat, al temperaturii (Lord Kelvin). Unde e pielea mai fină, acolo e și sensibilitatea temperaturii mai mare. Așa d. e. dacă punem vârful degetului pe pleoapa ochiului, simțim cu degetul fineța și luciul pielii de acolo, iar cu pleoapa, sensibilă la temperatură, simțim temperatura degetului, dovadă, că deodată sunt în acțiune două simțuri diferite.

2) *Sensul muscular.*

În toate părțile corpului se reslățesc, pornind din creeri și din măduva spinării, nervii motori, terminându-se în diferitele țesături de mușchi. Când luăm ceva în mână, când pipăim ceva de-alungul și de-alatului, și chiar când ne acomodăm ochii spre a privi ceva, se încordază atât nervii cât și mușchii din acele organe. În urma acésta se produce o excitare nervoasă, care dă nascere unei senzații, unui simț de încordare, ce ne pune în măsură de a câștiga cunoștințe asupra obiectelor în privința însușirilor de greutate, de lungime, grosime și preste tot de formă. Luând d. e. în mână un obiect rotund și luciu, percepem, cu sensul pipăitului, asupra lui cunoștința, că e luciu orî aspru, dar totdeodată și că e greș orî ușor, rotund orî încolțurat ș. a. Acésta ne-o spune adecă felul încordărilor nervilor motori și ale mușchilor, luați în angagiament, în acest cas, și anume: încordarea acelor nervi și mușchi, carî sunt avisați să susțină mâna și obiectele în sus, ne indică greutatea obiectului și cei meniți a adopta mâna și degetele pre lângă obiect, ne dau cunoștință asupra formei lui, rotunde orî colțurate.

După o îndelungată deprindere în direcția acésta dobândim iscusință atât de mare, de putem determina forma și greutatea obiectelor și numai privind-le cu ochii. În acest cas adecă efectul lucrării încordării mușchilor, ce s'ar fi realizat punându-și în activitate efectivă, îl adaugem noi de noi. De aceea nî-e destul nouă ómenilor creșcuți, să privim obiectele și să percem colórea, forma, greutatea, ba uneorî chiar și mirosul și gúștul lor. Să înțelege, privind cu ochii se produce și în nervii motorii din musculatură ochilor, cari devin și ei activați, când ne acomodăm ochii, anumite încordări, cari ne dau senzațiile musculare necesare pentru a determina d. e. lungimea și lățimea obiectelor.

3) *Gustul.*

Sensul gustului își are aparatul specific în pelița limbii și a ceriului gurii. Aci se topesc părți de mâncare, în urma căreia împrejurări se produce și aci un anumit fel de excitare, care condusă fiind de nervii olfactivi până la creeri, înfiéză senzația, respective *idea de gustul* acelei mâncări.

Cu sensul gustului ne câștigăm puține idei pe sama vieții noastre intelectuale. După cum se scie și numiri de idei proprii acestui sens sunt foarte puține în dicționarul limbii; »acru«, »amar«, »dulce« și s'a gătat cu noțiunile din dicționarul gustului. Celealalte însușiri ale obiectelor, ce le culegem cu gustul, se numesc tot cu numiri luate dela înseși obiectele, cari representă materia constitutivă. D. e. sărat, portocaliu, de cafea, de carne, etc.

Lucrarea acestui simț se afirmă mai mult în funcțiunile vieții trupesci, sensuale. De aceea valóre deosebită pentru dezvoltarea inteligenței nici nu are gustul.

4) *Mirosul.*

Aparatul mirosului e aședat în membrana mucósă a nasului, care are putința de a disolva părțile mici moleculare ale obiectelor ajunse aci deodată cu aerul inspirat. Mirosul e și de mai mică importanță pentru dezvoltarea intelectualității, decât gustul. Nici o numire specifică nu e proprie senzațiilor olfactive. Tóte numirile însușirilor cuprinse prin sensul mirosului sunt împrumutate dela numirile obiectelor séu a materiilor, cari exaléză mirosul; d. e. miros de trandafir, de garófă, mirosă frumos, etc.

1) Unde e aparatul sensorial, cu care se percepe căldura? Unde e sensibilitatea pentru temperatura mai fină?

2) În ce residă simțirea musculară? Ce nervi colaborează, când percepem senzații de: greutate, lungime și formă?

3) Unde e aparatul gustativ? Cum se crează senzația cu aparatul acesta? Are importanță pentru dezvoltarea intelectualității?

4) Care e aparatul mirosului? Ce sunt senzațiile olfactive? Ce importanță au?

§ 13. Clasificația ideilor.

În cele desfășurate pe paginile din urmă s'a arătat modul cum se câștigă ideile, cu ajutorul sensurilor.

Ideile câștigate cu ajutorul sensurilor se numesc: *representații* său *idei sensuale*, și constituiesc *cunoșterea imediată*, ce o dobândim despre lumea externă. Ideile sensuale sunt echivalentele psihice ale impresiilor radiate de lucrurile, ființele, însușirile, lucrările și rapoartele, ce există ori se desfășură în sfera luminii reale.

Ideile sensuale constituiesc elementele prețioase pentru baza puterii și vieții intelectuale mai înalte.

Ideile sensuale sunt *simple* său *elementare*, dacă s'a produs din impresii percepute prin câte un singur simț; d. e. ideile de: verde, roșu, galben și celelalte culori, apoi de sunete, de gust, miros, pipăit, ș. a. De acest fel de idei avem puține în lumea noastră ideală. Cele mai multe din ideile noastre sensuale sunt: *idei compuse* ori *complexe*. Acestea constau din mai multe feluri de idei simple despre lucruri, ființe, acțiunii ori raporturi. Ideile compuse sunt deci totalități unitare de idei simple. În complexul acesta se găsesc de regulă una ori două mai de căpetenie, ce represintă însușirea predominantă și caracteristică, în jurul cărora sunt grupate toate celelalte note. Ideea de: masă, lampă, zahar, etc. sunt idei combinate din mai multe idei simple.

Cum se formează ideile complexe? Am o bucată de zahar în mână. Dela acest obiect îmi formez cu ajutorul ochiului ideea vizuală a culorii »albe«, cu a gustului, ideea gustativă a însușirii »dulce«, cu a pipăitului ideea tactilă despre asperitatea suprafeței zaharului și cu ajutorul simțului muscular percep însușirea despre greutatea și forma bucății de zahăr ș. a. Dintre ideile acestea elementare mai puternice vor fi cele ale culorii și ale gustului, reprezentând cele mai de seamă însușiri ale zaharului. Pe acestea mai întâiu le voiu încopcia în minte și pe lângă acestea apoi se vor grupa cele-

lalte, formându-se din ele o totalitate unitară, *idea zahărului*. Și complexul acesta îl rețin în minte. Dar idea complexă, în privința fiziologică, nu este o unitate; unitatea este numai în privința psihică. În privința fiziologică ea constă din mai multe residue ori dispoziții funcționabile corăspundătoare, cine știe cât de resfirate în creeri.

Nu toate ideile noastre sunt însă formate și câștigate direct, prin ajutorul simțurilor, *prin intuiție*, despre lucruri, ființe, ori raporturi. Sunt în lumea noastră psihică multe idei formate, adevărat, din diferite elemente de idei sensuale, dar unite în astfel de totalități unitare, care reprezintă ceva nou, reprezintă imaginii, ale căror ecuivalente reale nu se pot găsi în natura exterioară; d. e. *idea de om, pom ș. a. — ideile abstracte*. Compoziții de acestea formate de mintea noastră mai sunt și de altă natură. Am avut d. e. ocaziune a cunoște mulți școlari, în tot felul lor de-a fi și de-a lucra, dar nu mi s'a dat să cunosc în realitate vre-un școlar perfect, fără ori-ce cusur, cum îmi spune mintea, pe baza celor învățate, că ar pute fi un școlar. Cunosc dară condițiile, ce ar face pe un școlar perfect. În urma acesta spiritul îmi poate forma, din elementele scóse din intelect, o idee despre un școlar perfect. În vârtutea acestei idei eu îmi voiú pute închipui pe un școlar perfect, care în realitate însă nu există. Instinctul de valorare din noi, precum și cultura, ce ne-o apropiasem, ne îmboldesc a pretinde lucrurile mai perfecte, decum le găsim în ființă în lumea reală. În urmare nici nu ne prea mulțămim de multe lucruri, ființe, acțiuni și raporturi, din lumea reală. În urma acesta spiritul trebuie să se mulțămescă și cu contemplarea asupra ideilor sale imaginative, și cu sperarea, că tot îi va fi dat a găsi ori a realiza și echivalentele unor asemenea idei, *a idealelor noastre*. O idee de felul acesta, dacă se rapórtă la vre-o individualitate, căreia îi încumbă o menire specială în viață, se numește: *ideal*. Idealuri ne putem forma noi cu spiritul nostru și găsim reprezentate în artă. În lumea reală dăm numai în istorie de idealuri. Istoria păstrează îndeosebi faptele cele bune asupra ómenilor valoroși, care prin inima și mintea lor au împins și determinat mersul progresistic la vre-un popor. De cusurile, care în raport cu fapăturile mari ale acelora erau neînsemnate, nu s'au mai ținut cont; acestea s'au dat uitării. În urma împrejurării acesteia, fără îndoială, istoria e în măsură a ne reprezenta ómeni fără cusururi, perfecți. Pentru noi Șaguna este un ideal de archereú român, Ștefan cel Mare, Huneade și Zrinyi idealuri de viteji; regele Mathia ideal de rege drept; Cornelia, mama Gracilor, ideal de

matronă romană ș. a. — deși în viață își vor fi avut și acele individualități cusururile lor omenesci.

Ideile despre acele acțiuni omenesci, cari reprezintă condițiile necesare mersului vieții omenesci către destinația sa și câți perfectiune, le numim: *principii*. Așa sunt d. e. diferitele principii morale, de drept, dreptate, ecuitate, bunătate, libertate, bunăvoință, recunoștință, compătimire ș. a.

Spiritul nostru își formează mai întâi cu ajutorul simțurilor, *idei sensuale*. Din ideile acestea culege notele cele mai esențiale și caracterisătoare, pe cari unindu-le în o nouă idee compusă unitară, își formează *ideile abstracte*. Ideile acestea constituiesc *cunoscerea mediată*, ce dobândim despre lume, care fel de cunoșcere are drept *substrat* însă cunoșcerea *imediată*.

Despre felul acesta de idei, câștigate prin procesul abstractiv, vom mai vorbi mai târziu, pe larg.

Ce sunt reprezentațiile orî ideile sensuale?

Ce reprezintă ele?

Ce sunt ideile compuse orî complexe? Cum se formează acestea? Ce sunt ideile abstracte? Ce sunt idealurile? Concepțiile?

III. Reproducerea și asociația de idei.

§ 14. Ființa și legile reproducerii.

M'am preumblat în o ȕi, prin parcul X, cu un coleg. Intre altele colegul meu m'a povestit despre un bun amic al sãu arãtându-mi chiar și portretul lui, pe care îl purta la sine. Trecând aȕi pe la același loc îmi revin în minte tôte șirurile de idei, cari îmi trecuserã atunci prin conștiință. În legãturã cu acestea începe a mi sã mã reproduc fel și fel de alte idei referitóre la persóna colegului meu, la a unui amic al meu ș. a.

Reînvierea saũ renoirea ideilor nãstre în claritatea conștiinței sã numesce *reproducerea ideilor*. Ideile nãstre sũnt espuse la continue modificãri, la varii combinãșii, unele mã adeseorĩ, altele mã rareorĩ, în vederea aplicãrii puterii nãstre psihice în viața practicã. Pe acãsta stare a ideilor sã și basãzã tãtã viața intelectualã omenescã.

Reproducerea ideilor nu sã întẽmplã pe dibuite, ci e condusã de anumite legi hotãrite.

S'a spus mãi sus, cã reproducerea ideilor referitóre la cele comunicate de colegul meu mi s'a început atunci, când am ajuns la locul, unde sã comunicaserã impresiile, din cari mi sã fãcuserã acele idei. Sã mã luãm nesce exemple: Stãnd în odae la ferãstrã și privind afarã, îmi daũ ochiũ de un pom, este *un plop*. Plopul acesta devine un stimulent pentru intelectul meu, de a mã cugeta la ființa *unor plopi*, cari sã aflã în cimiterul bisericeĩ din satu-mi natal. Cu idea acelor plopi mi sã mã deștãptã și chipul unor alți arbori de acolo, al unui frãgar, pãr, al bisericeĩ, al pomelniculiũ, al cimiterului întreg, al locurilor vecine, al caseĩ pãrintescĩ, al comunei, al persónelor, cu cari îmi petrecusem pe acasã în copilãrie etc., etc., așã cã vren e lungã m'așĩ putã alinta tot de acest fel de reamintiri.

Reproducerea chipului amiculiũ meu și a momentelor legate de el, s'a fãptuit, fiind-cã ideile cuprinse în șirul reproducerii prime

— amicul colegului meu și scrierile despre el — samănă, sunt înrudite, după conținutul lor intern, cu cele din șirul acestei reproduceri, a doia — chipul amicului meu și scrierile despre el.

Când primisem erii ideile comunicate de colegul meu despre *pretinul lui*, acestea mi s'au legat în intelect de alte idei vechi, despre al *meu pretin* și în urmare, când mi s'a dat ađi impulsivitatea reproducerii ideilor despre amicul colegului meu, s'au pus în curs totdeodată și cele legate de ele, *cele înrudite lor*, despre al meu pretin.

Aceiași explicare vom găsi-o și în exemplul al *doilea*.

Impulsivitatea primă pentru reproducere m'au dat-o plopilii, de cari mi s'au isbit ochii privind afară, din ferestruță. Chipul plopilor de aici m'a reprodus imaginea plopilor dela biserica din satul meu, fiindcă sunt lucruri *similare*. Imaginea plopilor a tras după sine și imaginea altor arbori, a bisericii, cimiterului etc., deși acestea nu mai stau în nici o înrudire cu plopilii. Aceste idei s'au sugerat însă din cauza aflării lor în intelect la un loc cu acelea, fiindcă sunt idei câștigate deodată, în același timp seú cel puțin repetate de multe ori la olaltă. Acestea idei au venit a fi reproduse împreună, la un moment dat, fiindcă, în privința nasterii lor, sunt *contemporane* și ca atari sunt legate de olaltă

Din aceste exemple și altele, cât de multe am voi a studia în privința acesta, rezultă adevărul, că ideile se reproduc, legate unele de altele, după cum se găsesc legate unele de altele în intelect, și că această legătură se bazează saú pe faptul *înrudirii ideilor*, saú pe faptul *producerii și reproducerii lor în același timp*. Deaceia și e destul să ni se înfățișeze, din vre-un șir de idei latente, una singură în conștiință și imediat să fie atrase toate, cari se află legate în acel șir. D. e. e destul să vedă fotografia unui om cunoscut, ca să mi se reproducă o droie de scrieri despre el; e destul să vedă de pe un deal, jos în oraș, nesce puncte mici negre mișcându-se și eú la moment, fără a-mi da sémă, întregesc, în vântul reproducerei, figurii de ómenii preumblându-se; e destul să vedă puse unele lângă altele sunetele »ar...« și să-mi reproduc cuvintele »arbore«, »arătură«, »arie«, »arvună«, »arc«, etc. Ba fiindcă deodată cu câștigarea ideilor de regulă învęțăm și numele lor, ceea-ce recere anumite mișcări, ce dau anumite complexuri de sunete, e natural, că reproducerea unei idei să fie urmată și de reproducerea mișcărilor recerute pentru rostirea numelui aceleia, să și vorbim totdeodată, dacă e nevoie, când reproducem idei.

Vrând acum să ne dăm șamă de cauza, pentru care s'aū efectuat și reproducerea acestora în tocmai așa, cum s'a spus, și vrând să căutăm legăturile causale, pe temeiul cărora s'aū pus în curs aceste reproduceri, ușor vom pute constata următoarele.

Din exemplul prim am vădit, că reproducerea celor povestite și arătate de colegul meu s'a efectuat atunci, când am ajuns la *locul*, unde primisem impresiile pentru ideile vizate; reproducerea acestor șiruri a urmat apoi și reproducerea altor șiruri despre aceea persoană; mi s'aū mai reprodus ideile despre un amic de-al meu.

Pentru ce se vor fi făcut reproducerea astfel?

Mi s'aū reprodus ideile la *locul hotărât*, pentru că primisem impresiile provocătoare erii, deodată cu acelea ale acelui loc. În urma acestui fapt decii impresiile locului și ale întâmplărilor comunicate de colegul meu, au ajuns în conștiință de odată, sau succesive —, acelea sunt adecă contemporane. În vîrtutea acestei baze comune a lor s'aū legat unele de altele și în conștiință — *s'aū asociat* — și în consecuență, apoi s'aū și reprodus, împreună. Aceste idei s'aū reprodus decii în telul lor, deodată adecă, fiindcă au fost în același timp câștigate, fiindcă sunt adecă, *contemporane*.

De multe ori putem urmări și găsi foarte ușor cauza reproducerea diferentelor șiruri de idei, cari se desprind din conștiința noastră și prin cari se desfășură imaginația și cugetarea noastră, dar de multe ori ea nu este așa de evidentă, ca îndată să o înțelegem, ci o constatăm numai după o examinare mai aprofundată. Așa de e. avem un caz interesant în următoarea povestire relatată de Hobbes, un învățat diplomat englez: »Discutam, țice Hobbes, (Taine I 114) mai mulți diplomați englezi despre primul resbel civil întâmplat sub Carol I, în Anglia. Deodată, în mijlocul discuției, care părea, că ține foarte viu interesul tuturor celor de față, se adresează unul din bărbații prezenți cu întrebarea. »cât făcea un talent sub împăratul Tiberiu«. Întrebarea acesta pusă la acea ocaziune a deșteptat zimbetul celor de față, cari nu puteau înțelege rostul acestei întrebări. Respectivul n'a meritat însă să fie luat în rîs, căci întrebarea lui a fost efectul reproducerea pornite în mod logic, era explicabilă. În primul resbel civil englez Carol I fu vîndut de Scoțieni pentru 20,000 funți șterlingi inamicilor săi englezi. Sub Tiberiu a fost vîndut Is. Christos pentru 30 arginți tot inamicilor. Și astfel vedem, că legătura de înrudire între aceste idei a cauzat aci reproducerea.

La ideile înrudite provocătoare de reproducere logică aparțin și *contrastele*. Să știe însă, că pentru ca două idei ori noțiuni să fie în raport de contrast trebuie să aibă ceva comun, să fie unele momente similare între ele, — de regulă, să aibă baza comună și însușiri reprezentative contrare, d. e. bogat-sărac, lung-scurt, bun-rău etc. Ideile de tot diferite, fără nici un raport comun, ideile »disparate«, d. e. rotund-roșu, dulce-înalt etc. nu se reproduc unele pe altele. Reproducerea între ideile contraste însă se urtesc totdeauna prin notele comune ale acestora și nu prin cele contraste, cum ni se pare. Asemenea reproducere basate pe contraste se găsesc foarte multe în poezii; ele sunt calificate a ne lăgăna plăcut fantasiei. Cât de interesantă devine d. e. următoarea descriere, în care se vede legea de reproducere pe motiv de contrast:

- »O pătrunzătoare șoptă umple lunca, se ridică,
- »Ascultați! Ștejarul mare grăiesce cu iarba mică
- »Vulturul cu ciocârliă, sora cu albul nor
- »Fluturul cu planta, râul cu limpedele izvor.«

(V. Alexandri în poezia sa »Lunca din Mircesci«). Tot la Alexandri în »Iarna vine« ni se prezintă frumoase exemple de astfel de reproducere.

Să cetim vre-o câteva strofe:

Sbora pe întunec umbre 'ngrozitoare,
Când de lupi în gona, stol întins de ciore.
Sbore!

Eu la foc privesc
Și mă 'nveselesc,

Căci din depărtare ved sosind în țară
Paseri pribegite, oșpeți blândi de vară.

Ninge. Vânt de morțe suflă să atingă
Flacăra vieții și din sbor s'o stingă.
Ningă!

Eu ved răsărind
Eu ved înflorind

Erba pe câmpie, rosele la sora
Și sperarea 'n inimă june, simțitoare.

Jócă hora tristă lupii din rěstóce
 Vulpele codane, urşii cu cojóce.
 Jóce!

Eű vėd prin scńnteű,
 Vėd cu ochii meű

Góle salamandre prinse 'n horă viă
 Ce la glas de grierű saltă 'n veselă.

Ideile contimporane cualificate a sė rechiema unele pe altele în consciinűă, pot fi de acelea, carű s'aű dobėndit în acelaş timp, şi adecă saű: *momentan*, d. e. idea caseű părintescű şi a lucrurilor din curte —, saű de acelea, carű s'aű dobėndit unele după altele, în mod *succesiv*, d. e. impresiile prinse şi reűinute din un voiagű

Aşa fel am avė 2 legű, — la aparinűă 4 —; drept cause, carű presidėză totdeuna la reproducerea ideilor, cea ce a *contimporanităűii* (ideile simultane şi succesive) determinată de un moment subiectiv adecă de primirea la un timp a ideilor, şi cea a *űnrudirűi*, (ideile űnrudite şi contraste) determinată de un moment obiectiv, adecă de conűinutul intern al ideilor. Şi amėndouűe aceste legű, reproducerea peste tot, sė basėză pe asocierea ideilor.

După aceste legű psihologice sė face reproducerea ideilor, când e lăsată conscinűă să lucreze în mod spontan eu.

Scim űnsė, că în practica vieűii intelectuale suntem de multe orű necesitaűi a űmpedeca reproducerea pusă în curs graűie legilor amintite, pentru ca să ne revocăm în consciinűă ideű de altă ordine, carű nu staű în nici un raport cu cele din grupa orű din şirul de ideű űmpinse în cursul reproducerűi, să űndrumăm adecă reproducerea în alte direcűii. D. e. la un moment dat în cursul reproducerűi sė află şirul ideilor cu plopii, biserica, űinutul etc. comunei mele natale. Natural ar fi, ca în acėsta direcűie să sė desfăşure reproducerea. Dar în momentul de faűă am altceva de făcut, am să mė cuget la altă chestiune. În cazul acesta voű activa voinűa şi cu ajutorul eű voű abate curenul de *excitare* din acea parte a creierilor, unde sunt ficsate ideile din şirul sus amintit, şi-l voű conduce în altă parte, acolo, unde sė află ideile, ce voiesc ca să mi-sė reproducă, cu alte cuvinte, voű űntuneca cu ajutorul voinűei ideile puse în cursul reproducerűi efective şi voű aduce în stare de reproducere alte şirurű de ideű.

Ce e reproducerea ideilor ?

Căror legi urmăzeă reproducerea ideilor ?

Prin ce exemple se pôte invedera legile reproducenii ?

Reproducerea ideilor înrudite și contemporane cum urmăzeă ?

Sê pôte totdeuna observa ușor și esplica cauza reproducenii șirurilor de idei ? Ce e reproducerea după contrast ? In poesie se observă legile de reproducere după contrast ?

§ 15. Asociația de idei.

Lumea ideilor nôstre ni se presintă în o legătură strînsă. Astfel numai ni se și pôte forma mintalitatea și astfel numai ne putem servi de ideile nôstre pentru tot felul de casurî de trebuință. Unitatea lumii ideilor reșidă tocmai în legătură dintre diferitele idei și șirurî de idei. De câte orî ne îmbogățim mintea cu idei nôue, se face, ca acestea să se lege de altele vechi. In felul acesta lumea nôstră psihică se pôte privi de un organism psihic țesut din ne-numerate idei și șirurî de idei, carî tôte staū în o legătură unele cu altele. Intellectul nostru e o înlănțuire de idei; fie-care idee nu e o stare psihică izolată, ci o stare psihică, al căruî început zace în sfêrșitul alteia, érá sfêrșitul eî forméază începutul alteia. Ce ar fi de mintea nôstră, dacă materialul nostru psihic ar fi un agregat de tot atâtea idei izolate ?

Faptul, că ideile sunt în adevăr legate unele de altele, ni-l dovedesce destul de evident modul cum se reproduc ideile. Venind d. e. idea *a*, la ocașiune, la claritatea consciinței, inediat după ea trebuie să vină și o altă idee, *b*, apoi *c*, etc. Ce este cauza acestuî fenomen psihic, că adecă idea *a* reproduce idea *b*, acésta pe *c*, etc. ? Nu pôte fi alta, decât, că între idea *a*, *b*, *c*, etc. există o legătură, formată saū de când acelea își luară funța lor, saū de pe când mai reveniseră vre-odată împreună în consciință. Și legătura formată odată între idei se susține și după-ce ele aū trecut din claritatea consciinței, și aū ajuns a fi pentru un timp óre-care *întunecate, latente*.

Incopciarea între diteritele idei se numesce: *asociare* și starea ideilor asociate : *asociație de idei*.

Am vechut, că numai fiind asociate sunt în stare a se reproduce ideile și — că se reproduc după cum se asociaseră. Am mai vechut,

că la actul reproducerei presidéză anumite legi. În urmare acelaș adevăr trebuie să 'l presupunem și cu privire la asocierea de idei. Și acesta urmăză a se efectua în cadrul unor anumite legi

Ideile noîe adevă nu se légă de orî ce alte idei, ce se află în intelectul nostru, ci își caută între cele vechi anumite, spre a se asocia cu ele 1) Să asociază acelea idei, cari se câștigă orî se reproduc în conștiință, saū de-odată, saū în o succesiune apropiată, și decă altcum nu se găsesc în vre-un raport unele cu altele în privința conținutului lor; și apoi 2) Să mai asociază acele idei, care se înrudes, după înțeles, unele cu altele D. e. am făcut o excursiune în o pădure. Aci am întâlnit o altă societate de excursioniști, cu cari făcend cunoștință mî-am petrecut. Ce s'a întemplat? Am avut ocașiune să primesc mai multe feluri de impresii; am cunoscut persoanele A, B, C, D, E; am observat șirul întemplărilor, ce s'a succedat în timpul, cât mî-am petrecut; am vedut locul convenirii, cu tot ce era pe acolo etc. Impresiile dela tôte acestea nu staū nicî într'un raport de înrudire. De ideificat s'aū ideificat, unele momentan, altele succesiv. Aceste idei formându-mi-se cam în același timp, se légă și asociază tôte unele cu altele. În urmare, când se întemplă să-mî mai vină în minte, mai târziu, imaginea vre-unei persoane dintre cele întâlnite la acea ocașiune, imediat mi se vor reproduce și imaginile celorlalte persoane, și mi se vor mai reproduce și ideile despre întemplările de atunci și despre locul, timpul, etc. prin ceea ce se invederéză legătura dintre tôte acele idei din capul meū. Tot astfel se asociază ideile, când învêțăm ceva de-arost, fără înțeles, când memorisăm date, nume, formule, etc.

Un alt exemplu: Mă aflu la o lecție de Geografie. Până în momentul începerii prelegerii, muntea mî-a fost preocupată de alte idei. Acestea însă se vor depărta din claritatea conștiinței și în locul lor vor reveni idei despre Geografie. Acum tôte ideile, ce voîu primi în urma ascultării prelegerii, se vor încopcia de ideile *înrudite*, ce le voîu avea asupra studiului geografiei. Să înțelege asociația în cazul acesta se face între *ideile înrudite* în privința conținutului lor.

Asociația din cazul prim făcută pe basa succesiunii în același timp al ideilor s'a îndeplinit pe motivul, că ideile se repetaseră de mai multe orî în aceeași ordine. Acesta este: *Asociația produsă în urma exercițiului asociativ, asociația mecanică*. Asociația a două *îndeplinită pe baza raportului intern dintre idei, se*

numesce. *asociație făcută pe temeiul înrudirii dintre idei: asociația logică.*

De câte ori dobândim idei nouă, singuratic, ori șiruri de idei, și de câte ori ne revin în minte idei vechi, totdeauna se stabilesc și asociații nouă. Câte odată se fac asociații logice, altă dată mecanice, și foarte adeseori se stabilesc deodată și asociații mecanice și și logice, între ideile nouă și cele vechi. D, e. vęd în o grădină publică, unde m'am dus să vęd plante, în o baltă întocmită anume, o flóre necunoscută. Nu o pot determina. Mi se vor învoca în minte florile ce sémână acesteia. Mi se spune de un profesor numele florii, că e »rosă de mare.« Acum idea acésta se va asocia cu tóte ideile florilor asémănate, ce mi-sé reproduseră în momentul acela în conștiință: *asociația logică.* Dar pe lângă acésta idea de rosă de mare se va mai fi legat și cu alte idei neasémănate, d. e. de ideile florilor, nufer și stinjenel, fiindcă la o parte, lângă tufa de rosă de mare, erau nesce tufe de nufer și de stinjenel; se va mai fi legat și de ideă profesorul, care imi dase explicații, de cea a bălții, de a grădinii publice ș. a., în genere de a tuturor acelor idei, cari în timpul acela aũ fost în claritatea conștiinței.

Așa fel se stabilesc asociații diferite între tóte ideile noastre.

Asociația cea mai de valóre este cea făcută pe basa înrudirii interne a ideilor. În acésta asociație residă puterea gândirii logice a omului, fiindcă ea este, care face cu puțință reproducerea liberă a ideilor noastre, potrivit cerințelor de lucrări psihice superióre, de înghebare a actelor gândirii mai înalte, precum și ale fantasiei. *Asociația cealaltă, făcută pe basa exercițiului asociativ,* nu are mare valóre pentru cultura logică a minții. Dar, adevărat, nu e de desconsiderat nici acésta, căci cultura noastră formală, precum și trebuințele vieții psihice practice cer, ca se scim și în modul acesta multe lucruri; d. e. terminii, numerii, datele, ș. a., cari nu ar puté fi încopciate de spirit, pe basa înrudirii interne. Afară de acésta, formarea de idei compuse, când se înșiruesc în o totalitate mai multe feluri de idei elementare, cari n'aũ nimic comun ori înrudit, tocmai pe asociația mecanică se baséză.

Cu cât își póte omul forma, pe basa instrucției sale, mai bogate asociații, și multilaterale și puternice, și încât se póte asociații logice, cu atât mai mare și mai solid edificiu cultural 1 se zidesce. Cultura și puterea minții omenesci staũ decĩ în raport cu cuantul și calitatea asociațiilor de idei, de cari se dispune. Calitatea asociațiilor depinde

dela felul, cum s'aũ însușit ideile, subînțelėsă și capacitatea înăscută. De aceea metodele, după cari se împărtășesc cunoștințele, științele, aũ o fôrte mare importanță.

Aũ ómenii însė și aptitudinii speciale, grație cărora unii pot asocia mai bine în mod logic, așa numitele capete gânditoare, capetele filosofice, ér' alții asociază mai ușor în mod mecanic, fără a mai băga sémă așa de mult la conținutul intern al ideilor. La aceștia asociațiile logice sunt mai lacs ținute, mai superficial făcute; — acesta caracterisėază pe așa numitele capete ficsătore. Cești din urmă dovedesc d. e. o specială facultate în a învăța limbii. La învățarea limbii de fapt se recere mai mult să se fixeze cu mintea, decât să se judece sau să se filosofeze, adecă să se facă mai mult asociații mecanice.

Sė presentă ideile ca legate unele de altele? Rostesce-sė legătura între ideii și în reproducerea lor? După ce principiu se lėgă ideile între sine? În cadrul căror legi se făptuesce asociația ideilor? Care asociație are mai mare valóre pentru desvoltarea vieții intelectuale? Cea făcută după *înruđure* logică, ori după *deprúdere* mecanică? Pot toți ómenii ajunge a asocia la fel, cum vreaũ?

§ 16. Apercepția ideilor.

Sė scie, că Romanii cu ocasiunea ocupării Siracusei, vechia capitală a Siciliei, aũ comis devastări cumplite și măceluri îngrozitoare. Furia focului mistuia casele, iară furia barbariei omenesci mistuia viața cetățenilor aceluï oraș. Pe atunci, în o casă, în mijlocul orașului, sta marele învățat *Archimede*, singur în o odaie, bătându-și capul cu resolvarea unei probleme geometrice, cu ochii pironiți pe nesce figurii. Acesta cum era cu ochii implântați în figurile de geometrie de pe masă și cugetarea întrégă concentrată la acea problemă, nu băgă de sémă nici vuetul Romanilor, cari alergaũ prin cetate, nici cuprinderea Siracusei — ne spune *Plutarchos*, în *Marcellus*. Și când un soldat roman întrase la Archimede, să-ĩ omóre, acesta în preocuparea sa nu găsesce alte cuvinte decât: »Noli tangere circulos meos«.

Cum de n'a putut Archimede aũdi sgomotul acela? — Răspunsul e simplu: Era atât de concentrat și aprofundat cu mintea asupra problemei sale, încât în timpul acela urechia și ochiul seũ nu mai furnisaũ spiritului impresii nouė din lumea externă. Sigur, am trecut și noi prin momente, că preocupați de ceva și adânciți cu cugetul

în vre-o problemă n'am auzit, n'am vădut, n'am simțit, ce s'a petrecut împrejurul nostru, s'aū chiar în fața noastră, ce însă în altfel de împrejurări ar fi fost de auzit, vădut și simțit. De câte ori d. e. nu ni s'e întâmplă, că n'auzim tictacul orologiului din odaia, unde stăm, deși sunt destul de intensive impresiile, ce se trimit spre urechia noastră, ori-că n'auzim, ce se vorbește în o societate, unde altcum, trupesce, suntem de față.

Ce avem să deducem din acestea? Că pentru luarea la cunoștință — identificarea — a unor impresii externe, ce se îmbie simțurilor noastre, nu s'e recere numai, ca acelea să aibă intensitatea de un grad anumit, ci, pe lângă acesta, să s'e mai adaugă și *o lucrare internă anume a spiritului*.

Chestiunea acesta să o deslușim acum E ușor de deslușit. Să ne dăm sēmă de ceea ce s'e întâmplă în spiritul nostru, când e în acțiune: 1) pentru de a recunoște ceva de atare, ori 2) pentru de a câștiga o idee nouă, ori 3) pentru de a înțelege ceva.

Ad. 1) Tictacul orologiului din odaia îl auzim numai în cazul, decă spiritul e liber de altă ocupație și în măsură a-și reproduce idea corăspunzătoare, cu care apoi s'e și *contopesc* s'e: s'e *asimilează* senzațiile, echivalentele psihice ale impresiilor nouă, ceea ce după înțelesul de tôte dăile, s'e dăice: s'e iaū la cunoștință ori s'e recunosc de atari lucrurile, ce iadiaseră impresiile. Dacă spiritului, ocupat în altă direcție, nu-ı va sta în puțință a-și face datorința acesta, în asemenea cas impresiile, cu tătă intensitatea lor, vor fi silite a trece pe lângă pórta sufletului, fără a fi băgate în sēmă de acesta.

Ad. 2) Imi primblu privirea peste un strat cu flori, din o grădină. Sunt aci rose, garoafe și alte flori cunoscute și în mijloc, acățat și legat de un par, e un fel de tufiș de o flóre necunoscută. Ce s'e produce în sufletul meū și ce lucrări s'e îndeplinesc în clipele, când intuez flóre de flóre din stratul dinaintea mea? Până când ochi 'mı staū așintiți spre florile cele cunoscute, mı s'e vor reproduce simplu ideile lor și s'e vor îndeplini contopirile ori asimilațiile recerute, pe basa căroră voiū recunoște de atari indiviđii aceia de flori, de aci. Intre flori însă este și o rosă de colóre galbină, ca de care nu mai vădusem până acum. În cazul acesta nu mi s'e va îndeplini simplu actul asimilației, căci în ideile mele vechi despre rose nu s'e află și nota colorii galbine. Până acuma cunoscui numai rose de diterite nuanțe de roșu și rose albe. Acum imi voiū mai întregi idea de rosă, — sciu, că sunt și rose galbine, — imi amplific idea, noțiunea de

rosă —: *actul complicației*. În urmă însă mi s'opresc ochii asupra florii din mijlocul stratului, asupra celei necunoscute. S'vor porni reproduceri de idei de flori asemănătoare. Și fiindcă flórea acésta este din grupa florilor acățătore, mi s'vor reînoui acum în conștiință ideile florilor cunoscute ca aparținând acestei grupe. S'înțelege, senzațiile florii de față nu vor trece în ființa nici a unei idei din cele reproduse. *Din senzațiile, respective din ideile elementare ale acestei flori, s'va sintetisa o idee nouă, compusă din însușirile observate*: acățătore, cu 4, 5 ori 6 petale — de colóre lila, catifelate, libere și deschise de tot —, fără caliciu, cu pistil în cutare formă, fără miros, etc. Și fiindcă nici o idee nouă nu póte fi reținută în intelect, izolată, idea de flórea sus amintită s'va asocia totdeodată de alte idei. De caré idei? De acelea, caré aú fost în clipa acésta readuse în claritatea conștiinței și anume de ideile de florile asemănate, înainte de tóte, — în v'értutea legii de asociare, după înrudire —, apoi de ideile celelalte reproduse cu acésta ocaziune: de ale florilor, de caré era înpânzat tot stratul, de idea formei stratului, de a grădinii, proprietarului, locului etc., — în v'értutea legii contimporanității; și după ce îmi spune grădinarul, că flórea aceea s'chiamă »*Clematis*«, vorú asocia și numele ei. Astfel vorú fi dobândit o idee nouă pe séma intelectului méu.

Ad 3. Tot cam așa s'va întempla și când e să cuprind un șir de idei, să înțeleg o chestiune nouă. Mi s'esplică bună-órá fenomenul fulgerului, pe basă științifică. Ca să înțeleg legile aceluí fenomen, va trebui să mi s'reproducă în cap multe alte idei similare și înrudite, idei despre electricitate, despre nori etc., pentru ca să pot înțeleg esplicația științifică a fulgerului. Dacă acele idei pregătitoare nu vor fi reproductibile, din cauza preocupății spiritului în altă direcție, séú dacă asemenea idei lipsesc din intelect, ideile comunicate acum nu vor puté fi primite, chestiunea științifică a fulgerului nu va puté fi înțelésă, cu tótá esplicația făcută într'un mod cât de bun și ținută cu voce cât de puternică.

Evident, că nu e destul, ca să fie numai vre-un simț atacat de vre-o impresie externă de intensitatea fizică recerută, pentru ca să s'pótă face din aceea o stare psihică. idee. Cu intensitatea sa recerută impresia póte excita aparatul sensorial, excitația póte fi condusă chiar până la centrul de instanța primă, la centrul sensorial psihic, unde s'ia puțină cunoscință de ea, într'un mod nehotărít, vag, s'face *percepția*, dar mai departe, *în emisfere, la locul, unde nasc și s'asociază unele de altele ideile*, nu póte fi condusă, dacă

aci aie deja rënd o altă lucrare psihică, de altă natură, care nu se lasă a fi cõturbată, — de cumva impresiile nouë nu sunt chiar din sëmă afară puternice, ca să între cu de-a sila în emisfere, provocând aci reproducerea ideilor necesare și și încopcierea cea nouă. — Așadară pentru asimilarea, producerea și înțelegerea ideilor nouë se recere totdeauna și o lucrare internă spirituală, prin care se reproduc în spirit idei asemănate orî înrudite și cu aceste idei se asimiléză, se complică orî se asociază cele nouë. — Putem ñice deci, că la producerea ideilor sensuale nouë conlucră: a) impresiile externe, menite a se transforma în o idee nouă, *idea de apercèput* și totdeodată b) și reproducerea unor idei vechi, idei asemănate orî înrudite celei nouë, *ideile apercèptive*, de carî se lëgă idea nouă. Fără acest proces combinat, *procesul apercètiv*, nu se pôte ideifica nici o impresiă externă, nu se pôte produce nici o idee nouă în lumea ideilor unui om. Operația însași, prin care se înfiéză seü se amplifică idei nouë și se înțeleg chestiuni nouë, seü mai corect ñis, prin care se *asociază* senzațiunile impresiilor nouë cu elementele psihice ale conșunței, se numesce: *apercèptie*.

Apercèptia este ceea ce se ñice în limbagiul de tôte ñilele — dobëndirea ideilor, orî când e vorba de un șir de idei, la chestiuni, ceea ce se ñice: înțelegerea ideilor nouë. Și acestă operația psihică, în esență, nu e altceva, decât asociarea ideilor nouë cu cele vechi*).

Fără îndeplinirea procesului apercètiv nu se pot dobëndi idei și nu se pot înțeleg chestiuni, s'a ñis. Dar nici apercèptia nu se pôte îndeplini fără idei apercèptive; acestea fiind elementele asociative, de carî ideile nouë trebuiesc a se îmbăera în intelect spre a deveni apoi și ele înseși luate în minte, ca părți constitutive ale spiritului. Când ne vorbesce cineva în o limbă streină, pe care nu o vorbim, prindem cu urechile impresiile sunetelor, le conducem până la creeri, unde se prefac în senzații și pôte chiar și în un fel de reprezentați, dar fiindcă n'aü deșteptat totdeodată și idei simuitoare, de carî să se asocieze, idei nouë nu ni se înfiéză prin acesta în suflet și nici nu înțelegem nimic. Acı s'a îndeplinit numai *percèptia*, nu însă și *apercèptia*. Tot așa s'ar întempla, decă unui copil i-s'ar da să intueze un obiect cu totul tot strein de cercul cunoșcințelor lui, d. e. o mașină electrică. Copilul își va câștiga până și o reprezentațiă ore-care despre acest obiect, vede adecă că e

*) Dr. Zichen reduce, cu drept cuvënt, tótă apercèptia numai la actul asociării ideilor.

ceva aci, dar idee, pe care să o încopcieze de conținutul conștiinței logice, nu-și va pute forma Reprezențația aceea îi va și rămânea izolată în conștiință, ca o stare psihică fără nici o valoare. Altcum va sta înaintea mașinei aceleia un individ priceput în materie. Peste tot numai tot făcând apercetpții corecte, sistematice, îi e dat omului a-și desvolta mîntea logică și sciențifică — adevărata cultură, care ea dela sine își tot învîoșeză necontentit interesul. De aceea prescrie pedagogia, ca în învățămînt să se procedă tot dela cunoscut și dela ușor la mai necunoscut și la mai greu, pentru ca să se învețe adecă tot la lumina ideilor apercetptive lucrurile nouă, pentru ca ideile nouă să se încopcieze de multe alte vechi, după legile asociației logice. În modul acesta ideile nu numai că devin mai traînice, dar fiind asociate de șiruri de idei, pentru cari s'a purtat interes, se fac și mai vii, căci vrăjia interesului se estinde și asupra lor. De aceea se face mare lucru în acele școli din Germania, în cari se cercetază mai întâi avutul intelectual al copilor începători de școlă, spre a se completa cunoscînțele și numai după aceea se urmază cu materia de învățămînt — Tot pe acest cuvînt, când se explică ceva de natura mai abstractă, nu e bine să se începă cu definiții, pentru cari mai greu se găsec și se sugerază ideile apercetptive necesare, ci să se lumineze chestia cu casuri concrete cunoscute, luate din viață, altcum se pot învăța, ce e drept, vorbe, dar nu idei. — De aceea totdeuna pe tărîmul, în care avem mai multe idei apercetptive, putem înțelege mai bine și mai ușor. — În urmare numai acela, care și-a dobîndit idei apercetptive, de pe toate terenele sciinței, se pôte ocupa cu succes în toate direcțiile aceleia. — Tot din condițiile apercetpiei mîncînd trebuie să recunoscem, că mult adevăr e în dicetorea poporală: »Omul învățat vede cu patru ochi, cel neînvățat nici cu cei doi, care îi are « — Sigur — Cu mult mai mult vede d. e. învățatul, la o flóre, decât pôte vedé unul incult; altcum vede cel învățat natura, lumea întregă, și de tot altcum cel necult, deși, »unua și altuia tot doi ochi i-a dat buna natură«, căci un fel de basă pentru procesul apercetpiv se află în mîntea celor incultși și altfel în a celor învățați. —

Și fiindcă ideile apercetptive jócă mare rol în procesul apercetpiv, ele-și determină fôrte mult produsul acestuia. În urmare felul ideilor dobîndite și felul înțelegerii chestiunilor, în deosebî ale celor abstracte, și depînd în mare mîsură tocmai dela felul și mulțimea ideilor apercetptive. — Cu cât mai multe și corecte idei apercetptive posedă cineva despre ceva, cu atît ideia seî chestiunea va fi și

ușor și exact și mai cu interes apersepută. — Într'un fel înțelege d. e. fenomenul arătării unui comet pe cer, un om cu cultură astro-nomică și în altfel un țeran; primul, cu ideile aperseptive basate în scriință, va vedea un anumit fenomen al naturii, cel din urmă, cu ideile aperseptive servite de credința poporului, o simplă stea cu codă, un semn de răsboi. — Într'un fel apreciază o floare spițerul, în altul botanicul, în altfel poetul și era în altfel omul incult, fiecare după ideile aperseptive, ce i se reproduc la vederea acelei flori. — Apoi la chestiunile abstracte?!

E natural, că nu toți oamenii să aibă aceleași idei aperseptive despre diferitele lucruri și chestiuni. — Depinde dela felul culturii, dela firea și temperamentul fiecăruia. De aceea e natural, că nu toți oamenii să înțelegă la fel aceeași chestiune. Câtă deosebire în privința acesta?! În deosebii, când e vorba de chestiuni abstracte. Capacitățile, ce se încercă între oameni, cari nu se pot înțelege asupra unei chestiuni, nu au alt rost, decât să pregătască și să scormonească idei aperseptive, spre înțelegerea chestiunii dorite.

Luăm noi totdeauna act de impresiile radiate asupra noastră de lumea reală? Se pot identifica impresiile externe numai având intensitatea recerută, fără conlucrarea-sufletului? Ce lucrare internă sufletescă trebuie a se îndeplini, când e să recunoștem ceva, să dobândim vre-o idee nouă, ori când avem să înțelegem, ce ni se spune? Prin ce exemple se poate învedera felul cum se reproduc ideii vechii, când e vorba să se identifice impresii nouă? Ce e aperseptia? Pe ce se bazează procesul aperseptiv? Ce valoare au ideile aperseptive pentru starea și valoarea ideilor de aperseput? Ce valoare și aplicație are aperseptia în învățământ? Dela modul cum se apersepe depinde starea inteligenții și a mintalității? Da modul de apreciere a lucrurilor?

§ 17. Anumite momente în procesul aperseptiv.

1) *Interesul intelectual.*

Să ne închipuim pe mai mulți școlari, din mai multe clase, la primblare, mergând pe o cale de pe câmp, liniștiți, fără a vorbi unii cu alții, lăsați numai așa, de dragul lor și la influențarea lumii externe. De bună seamă, că fiecare își va purta tot în altă direcție atențiunea și în urmărire gândirea fiecăruia se va ocupa tot de alt și de alt obiect. Unul, poate, va căuta anumite plante, altul flori, al 3-lea se va interesa de minerale, al 4-lea va colinda cu nouri, al 5-lea nu se va concentra spre obiecte intuibile, ci se va lăsa în

voia fantasiei ș. a. Sau să ne închipuim mergând împreună, pe un câmp, pe un botanic, farmacist, econom, preot și pe un forestier. Sigur, că fiecare din aceștia va fi îndrumat cu interesul său tot în altă și altă parte, tot spre alte părți ale naturii.

La fiecare dintre cei amintiți mai sus s'aŭ reproduc în conștiință tot alt și alt soiŭ de idei aperceptive, cari le-aŭ determinat și îndrumat gândirea.

Vrând să căutăm după mobilul, care face pe acei oameni a fi activi cu sufletul în diferite direcții determinând pe fiecare să arăte preferință pentru cutare său cutare direcție, va trebui să admitem, că înainte de toate aci o *plăcere* anumită, de care s'aŭ simțit pătrunse persoanele sus amintite, le-a îmboldit gândirea și le-a îndrumat-o la fiecare în altă direcție.

E întrebarea: pe ce se bazează plăcerea, ce însoțesce actul aperceptiv? Prin îndeplinirea apercipției se încopcie, se adaog, se agonisese nouă părți constituante intelectuale, ce sporesce puterea intelectualității noastre. Și când e vorba, peste tot, de agonisire, de sporire, și pe terenul intelectual ca și pe cel material, omul, care scie aprecia crescerea importanței sale, în urma unei îmboldiri instinctive, se bucură, simte, ca și când un curent înviator îi prefirază ființa. În urma acestei stări e lucru firesc, să se instigeze apoi o încordare îndemnătoare de a mai tot apercipia, de a mai primi adăogări menite a'i mări valoarea. Acastă plăcere și încordare, de natură psihică, se numesce *interes*, *interes intelectual*, spre deosebire de interesul material urzit totdeauna în vederea câștigului material.

Interesul intelectual devine pentru om o trebuință internă, ce se resimte în o continuă stimulare, spre un scop curat intelectual, spre sporirea vieții intelectuale.

Fiind interesul intelectual un efect al procesului aperceptiv, e firesc lucru, că felul și intensitatea interesului să stea în raport cu condițiile apercipției, să fie deci mai mare la acel spirit, care dispune de mai multe, mai speciale, mai puternice și mai vii idei, și în acel cas, când i-se oferă minți de aperciput idei mai deosebite și nouă. De aceea nu ^(m) orî-ce cap, nu în orî-ce direcție și nu orî când, ni se dă să găsim vlastărind interesul intelectual la gradul de admirat, mai înalt.

Đicala, că: »de unde nu-î, nici nu poți da«, o putem aplica și aici. Cum să și manifesteze un om interesul cătră o chestiune, dacă nu are priceperea recerută pentru ea. — »Ignoti nulla cupido«

să țină în un proverb latin. — Dacă cineva nu și-a agonisit pe un teren cunoștințe clare și solide, chemate a-și crea forța psihică și logică, intelectul aceluia nu va manifesta nici un interes în acea direcție. Să știe, că școlarul, care n'a învățat bine, cu pricepere deplină, un studiu, în decursul instrucției, nu poate manifesta nici interes către acela. Inse dacă în urmă se pune cu o stăruință mare să studieze, poate ajunge să-și simtă dezvoltat și interesul. Avem interes către oamenii cunoscuți și către cei înrudiți cu noi, dar nu și către cei necunoscuți, ori depărtați de noi.

Pe baza celor spuse aici e ușor de înțeles, că gradul adevăratei valori psihice a unui om stă în raport direct cu gradul de interes intelectual, ce acela știe manifesta în fața problemelor științifice, culturale și morale. Tot firesc este, că școlile medii menite a prepara tinerii pentru științele mai înalte, ce se dau la universitate, să urmărească drept scop, în privința problemei instructive, dezvoltarea interesului intelectual multilateral, către toate științele, ce au format obiectul instrucției școlare și ce constituiesc baza pentru domeniul superior al științelor. E și o pretensiune destul de mare ce se impune prin acesta, căci ca să manifesteze spiritul cuiva interes, se presupune, să fi fost înzestrat cu multe idei și aceștia să se fi asociat logice.

Din interesul, ce nutrim diferitelor obiecte ale științei, nasce în sufletul nostru *dragostea și atragerea* către acele științe, era din interesul, ce nutrim oamenilor, nasce în inima noastră *simpatia* către acei oameni. Interesul acesta ne însuflă la casuri trebuțore puterea vrăjescă menită a ne ține dispuși și destoinici întru realizarea celor mai mari, mai anevoioase și mai înalte scopuri, ce urmărim în viață.

Ce poate fi cauza, că oamenii sunt îndrumați a se ocupa în diferite direcțiuni? Care e obârșia plăcerii ce se simte, când se fac apercipții noi? Ce este interesul intelectual? Dela ce depinde interesul intelectual? E natural, ca instrucția școlii secundare să urmărească dezvoltarea interesului intelectual?

2. *Atențiunea.*

Cine n'ar ști, ce însemnează a fi cu atențiune?! Cât de des se practică dor, și cât de mult se cere, să se îndeplinească. Fără atențiune nimic nu se poate învăța și nu se poate înțelege; ceea ce însemnează, că fără atențiune nu se poate îndeplini procesul apercipției.

Atențiunea adecă face preparativele psihice și fiziologice necesare desfășurării procesului apercceptiv, ținând în trezie factorii chemați a fi activi la realizarea aceluia, ca să se reproducă ideile apercceptive și să se acomodeze simțurile spre primirea impresiilor externe

Scim, că procesul apercceptiv se îndeplinește, decă ajung excitării psihice până la centrele superioare, unde se descarcă. În urma acestei descărcări o parte a energiei nervoase reagază, tot ca excitare, înderept și spre nervii sensitivi, către aparatul sensorial respectiv. Prin acesta curentul de energie pusă în stare de excitare, ce altcum continuu circula delă aparatele sensoriale până la centrele psihice și de aici ărăși înderept, se face mai ager, mai puternic, prin ceea ce acel aparat devine și mai sensibil, decât este în alte împrejurări și tot deodată și mai bine adaptat pentru primirea impresiilor externe*). În urma acestei lucrări psihice și fiziologice aparatul sensorial și spiritul vibreză cu o putere mai mare, ba se poate ajunge ca sub acest raport să se producă senzații psihice și în lipsa de impresii reale externe. Curentul de excitare din nervii sensitivi și motori îl și simțim în cazul de atențiune ca un fel de încordare, ce, dănuind mai mult, devine chiar obositoare. Peste tot atențiunea încordată obosese foarte mult creerii și nervii

Atențiunea e deci rezultatul unei acțiuni de natură fiziologică și psihică. Numai acțiunea desfășurată în amândouă aceste direcții, așa cum s'a spus, stărnese atențiunea. Incordarea numai în privința fiziologică nu poate fi considerată de atențiune. Ba se poate dice, că momentul de căpetenie residă tocmai în încordarea psihică, în acțiunea de a ține adecă în trezie ideile apercceptive, necesare actelor de apercepție.

Pe baza acestor considerante se și poate dice, că cu cât omul e mai cult și mai inteligent, cu atât e mai capabil de atențiune încordată și constantă. Dela un copil, pe primele trepte ale dezvoltării puterii intelectuale, nu se poate aștepta o sforțare și dănuire în a fi atent.

E cert, că deodată nu se pot trimite mai multe curente de excitație, în diferite părți ale creierului. De aceea apoi nici activi-

*) Pe baza acesta profesorul de universitate din Viena, d. Dr. Urbantschek susține părerea, în o broșură a sa, că omul, care aude greu, se poate vindeca, dacă e în continuu atent la ceea ce se întâmplă și la ce se vorbește în apropierea sa. Prin acesta se contribuie, ca curentul de excitație, ce comunică prin nervii acustici, delă aparatul sensorial la centrele psihice, să fie tot viu, prin ceea ce însă nervii și organele câștigă în sensibilitate

tatea intelectuală nu se poate făptui deodată, momentan, în mai multe direcții, nu putem adevărat cugeta deodată asupra mai multor feluri de obiecte. În urmare nici atențiune nu putem avea deodată în mai multe direcții. Se știe, adevărat, despre Iuliu Caesar, că dicta scrisorii deodată la 20 inși. Acesta însă nu denotă, că se cugeta deodată în 20 direcții, ci numai, că avea o minte și forțe agere și abilități, care îi îngăduia, să facă repede schimbări cu intelectualitatea sa, fără a se rupe firul singuraticelor șiruri de idei, de chestiuni și deci să-și întorcă și atențiunea repede către obiectele gândirii.

Direcția, în care devine atențiunea îndrumată, când sunt date mai multe feluri de impresii, care toate concurează de a fi primite în sufletul nostru, depinde dela mai multe momente și anume:

1) Dacă impresiile externe au o tărie mai deosebită putând produce în virtutea acestei excitații atât de intensive în organele noastre psihice, încât se suscită imediat aci energia psihică necesară atențiunii. La sensul vederii au mare șansă de reușit impresiile, care cad pe macula lutea a ochiului, acestea fiind în stare a excita mai tare aparatul optic, decât altele, ce cad pe părți mai laterale ale ochiului. Apoi o șansă sigură au impresiile cele noi și originale, din cauză, că pot excita mai tare organele psihice.

2) Dacă impresiile stau în o relațiune mai strânsă cu ideile latente ale conștiinței noastre, relațiune basată pe înrudirea ori pe contimporanitatea impresiilor noi și a ideilor latente.

3) Dacă impresiile sunt în finița lor de natură de a deștepta stări psihice plăcute.

4) Dacă ideile reproduse, ce domină spiritul în momentul dat, se potrivesc în privința tonului cu cele noi, decât decât constelațiunea psihică e favorabilă unor anumite impresii.

Acele impresii sunt cualificate a servi deci ca impulsii interne asociative, care sunt *a*) mai tari *b*) mai înrudite cu ideile latente ale conștiinței *c*) care deșteaptă mai mare plăcere și *d*) care au constelațiune mai norocată.

S'ar crede, că și atunci când suntem isbiți de lucruri contraste, fie că urmează impresiile momentan, fie succesiv, încă ne vedem determinați a da atențiunea aceluia, mai cu plăcere. Așa și e; dar nu contrastul în sine determină atențiunea, ci faptul, că impresiile omogene nu sunt în stare a ține în trezia recerută

organele sensoriale și astfel sosirea impresiilor nouă, contraste celor ce atacă până aci sensul, este binevenită și spiritul manifestă atunci preferința pentru acestea. Tăria e deci momentul decizător, și nu contrastul. Omogenitatea e o cauză de slăbire, iară contrastul o cauză de întărire pentru sensibilitatea organelor sensoriale.

În genere apoi se mai poate afirma, că acele impresii sunt mai atrăgătoare, cari reprezintă mișcări. Mișcările arătând mai evident viața, ce ne privește și ne interesează atât de mult, ne place și ne atrage atenția mai mult.

Ca lege generală în privința acesta se poate considera însă aceea, că: în direcția, în care are cineva mai multe idei, mai multă pricepere, mai bun simț, în aceea va putea a fi atent mai bine.

Depinde mult felul atențiunii însă și dela obicinuință.

E lucru mare dacă cineva a fost norocos a se desvolta între împrejurări favorabile cultivării atențiunii. Omul, în care atențiunea e totdeauna trează și ageră, e mai în măsură a aprecia toate la valoarea lor proprie și a fi mișcat în ființa sa sufletească mai adânc și mai cu farmec. Cel, care nu are puterea acesta e osândit a fi mai impasibil la toate, ființă, care nu se scie încânta și interesa de toate bunătățile și frumsețile, ce i-a pus Dumnezeu la dispoziție în lumea acesta. Cu drept întrebă Shakespeare: »O cioră, o ciocărlie nu cântă deoptrivă cu priveghitorea, când nu-î dai atențiune?» (Neg de Ven. act. V. sc 1).

În ce raport stă atențiunea cu procesul apercetiv? Ce operații se îndeplinesc spre a se realiza atențiunea? Dela ce depinde puterea atențiunii? Se poate aștepta atențiunea încordată la copii? Se poate desfășura atențiunea în mai multe părți deodată? Ce momente determină direcționarea atențiunii? Ce rol are contrastul în direcționarea atențiunii? În genere în ce direcție putem fi mai atenți? Ce importanță are atențiunea asupra stării generale psihice?

§ 18. Condițiile reproducerii ideilor.

E lucru știut, că o lecție pregătită bine se învață cu plăcere și că ce s'a învățat cu plăcere se păstrează în minte cu mult mai bine, decât ce se memorisează de rost, fără înțeles, ori ce se învățase cu de-a sila. E apoi prea cunoscut, că o lecție cu cât e repetată mai de multe ori, cu atât devine mai bine fixată în minte, și se poate mai bine reproduce, până când una cetită numai odată, deși

altcum înțelesă, se reproduce mai anevoios. Acesta înseamnă, că ideile se reproduc cu atât mai ușor și mai bine, cu cât: 1) mai clar au fost produse și 2) cu cât mai des au fost repetate.

1. *Apercepția clară* a ideilor *facilitează reproducerea* din următoarele 2 motive:

a) Ideia bine apersepută intră în conștiință cu o mai mare forță și lasă deci acolo și o mai via dispoziția funcționabilă.

b) Ideia bine apersepută devine legată de mai multe alte idei înrudite și astfel e în măsură a primi impuls din mai multe părți, prin ceea ce devine mai destoinică pentru reproducere.

2. *Repetiția facilitează reproducerea* iarăși din 2 motive:

a) Orî-ce organ capătă cu atât mai mare abilitate pentru funcționare, cu cât mai dese-orî a fost pus să lucreze în aceeași direcție — *principiul exercițiului* —; d. e.; ochiul devine cu atât mai îndemânat și destoinic pentru a măsura distanțele, orî mărirea obiectelor, cu cât mai multă deprindere a făcut în privința acesta; sau: mâna cu atâta mai destoinică devine pentru efectuarea unor mișcări, cu cât mai adese-orî o a fost deprins cu acelea. Întocmai așa e și cu dispozițiile funcționabile, pe care se bazează reproducerea ideilor. Și ideile, în urma repetării, devin tot mai reproductibile. Spre ilustrarea chestiunii ne mai putem invoca aici și faptul, destul de cunoscut, că dacă timp mai îndelungat nu vorbim o limbă, începem a o uita. Și e de notat, că uităm mai întâiu cuvintele mai rar întrebuințate, de vreme ce dispozițiile funcționabile ale acelor fiind mai slabe se și astupă mai curând.

b) Repetiția facilitează apoi reproducerea și din cauza, că fibrele nervoase, pe cari se află celulele acelor idei, putând a fi excitate mai dese-orî, devin mai sensibile, se fac căi mai comunicative, și astfel mai accesibile la impulsurile, cari li se comunică din regiunile, ce le vecinează.

Fie-care om reproduce mai ușor și mai bine idei din sfera specialității, în care se ocupă.

Nu putem să nu amintim aici și de *condițiunea generală a activității intelectuale*, de starea preste tot a materiei nervoase, de *calitatea creierului și a nervilor*, dela care se înțelege, depinde în linia primă, modul cum poate cineva reproduce. Omenii cu creier puternic și cu inteligență mare pot reproduce, la tot cazul, mai bine, decât cei cu mai puțină inteligență sau cu energie nervoasă mai slăbită. Așa fel se și face, că cel inteligent învață mai curând

decât cel mai puțin dotat, ceea ce însemnează, că la cel dintâiu, fiind mai multă energie nervoasă trebuie să fie și puterea psihică mai mare și în consecință și dispozițiile funcționabile au mai bună șanță de a se repeta. În această lege psihologică trebuie să se vadă cauza, pentru ce tinerul, cu energie nervoasă mai mare, învață mai ușor și ține mai bine minte decât cel înaintat în etate și pentru ce ideile câștigate în tinerețe sunt mai perseverante, rămân mai bine și mai mult în minte, decât cele câștigate la etate mai mare ori la bătrânețe, când totul e mai veștejit în om.

În ce privește puterea de a reproduce există o deosebire și o gradație mare la oameni. Sunt unii, cari în privința acesta dau dovadă de adevărate minuni. Sunt d. e. pictorii, cari pot copia modele, pe cari o singură dată le văduseră; le copiază după memoria impresiilor, ce și-au fixat în suflet. Oamenii muzicali de regulă cetind partitura unei piese știu reproduce totdeodată și melodia aceleia. Un dirigent de cor recercat odată de un prieten al său (H. Taine: *Der Verstand*, I. p. 68) să spună, cum de poate să-și reproducă deodată cu cetirea partiturii și melodia piesei, răspunde, că »cetind partitura scrisă aude, ca și cu urechia, nu numai acordul în totă secvența sa, ci și sunetul instrumentelor, și anume la prima cetire observă și prinde quartetul, la a doua și următoarea cetire observă apoi pe lângă quartet și celelalte instrumente și în urmă aude și taxeză de tot hotărît întreg complexul, ca și când i-s'ar fi cântat.« — Bethoven, renumitul componist, a compus unele din operele sale grele fiind surd, sprijinit numai pe puterea de reproducere. — Mozart a copiat piesa »*Miserere*«, una dintre cele mai grele compoziții muzicale, când era copierea oprită, numai ajutat de puterea sa minunată de reproducere, o aușise numai de două ori. Sunt șachiști, cari jocă întorși cu fața în altă parte și dictând altuia, ce și cum să mute figurile. Unii dintre aceștia o duc până la atâta perfecție în privința acesta, de jocă chiar cu mai mulți inși deodată, dictând la toate partidele, fără a se uita pe masă. Se povestesc de un anumit (Paul Morphy), care juca deodată în 8 partii; un altul (Padeus) chiar 20 de partii.

Să înțelege, acest fel de oameni își presentază pe baza puterii de reproducere perfect imaginile obiectelor, pe cari apoi, și în lipsă, le ved ca fantome. Șachiștii, despre cari s'a vorbit, ved, cu sufletul, masa cu figurile de șach, ca și alții cu ochii sensoriali. — Taine publică o scrisoare a unui amic al său, care scia juca șach cu

fața întorsă în altă parte. În acea scrisoare se dice: »Când stați în colțul meu, cu ochii ținuți la părete, ved masa de șach în totă construcția sa, cu toate figurile așezate, cum le lăsasem eu, după ce le-am studiat. Și dacă în decursul jocului devii neliniștit din cauza vre-unei îndoii, ce am cu privire la poziția vre-uneia dintre figuri, atunci repetez încă odată jocul, dela început, numai în gând, urmărind acum. cu totă băgarea de samă, în deosebi mișcarea acelei figuri, care îmi causase confuzia. Și mai ușor ași fi putut fi înșelat jucând așa, ca să privesc real, decât cu ajutorul imaginației. — N'am jucat nici-odată șach, fără ca să nu repetez jocul, de 4—5 ori, și noaptea, în imaginația. Când nu pot dormi, din cauza gândurilor grele, încep a juca singur șach, tot în închipuire, până ce, în urma jocului, mintea mi-să liniștesce așa de bine, încât mă apucă somnul. Eu nu fac nici o deosebire altcum între masa de șach a imaginației mele și între cea reală«.

Maș depinde felul și puterea reproducerii și dela fire, dela dispoziții momentane, dela aptitudinii speciale, precum și dela calitatea ideilor. Sunt oameni, cari reproduc maș bine din sfera formelor, alții din a sunetelor, iar alții din a colorilor; sunt iarăși unii oameni, cari nu sunt în stare să țină 'n minte nume, ș a.

Dintre idei cele câștigate cu ochiul sunt maș qualificate de a fi reproduse, urmeză apoi cele câștigate cu urechia.

Cum trebuie să învățăm, ca să se păstreze și să se reproducă ideile, cât maș ușor și maș bine?

Pentru care două motive facilitează a percepția reproducerea ideilor?

Pentru care repetiția?

Ce importanță are în cauză ocupația și calitatea creerilor? Pentru ce are importanță în cauză calitatea creerilor? Ce fenomen se poate explica pe basa acesta?

Există deosebire și gradație la oameni, în ce privesc puterea lor de reproducere? Ce date avem în privința acesta?

De la ce maș depinde încă felul și puterea reproducerii?

§ 19. Pedecile reproducerii ideilor.

Ar fi lucru minunat, dacă ne-am pute reproduce ideile totdeuna și sub toate împrejurările, la fel, tot bine — Conștiința omului este expusă la multe împrejurări nefavorabile reproducerei ideilor. Anume:

1) Să întâmplă dese-orî, că preocupăți de anumite lucruri, nu ne putem reproduce ideile, ce am dori să ni se reproducă.

2) Nu ne putem reproduce, cum se cade, ideile, când, în urma unei prea mari și îndelungate ocupații, fie spirituale, fie fizice, suntem prea oboșiți, psihice ori fizice.

3) Nu putem reproduce, cum am vrea, stînd sub influințarea vre-unei băuturi excitante luate în dosă mai mare.

4) Nu ni se reproduc ideile, fie în parte, fie pîeste tot, dacă creerîi sunt atinși de vre-un asces de bôlă și

5) dacă în genere creerul e slăbit în urma bătrîneții.

Tóte cauzele acestea vor pune pedecî la desprinderea ideilor din intelect, la desfășurarea reproducerii ideilor.

Să le vedem și esaminăm pe rînd.

1) Scim, că intelectualitatea nu pôte fi activă deodată în două direcții, din cauză, că curentul de excitare nervoasă nu se pôte împărți în mai multe direcții în același moment. Dacă însă, în urma excitării mai deosebite creerîi sunt intensiv activi în o direcție, ceea ce recere o concentrare deosebită acolo energiei nervoase, atunci fôrte cu greú se mai pôte scóte din acea parte a creerului și a se mai direcționa în alta. Și dacă totuși ne-a succes a o îndruma în alta, determinînd astfel acțiunea intelectuală pentru altă ordine de idei, să întâmplă, că în locul cel vechiú, rēmas cu mare dispoziție de iritabilitate, să pótă lua fôrte ușor curs éráși pe acolo curentul de excitare, în care cas se pornesce apoi de nouă reproducerea în sfera ideilor acelora. Cuprins odată cineva de un necas saú o bucurie mare îi vine fôrte cu greú sufletului de a se abate în altă direcție; preocupat cineva de un amîntit obiect, nu-și mai prea aduce amînte de o altă datorință, ce-o are în altă parte de împlinit.

2) Să scie, că oboșiți de lucru, saú de o îndelungată activitate spirituală, nu mai simțim plăcere să ne mai apucăm de ceva, ce recere o sforțare mai mare spirituală. Chestia e ușor de esplicat. În urma muncii, la care am fost puși, s'a consumat prea multă energie și în urma acésta fibrele nervoase secătuite nu mai pot fi excităte în mēsură necesară actului de reproducere. Trebuie să ne întroducem în structura nervoasă o materie iritantă, să bem d. e. ceaiú, orî apoi să odihnim, pentru-ca să crēcă energia și cu

ea excitarea în fibrele creierului, la măsura necesară, spre a se îndeplini reproducerea intenționată.

3) Cine a bătut prea mult, sigur, nu poate dezvolta o temă, la care să recer cunoștințe vaste? Nu e cu puțință a să desveli în cazul acesta adecă activitatea spirituală, din cauză, că în urma îngrădării unui cuant mare de materii iritante creierul este excitat prea în întregime sa, așa, că o concentrare a energiei spirituale și a activității intelectuale e imposibilă orî forțe îngreunată.

4) Diferite bôle, cari aficiază creierul, produc diferite stări, cari conturbă reproducerea ideilor. În privința acésta cronicile sciinței medicale ne oferă o grămadă de casurî, de tot felul de perturbațiuni. Vre-o câte-va vom aminti aici: Un gentleman englez, își perduse, în urma unei lovituri primite la cap, deodată, cunoștința limbii grecesci. Un preot lovit de apoplexie și-a pierdut puterea de-a reproduce din cunoștințele sale câștigate în cei din urmă 4 ani. Un astronom rus și-a pierdut deodată cunoștințele adunate în șaia din urmă, apoi din lunile din urmă, în curând tot succesiv și cele din anii vârstei mature, așa că în urmă nu-și mai putea aduce aminte decât de cunoștințele din copilăria sa. După un timp ôre-care și-a dobândit iarăși puterea de reproducere, și anume începând cu ideile relative la vârsta apropiată de cea a copilăriei, până în fine a ajuns și la cele mai noie. Unei americane i s'a șters din minte, în urma unui somn extraordinar, tot ce avea, rămânând cu intelectul sêu ca cu o tabula rasa. În urmă, fu silită să se apuce din nou să învețe a scrie, a vorbi și a cunoște. După vre-o câte-va luni cade era în somnul extraordinar. În urma acésta se șterse apoi era tot, ce primise sufletul ei în lunile din urmă, recâștigându-și însă conștiința vieții sale anterioare. Acésta stare se perondă mai de multe ori, în decurs de 4 ani, până ce în fine și-a revenit iarăși la deplină sănătate.

Și după cum stările de bôlă pot împedeca reproducerea, în parte ori de tot, așa ele pot să o și favorizeze. În bôlă se pot reproduce și de astfel de cunoștințe, cari altcum n'ar fi reproductibile. Drept exemplu amintim aici un cas relatat tot de o cronică medicală. O fată, neinstruită, care nu scia nici ceti, nici scrie, în un acces de delir, începuse deodată, ca din senin, a recita ertexturi din limba latină, elină și ebraică. Texturile recitate au fost copiate de doctorul, ce o cura. Și s'a constatat mai târziu, că acésta fată, când era de 9 ani, sta la un unchiu al ei, un preot catolic erudit, care

obiceiului a recita înainte de prânz, preumblându-se pe un coridor de lângă bucătărie, partiți din diferiți clasici. Atunci se și întipăriseră fetei texturile, la cari altcum nu se mai gândise nicădată, dar a căror dispoziții psihice deveniseră reproductibile acum în starea de delir.

5) Bătrânii perd puterea de reproducere din cauză, că paralel cu slăbirea organică se vestejesce și viața spirituală. Fibrele nervoase la bătrânețe își perd din ce în ce tot mai mult din energie. În urma acesta apoi se eclipsază și sfere lumii ideale. Și bătrânilor de regulă li se întâmplă de-și perd tot mai mult din lumea lor de idei. Uită mai întâi cunoscințele dobândite în timpul din urmă, căci acestea s'au imprimat mai slab, din cauză, că s'au primit, când celulele nervoase erau deja mai sicate de energie. Ideile din copilărie, când energia nervoasă fu în totă puterea, rămân mai bine și mai mult. Din acest motiv și le și reproduc bătrânii pe acestea cu mare plăcere.

Reproducerea ideilor servește ca bașă pentru toate actele psihice. Putem dice, că toate actele psihice, în cari se valorază mentalitatea omenescă, sunt tot atâtea forme ori stadii diferite ale reproducerii ideilor.

Avem puțința neînăbrănită a ne reproduce ideile totdeauna, la fel, tot bine?

Pentru ce nu se pot reproduce, cum s'ar dori, când e la mijloc o ocupație de altă natură?

Pentru ce nu în urma unei intensive ocupații anterioare?

Pentru ce nu, când spiritul stă sub influința unei bețurii spirituoase?

Pentru ce nu, când creierii sunt ofițai de vre-o boală?

Pentru ce nu la bătrânețe?

§ 20. Două momente ori stadii ale reproducerii ideilor.

1) *Memoria.*

În limbajul de toate zilele prin cuvântul »memorie« se rostesc noțiunea puterii »de a ține minte.« Dicem despre cineva, că are memorie bună, când vedem, că ține bine în minte cele auzite, văzute ori cetite. A ține ceva în minte însă, după înțelesul psihologiei, e tocmai »a pute reproduce ceva«. Dacă o idee este reproductibilă, o ținem și în minte, o avem adecă în memorie. Vedem deci, că memoria nu este un act deosebit sau vre-o putere specială a

spiritului, ci e aceea, ce s'ar ice *posibilitatea de a să reproduce ideile*. n felul acesta maxima: »tantum scimus, quantum memoria tenemus«, formată conform cu înțelesul cel adevrat, ar suna aa: »tantum scimus quantum reproducere possumus.« Acele idei in cercul cunoștințelor nstre, pe cari nu le mai putem reproduce, devin șterse pentru viața nstr intelectuală, deci și pentru memorie. A av memorie »amplă«, »fidelă«, »ușor«, »tenace« nsemnz a put reproduce multe idei, a le reproduce, cum fuseseră însușite, ușor, și a le ine îndelungat timp în minte. Memoria să mai ice și. *mechanică, judiios și ingenios*. Și aici încă nu e vorbă de alt-ceva, dect de diferite, de 3 moduri de reproducere.

Reproducnd ideile tocmai în modul, cum să asociaseră, când fură produse, s ice, că lucrz *memoria mechanica*. E de trebuință, avnd în vedere nevoile vieii spirituale practice, să ne deprindem și memoria de felul acesta su modul acesta de reproducere. Prin acsta s solidarizz ideile cu intelectul și în urmare ni să și ușurz și să asigurz reproducerea.

n cazul, cnd spunem, în mod liber, coninutul unei poezii cetite, s efectuz reproducerea logică, ceea ce să ice și: *manifestarea memoriei judiioase* Acest fel de reproducere, ori memorie, este basa mai tuturor operaunilor intelectuale mai înalte. Prin deprinderea cu acest mod de reproducere ajungem să ne facem ideile și disponibile și și utilizabile.

Nu totdeuna, când avem să nvam lucrurii nou, să nvederz între idei legătura logică necesară, pe baza căreia ar fi a să asocia și a să reproduce apoi în mod spontan eu ideile nstre, la casurii de trebuință. n casurii de acestea spiritul, inventiv și ager dela natură, să îngrijesce, din al său îndemn, de a găsi și stabili *legături mdestrate*. D. e. ni s cere să scim rndul, în care a scris apostolul Pavel epistolele sale 1) ctr Galateni, 2) ctr Efeseni, 3) Filipeni și 4) ctr Coloseni. Lund spiritul la cercetare aceste nume pte constata, că în cuvntul »Galateni«, vocala *a* este predominantă, în »Efeseni« este *e*, în »Filipeni« *i* și în »Coloseni« *o*. Aa fel apoi va veni și va stabili secuena acelor nume în ordinea, în care a scris apostolul Pavel celor 4 popr amintite mai sus, cea a ordinii vocalelor: *a, e, i, o*. Pe baza acsta insem aminte, că s'a scris mai întâiu ctr Galateni (*-a*), în rndul al doilea ctr Efeseni (*-e*), în al treilea ctr Filipeni (*-i*) și în urmă ctr Coloseni (*-o*). Tot aa caută spiritul legăturii la nvarea datelor cronologice, cu scop

de a ficsa în minte anii diferitelor evenimente importante ale istoriei. Acésta reproducere seú memorie, ce se baséză pe acest fel de asociație, se dıce: *ingeniósă*. Tot de felul acesta este și legătura din glume și gáciturı. Despre omul acela, care scie stabılı și ficsa asemenea legátuui măestinte, se dıce, că e *spirit ingenios*.

Orı-ce moment, orı împrejurare, ce influințéză asupra dispoziției reproducerı ideilor, exercitéză influință, se înțelege, și asupra puterii memoriei. Și se póte dıce, că cu cât cineva își sistemisézá, prin asociație logică și mechanică, mai bine ideile, cu atât mai tramică memorie va avé. Legea cea mai de căpetenie. În vederea asigurării unei memorii bune, ar fi: să învățăm cu cugetare, căci așa se légă ideile mai tare, și să ne mai cutegăm câteodată asupra celor ce am învățat

Fără îndoială, că căștigăm r ult, decă ne cultivăm memoria în timpul cel mai potrivit pentru acésta. Timpul cel mai potrivit, pentru fiecare, e vârsta dela 8—16 ani. De aceea e și rațiune, ca în timpul acesta să se însuşéscă tóte acele cunoscınțe, cari aú să compună partea mechanică a memoriei, așa d. e. cuvınțele din limbile streine, conjugarea verbelor și declinarea substantivelor, apoi proverbele, dıcăturile, maximele, poesile ș a.

2) *Consciința*.

Despre orı-ce idee din conținutul lumii nóstre ideale, avénd posibilitatea de a fi reproduasă, dıcem, că e în memorie. În memorie e decı o idee óre-care și atunci, când, neavénd spiritul trebuință de ea, e în stare întunecată, ca *ideă latentă*, dacă aceea altcum este reproductibilă — e în »*potenția*« și nu în »*actu*«. Spiritul nu reproduce de-odată tóte ideile, ci pe rând. Câte idei nu sunt în mıntea nóstră cualificate de a fi socotite în cadrul memoriei, cari însă nu es la ivélă, decât din când în când, atunci, când avem nevoie de ele.

Spiritul trebuie să fie continuu activ. Și e activ, când se tot reproduc idei. D. e. Am vęđut înainte cu 2 săptăméni un tablou reprezentând pe Isus Christos învățând pe mare. Până în momentul acesta nu mı-am adus aminte de șırul de idei comunicate spirituluı meu înainte cu 2 săptămáni, prin tabloul vęđut, dar acelea, ca idei, aú fost în memorie, căci étă se pot reproduce, ajung, în *actu* din »*potenția*«. Până în momentul acesta ele aú rămas în starea lor întunecată, aú fost *idei latente*, rămân adecă în memorie, devenind însă cu timpul tot mai puțin vii și câte unele și mai puțin precise.

Acum s'au ridicat iară la ivelă, preocupându-mă din nou spiritul. Când o idee ese la ivelă din starea sa întunecată, din memorie, ca să ia spiritul iarăși cunoștință și să se preocupe de ea, se dice, că *idea vine în conștiință*. Nică conștiința nu este decă o putere oră un act deosebit al spiritului, nu e nică vre-un complex, ci e un moment al reproducerii ideilor, momentul acela adecă, în care tocmai se întâmplă reproducerea unui șir de idei.

Scim, că *deodata* numai o idee putem apercepe și iarăși numai câte o idee putem reproduce, decă apercepem și reproducem tot succesiv. Adevărat, că succesiunea pôte să fie așa de grăbită, încât să apară, că se apercep și se reproduc mai multe idei deodată, momentan. Dar acésta e numai la aparență așa, căci în fapt ideile și întră în spirit și es din spirit în mod *succesiv*. Decă în punctul cel mai înalt al clarității conștiinței numai o idee pôte fi deodată. După aceea urméză alta, și alta, putând a trece pe acolo tôte câte se află în memorie, șir de șir. Acest fapt se numesce *ângustimea conștiinței*. Și din punctul de vedere al economiei vieții intelectuale acest fapt e de mare însemnătate și folos. Ce ar fi de noi, dacă am avé deodată o mulțime de idei în conștiință?

Și conștiința este determinată tot de aceleași condiții și legi, de care e determinată și reproducerea ideilor.

1) *Memoria.*

Ce se înțelege în limbajul de tôte țilele sub memorie? In ce raport stă memoria cu reproducerea ideilor? Ce însemnéză a avé memorie *amplă, fidelă, ușoră, tenace, mecanică, judțrôsă, ingeniosă*? De ce este inrurită puterea memoriei? Când ne putem cultiva memoria cu succes?

2) *Conștiința.*

Când ȃicem despre idei, că se află în memorie? Ideile latente sunt ale memoriei? Când ȃicem că vin ideile în conștiință? Pot veni deodată mai multe idei în conștiință? Ce este ângustimea conștiinței?

IV. Operațiile mintale mai complicate ale puterii psihice.

§ 21. Despre operațiile mintale în genere.

S'a vorbit până acum, pe larg, despre asociația și reproducerea ideilor. Ne va fi ușor acum a ne ocupa de psihologia plăsmuirilor mintale.

Asociația și reproducerea ideilor formeză basa activității noastre psihice și în deosebire formeză cheia memoriei și conștiinței.

Ideile au o valoare reală întrucât neconțin tot revin din ele, când unele când altele, în stadiul de conștiință, ca șiruri asociate.

Lumea psihică este un complex de asociații. În forma aceasta ea se numește *intelect*. Intelectul se poate asemăna cu un caleidoscop. Punându-se în acțiune mașina caleidoscopului, se scot în evidență, pe rând, tot alte și alte chipuri unitare, ce sunt plasate în corpul caleidoscopului. Tot în așa formă se desvêlesce și lumea noastră psihică. Și aci în urma funcționării continue a aparatului reproducerei, logice și mecanice, — sub puterea intelectuală — — *mintea* —, se desprind neconțin din intelect stoluri de idei, în varii șiruri de asociații unitare, constituindu-se în tot atâtea *cugetări, imagini psihice*. Intelectul e în felul acesta un izvor nesecat de plăsmuiri psihice. Aceste asociații unitare, scose la ivelă, aduse adecă la claritatea conștiinței, sunt diferitele noastre *fenomene*, sevă *plăsmuiri psihice*, — cari fac ceea ce se țice: *gândirea*.

Spiritul, sub raportul funcționării mașinii reproducerei logice — *mintalitatea* —, poate lucra în 3 direcții: 1) sevă analizându-și ideile și noțiunile, 2) sevă formând din acestea nouă imagini psihice, 3) sevă comparând ideile și noțiunile, după notele lor esențiale și comune, și sistemisându-le. Așa fel apoi diferitele noastre stări *mentale* sunt nisce asociații unitare, formate 1) sevă pe baza *lucrării analitice*, 2) sevă pe baza *lucrării sintetice*, 3) sevă pe baza *lucrării abstractive a spiritului*.

Dacă spiritul urzesce plăsmuiră psihice; sintetisând, din elementele conștiinței, tablouri nouă ideale, prin *lucrarea sintetică*, — rezultă diferitele forme ale puterii *imaginative* spirituale, stările psihice din domeniul imaginației

Dacă însă spiritul lucrăză analisând conținutul conștiinței, — apreciază, analisăză, examinăză —, rezultă diferitele forme ale puterii raționale — stările psihice din domeniul *inteligenței* — *cugetarea* său și *judicarea*.

Și dacă spiritul asemenăză ideile înrudite, scoțend la ivelă ce este esențialul și comunul dintre ele, spre a combina *nouă idei generale* și a *sistemisa conținutul conștiinței*, se degagăză procesul *abstractiv* al spiritului nostru.

Astfel, conform cu aceste trei feluri de activitate spirituală, ni se vor produce plăsmuiră psihice ca :

- 1) *Forme ale imaginației,*
- 2) *Forme ale inteligenței și ca*
- 3) *Forme ale abstracției.*

Aceste trei feluri de lucrări intelectuale se manifestă de regulă în un amestec, dar totuși fiind când un fel de plăsmuiră în prevalență, când alt fel, cea dominantă avend totdeauna în serviciul său și pe celelalte.

1. Formele, în cari se manifestă puterea psihică imaginativă. — Plăsmuirile imaginației.

Activitate psihică imaginativă are o importanță colosală în viața intelectuală a omului. Mai nu este act al vieții psihice omenești, în care să nu se amestece, să nu se valideze și imaginați a

Activitatea acăsta spirituală se manifestă și ea, — conform cu gradul de energie intelectuală, de sensibilitate a sufletului și de putere a influințării lumii externe, în diferite forme.

Formele acestea, ca plăsmuiră mintale, își au diferite numiri în psihologie, ca: 1) *fantasia*, 2) *ilusia*, 3) *halucinația*, 4) *visul*, 5) *hipnotismul* și 6) *somnambulismul*.

A) Plăsmuirile mintale din domeniul imaginației.

§ 22. F a n t a s i a.

1) *Ființa fantasiei.*

Staū sēra în ferēstră și privesc, în vag, spre cāmp, lāsāndu-mē în voia gānduilor. Înă vine în minte poesia lui Coșbuc: »O nópte

la sat«. In urma acésta ideile, cari îmi roiesc din cap, îmi reprezintă sufletesce tóte imaginile poesiei; și cu atâta putere de real îmi fluturéză acestea înaintea ochilor, încât mă fac, să le vęd ca fantome înaintea mea. Vęd, ca cu ochiї reali, locul meu natal, vęd ceriul înroșit la sfințit, vęd câmpul, și adecă mai întâi o anumită parte a câmpului, partea, unde se cultivă bucatele, vęd par'că la o parte lanuri de grâu, în unele locuri secerat și pus în clăi, în altele încă nesececat; vęd cum se înșiră ómenii pe cale venind dela câmp, între ei ici-colea care încărcate cu grâu, încărcate unele cu șese rëndurii de snopi, altele cu opt, etc. etc. — Aici nu este altceva decât reproducerea ideilor, conform cu legile cunoscute, însoțită însă totodată și de o operație psihică, prin care din ideile acelea mi se constituiesc în gând tot atâtea tablouri vii. Tablourile acestea nu sunt icóne de tot fidele ale realității, sunt tablouri compuse, adevărat, din elemente, cari corăspund la momente reale, din idei adecă, cari sunt chipul realității, dar în complexul lor de acum, din mintea mea, nu corăspund cu nici un fel de echivalent din realitate, nu substituiesc nimic real, sunt plămăuiri de ale închipuirii surescitate de poesia susamintită. Să ne cugetăm d. e. la ceea ce ni se dă în povestea lui Robinson. Tóte elementele din acea poveste, cu băiatul îndărătnic și neascultător de părinți, cu portul de mare, cu corabia, care avea să plece la America, cu naufragiul, cu scăparea lui Robinson, ajungerea lui pe cóstele unei insule etc., tóte sunt lucruri posibile, cari le-am puté găsi și în realitate, odată unele altă dată altele, dar povestea întrégă, așa cum ni se dă, este un ce format anume, despre care nu putem dice, că s'ar fi întâmplat, ori, că s'ar fi putut întâmpla vreodată în realitate. Așa ceva este totuși numai un product al închipuirii.

Lucrând mintea noastră așa fel, că din firele desprinse din fința ei brodeză nouă țesături, unitare, rezultă starea psihică, ca efect al puterii imaginative, ce se numesce: »*fantasie*«.

Când ni se reproduc idei, șiruri de idei, imagini, prin cari ne raportam la momente din trecutul nostru, și ni se reproduc fidel, astfel, cum au fost în realitate, nu e *fantasie* la mijloc, ci numai »*aducere aminte*«; dară când imaginile formate din elementele conștiinței, nu corăspund stărilor reale, când e vorba decī de imaginii originale, create de puterea minții, atunci da, e vorba de actul *fantasiei*,

Fantasia se póte deștepta, fie în urma vre-unei impresii purcese din lumea externă, fie în urma vre-unei stări impulsive din lumea

internă. Pornită odată fantasia, ea *să* tot alimentează, și dela sine și și prin voință. Dacă n'ar fi continuu alimentată, controlată și dirijată de voință, fantasia ușor ar tot trece la alte obiecte, ar tot apuca în altă și altă direcție. — Un pictor d. e. trebuie să-și forțeze intensiv și îndelungat, cu voință tare, intelectul său, pentru ca să-și țină fantasia tot viuă, până își termină tabloul său. Tot așa un poet său preste tot orî-ce artist.

Cum se desvêlesce viața intelectuală, când se rostese ca *fantasie* ?

Ce e caracteristica *fantasiei* ?

Prin ce se deosebese *fantasia* de aducerea aminte ?

Prin ce se stimulează și dirigază *fantasia* ?

2) *Baza biologică și importanța fantasiei.*

Individul e stimulat, să *fantaseze*, de însuși boldul său firesc de valorare, de trebuința inherentă fiecărui om — de a se sci tot mai mult, mai mare, mai tare, mai iscusit și mai capabil. În fiecare suflet omenesc vieză acest stimulent, în unul mai puternic în altul mai slab. Fiecare om e muncit de aspirații și tendințe vagi; în sufletul fiecăruia vieză acel avânt înalt, ce se dîce: *»excellsior«*. Omul însă între raporturile date, nu pôte lucra astfel, ca să se satisfacă acel bold de valorare înăscut. Omului nu-î este dat a fi stăpân absolut peste lume și raporturile ei reale. Lumea reală îi pune fel și fel de pedeci și restricții în tendințele născocite de-imbolul firesc de desvôltare și valorare. Viața omului e pusă a se desfășura între fel și fel de legi. Multe ar face omul, după gândul său; dar când se vede în fața realității, i se pune în cale când un veto al putinții, când al îngăduinții. În imperiul imaginației însă nu sunt restricții, aici nu ești oprit de legile apăsătoare și împedecătore ale realității. Îți e permis să-ți închipuesci orî-ce atribuție menită a-ți ridica valoarea vieții. Aci se pôte simți omul la largul său. În virtutea acestei stări de lucruri, tot ce nu putem avé în realitate, ne formăm cu închipuirea. Și ne mulțumim, până la un grad orecare, și cu ce ni se acordéază în forma acesta. De câte orî nu ne încântăm de momente închipuite ale stării noastre. Din cauza acesta *fantasarea* și are o mare valoare pentru viață. Prin ea ne creăm stimulente pentru susținerea și alimentarea energiei vieții. Cât de bine îi pare ténêrului, când contempléază asupra visurilor frumoase despre viața sa viitoare! Ce putere de vieță nu inspiră el din acele visuri, și cât de mult i se învioșează prin acesta interesul cătră lume

și problemele vieții!? Ce ar fi omul lipsit de acel stimulent, care în adevăr îl ajută să a-și formeze aripile menite a-l purta și a-l avânta în cele mai fericitoare sfere?!

Fantasia e mai proprie etății până pe la 40 ani. În timpul acesta dispune omul de cele mai avantajoase condiții pentru formarea și degajarea fantasiei. Să înțelege, că depinde mult felul fantasiei și de la talentul hărăzit de natură.

La tot cazul fantasia trebuie ferită, ca să nu fie împedecată de impresii externe, puternice și contrare cu tendința ei voită. De aceea trebuie să se evite acelor oameni, care vrea să lucreze cu fantasia, înainte de toate liniște. Impresii noi, de altă natură și calitate, ușor pot născoci alte reproduceri, care împedecă degajarea fantasiei în direcția voită.

O fantasie prea liberă, destrăbălată, ce prea depășește marginile obiectivității, care ne-ar face imagini, ce vizază lucruri prea de tot bizare, se numește *fantasmagorie*.

În ce își are fantasia baza sa biologică? Ce importanță are fantasia? Care etate e mai proprie degajării fantasiei? Ce e fantasmagoria?

3) Rolul fantasiei în viața psihică.

Fantasia e cea mai obișnuită formă, în care se manifestă mintalitatea noastră. În mai toate actele psihice se complică și lucrarea fantasiei, dar îndeosebi în acele acte, care se desfășură în scopul îndeplinirii pornirilor și trebuințelor ideale ale oamenilor.

Arta nu e altceva, decât produs al fantasiei. Artistul e tocmai o ființă dotată cu o putere deosebită de observație și fantasie. Artistul este o ființă mai sensibilă și mai vibratoare, decât oamenii de rând. Boldul de valorare din el îi privilegiază, la ocazii date, mai bogată și mai viuă imaginație. În urma acesta însă artistul se și poate simți mai bine în sfera lumii imaginative; în acesta el se simte ca în o viață fără restricții împedecătoare pentru validitatea boldului său de valorare, grație sensibilității ființei lui; el și cu fantasia își poate crea în lumea sa ideală vibrarea recerută, care face pe om a se simți bine. De aceea artistul știe să trăiească în lumea imaginației sale ca în o lume reală.

Când artistul sensibilizează lumea acesta imaginativă, ca să o poată intui și simți și alții, ne face, ceea ce se dă: *opera artistică*

În opera artistică se dă expresie diferitelor gânduri generale omenești, imboldite de dorul de-a se valora.

Opera artistică, bună, reprezintă totdeauna un ce mai minunat, decum s'ar găsi în realitate. Artistul nu că ar vedea cu ochii săi sensoriali mai mult decât noi cu ai noștri, dar vede mai mult cu ochii sufletesci, cu fantasia, de cum ne este dat nouă a putea vedea. Arta devine un ce mai de seamă tocmai în urma întregirii cu elemente scoase din mintea artistului. Se poate asemăna lucrarea acesta întregitoare a artistului cu ceea-ce se întâmplă în noi toți, când privim la ceva din o depărtare mare, d. e. la nisce oameni cunoscuți. Cu ochii vedem numai nisce semne mici, nisce colțuri, cu sufletul însă întregim făptura oamenilor. Așa vede și artistul momentele artistice, nu vede adecă obiectele numai în semnele lor săracăcioase, ci le vede cu toate părțile asociative ale lor.

Tot cu ajutorul fantasiei apreciam și gustăm și noi arta. Opera artistică face de se desvâlesc adecă și în noi, spectatorii, aceleași șiruri de idei, aceleași imagini, de care fusese la timpul său alintat artistul. Dela gradul puterii fantasiei deșteptate în sufletul privitorilor depinde și gradul de plăcere, ce le atinge inima lor. Ce mare deosebire în privința gradului de plăcere estetică va fi d. e. în inima a lor doi oameni vizitatori ai unei pinacoteci de tablouri, unul dintre ei având condițiile trebuitoare pentru desvâlirea unei bogate fantasii, având adecă o mare cultură estetică, iară celălalt fiind bătă în privința acesta. Primul va sorbi impresii emoționătoare, celălalt va sta ca vițelul la porța cea nouă, va sta rece, cel mult, decât se va cere, va poza și el în admirator adânc, formându-și și el vre-o mimică goală, și îngăimând stereotipele »frumos«, »grandios«, »admirabil«, »sublim«.

Fantasia e depusă în orî-ce producție de artă; și tot cu fantasia apreciam și gustăm și noi productiile de artă — s'a dis. — E însă deosebire între modul cum se desfășură fantasia la artist, când produce și între felul cum se desfășură la privitor, când gustă arta. Să urmărim puțin felul cum s'a desfășurat fantasia lui Alexandri, când a compus d. e. strofa I a poeziei »Lunca din Mircesci:«
Să țice:

»Bate vânt de primăvară și pe muguři îi deschide,
Vântul bate, frunța crește și voiósa luncă rîde,
Sub verdéța drăgălașă dispar crengile pe rînd
Și sub crengile umbióse mierla sare șuerând«.

Sigur, că poetul în cazul acesta va fi vădit sufletesc în întreg tabloul desprîmăvării, în toate detaliurile. Pentru acest scop a trebuit însă să 'și adune mai întâiu și să 'și orînduiască elementele necesare, — *a combinat*, — primul act în acțiunea fantasiei artistului creator. Va fi urmat apoi să privească órecum la tabloul sîu, spre a 'și-l aprecia, singur mai întâiu, — *să determine imaginea* —, al doilea act. Când se va fi pus însă să dea fantasiei sale o formă intuibilă, cu ajutorul materialului trebuitor, cu cuvinte, nu-'și va fi tradus totă fantasia în cuvinte, ci va fi trebuit să-'și alégă anumite noțiuni — cuvinte, de cari să fixeze órecum părți mai mari din cuprinsul fantasiei sale. Așa d. e. ne-a dat Alexandri o strofă compusă din 31 cuvinte, din poesia de mai sus, care însă reprezintă un tablou cu mult mai bogat, decât cât s'ar da de înțelesul verbal al cuvintelor înșirate în acea strofă. Vedem, că Alexandri a condensat 6 fantasie de sferă mare în un șir destul de mic de cuvinte. Și ca să-i succedă acesta el a trebuit să-'și resume gândirile, abstragînd din fantasia sa părțile reprezentative, cele mai esențiale, cari puse în un complex logic invederează întreg cuprinsul fantasiei, ce i se desvélise asupra obiectului sîu. Acesta este al 3-lea act în acțiunea fantasiei artistului.

Același mers, în desvélirea fantasiei, găsim la crearea tuturor poeziilor și în genere a tuturor operelor artistice. Mai întâiu vine: ~~gîndul~~ *ori* ~~ideea~~ *ideea fundamentală*, care este un fruct al inspirației artistului. Gîndul acesta agită intelectualitatea, esaltéază închipuirea, în vederea desvélirii fantasiei necesare întru alcătuirea *concepției*, — *lucrarea fantasiei combinate*. Fantasia prezintă apoi imaginile drept fantome înainte ochilor sufletesci — *lucrarea determinativă*. În urmă fantasia se condenséază — *lucrarea abstractivă*. Drept exemplu să vedem cum se va fi cristalizat balada populară: »Inelul și náframa«. Mai înainte s-a emoționat poetul de ideea fundamentală: »amorul puternic, trebuie să existe și să se manifeste și dincolo de mormént.« Fantasia a alcătuit concepția potrivită: Un fecior de împérat iubesc o fată de țéran, pe care o ia în căsétorie și cu care trăesc la sat, și așa mai departe... Fantasia a trebuit să pună pe un *fecior de împérat* să iubéscă puternic, căci feciorul de împérat *trebuie să fie* mai grozav, în toate. Acesta trebuie să vină la sat să iubéscă, unde era lumea iubirii poetului popular etc. Concepția, acesta ilustrată cu detaliurile necesare a trebuit ficsată apoi de vorbe, în formă de vers etc. Pentru-ca să gustăm apoi noi pe deplin, plăcerca operei artistice, trebuie să ni se exciteze fantasia și anume:

invers cum se desvëlise la poet, mai întâi în mod abstractiv, apoi determinativ și în fine combinativ; feresce în tótă activitatea acésta ne sugeréză poetul, prin poesia dată, materialul necesar. Cine nu e în stare a aprecia pe deplin opera artistică, operéză numai cu fantasia determinativă.

După ce poetul ne-a făcut să poetisăm și noi, pe temeiul impulsului sugestiv, dat de el, — noi ne putem apoi da verdictul asupra valorii unei opere de artă, fără să fim în stare altcum a crea înșine opere artistice. Critica isvoresce simplu din darea de-sémă asupra fantasiei nóstre deslânțute în urma sugerării impulsive a operei artistice

Și în sufletul nostru, cetind poesia, se produc tóte acele imagini, cari s'aú fost produs în mintea poetului, când se ocupase el de ea, se desvêlesce adecă și în noi tot așa bogată și vie fantasie, — dacă e chip pentru acésta — cum a fost și aceea, în care trăia sufletesce-poetul. Noi adecă primim notele poetului, acestea fac să ni se desprindă din înțeles și alte idei, tot materialul necesar formării imaginilor încântătoare.

Fantasia se ȃice: *combinativă, abstractivă și determinativă.*

O grămadă de fenomene și acțiuni mintale își au basa în lucrarea fantasiei. Așa:

a) *Focul copurilor.* Copii își fac boi de soc și jug de nuele ș. a. și cred, că au de lucru cu boi reali, frumoși, înjuțați. Băieții se jócă în un chip, fetițele în altul, potrivit cu firea și avutul lor spiritual; în un fel deosebit se jócă copiii dela orașe, din familii culte. și în altfel cei dela țără. Tot astfel găsim, că a variat și jocul predilect la copiii diferitelor popóre istorice. Așa d. e. copiii Grecilor vechi se jucaú »de a întrecerea în lupte« — după modelul jocurilor lor naționale; în Palestina se jucaú copiii cu predilecțiune »de a înmormântarea și cununia«, fiind-că la aceste acte se făceau ceremonii deosebit de pompoze; în Roma vechie se jucaú copiii »de a justiția«, în cea nouă »de a aranjarea de procesiune;« copiii Nemților de ađi se jócă ađi »de-a școla« și »de-a soldații,« Românii se jócă »de-a plugul și cu boii« ș. a.

b) *Invățarea* încă este ajutorată de lucrarea fantásiei. Când cetim orî ascultăm lecții din geografie, istorie, istoria naturală, fisică, ș. a. fantasia ne face mare serviciu, prin faptul, că ne reprezintă imaginile necesare pentru priceperea lucrurilor.

c) Joc al fantasiei e și *speranța*. Stimulați de tendințe de-a ne valora și ferci ne țesem imagini ideale din elementele intelectuale,

ce avem, prin carî zărim par' că ce avem să devenim și să câștigăm în viitor. Ivirea unei idei, prin care ne raportăm la realitatea lucrului -orî care ne arată greutății în calea tendințelor noastre, constituie o cauză de slăbire pentru speranță

d) Pe baza experiențelor și cunoștințelor, ce privesc trecutul, ne mai putem forma cu fantasia și alte imagini despre viitor, ce servesc drept basă pentru *idealul, credința, dorința, dorul vieții*, ș. a. Dacă prevedem, tot pe baza fantasei, pericole ori pedeci pentru valorarea vieții, fantasia sădesce în noi frica, temerea ș. a.

e) Diferitele credințe ale poporilor, miturile, formele de cult religios ș. a. sunt tot manifestări ale fantasei, menite a satisface imboldirile ideale omenesci.

În ce raport stă fantasia cu producțiile artistice? Prin ce se deosebesc sufletul artistului de al omului de toate zilele? Cum privește artistul lumea? Cu ce apreciam noi arta? Ce deosebire e între felul cum se deosebesc fantasia la spectator și la artist?

Ce acțiuni și fenomene mintale își au baza în lucrarea fantasei?

4) *Condițiile fantasei.*

Fantasia e determinată de aceleași condiții, de care e determinată și reproducerea ideilor, cu care și stă în strîns raport.

Prima condiție a fantasei, se înțelege, e: să ai multe idei dobândite în vîrteala procesului apercetiv. Omul sărac în idei, precum și cel, care a învățat în mod mecanic, nu va pute manifesta fantasia mai deosebită.

Dar' pe lângă idei multe și vii, elementele constitutive ale fantasei, mai trebuie să aibă omul și dispoziție înăscută, pentru ca să se numere între individualitățile capabile de acte mai înalte de fantasia. În privința acesta e mare deosebire între om și om. De aceea e foarte natural, să se zică: «poeta non fit, sed nascitur». Și un om incult, dar' dotat cu dispoziție a se avînta cu spiritul său, poate produce pe terenul artistic. Așa s'au produs de exemplu poeziile populare, în carî e destulă frumsețe, rezultat al puterii de fantasia; și tot așa poveștile, miturile etc., carî toate sunt producții ale fantasei și sunt făcute de poporul neinstruit.

Deosebirea în privința puterii de fantasia e destul de evidentă și între individualitatea femească și între cea bărbătescă: femeile sunt mai fantastice decât bărbații. Avînd femeia organizație nervoasă mai fină și mai sensibilă decât bărbatul, mintalitatea ei trece

förte ușor în forme de fantasie. În urma acésta femeea e și alintată mai mult de fantasie, decât bărbatul. Dar' prin acésta n'are să se înțelegă, că femeea desfășură *mai mare putere* de fantasie, decât bărbatul. Acte puternice de fantasie, produse înalte artistice, rămân tot în sarcina fantasiei bărbatului. Acésta trebuie să fie așa, până când creerul bărbatului e mai mare și mai vigoros, decât al femeii.

Desvoltarea fantasiei e determinată și *de mediul*, în care trăiesce individul și adecă de împrejurările sociale și *culturale* și, apoi de *natura externă și de climă*.

De aceste împrejurări trebuie să ne dăm sémă mai în detaliu.

a) *Imprejurările culturale și sociale* servesc și de pârghie și totdeodată și de isvor pentru desvoltarea fantasiei. Fantasia individului primesce dela împrejurările culturale și sociale și îndemn, ca să se degageze, dar' totdeodată și nutriment, să se împuternicească; productul fantasiei va fi determinat deci și în privința *gradului și în privința calității* sale de împrejurările sociale și culturale, între care se nasce. Așa d. e. un product artistic din Transilvania, născut în seculul acesta trebuie să se deosebescă de altul născut în seculul trecut, atât în privința *gradului de fantasie*, cât și în privința *conținutului*; și apoi: altul va fi cel creat în timpul revoluției din 48 și altul cel creat într'o eră pacinică. Acest lucru se și prezintă ca de tot natural, ideile timpului de ađi agită și prididesc spiritele ómenilor de ađi și deci ele, servind ca elemente constitutive pentru fantasie, vor determina calitatea producției ei. Pe basa acésta se explică d. e. cauza, că în câte o epocă, popóarele produc bogată literatură poetică, în alta, pöte tocmai în vre-una următoare, puțină, și apoi și cauza, că popóarele, în decursul desvoltării lor culturale, dau tot alt și alt caracter creațiunilor fantasiei lor. D. e. înainte și la începutul renascenii găsim tot pictură religioasă; când, în urma înbogățirei claselor, ómenii își simt valoarea individuală, se desvöltă în pictură portretisinul. Și unde? În Italia, Hollandia și Anglia unde era înfloritor comerțul, prin care se realisa bogăția Peisagiul îl găsim în pictură numai târziu. — Și cu procesul fantasiei e ca și cu un proces chemic. După cum aici rezultatul, în privința calității cât și în parte în privința *tăriei*, depinde dela elementele, care se cuprind în materia supusă procesului chemic, așa se are lucrul și la producțiile fantasiei.

b) Că fantasia e determinată și de *natura externă*, în care trăiesce individul sêu poporul, e fenomen ușor de observat și de

dovedit. Scim, că popórele, caii aú trãit séu trãiesce în locuri frumóse, unde se póte da sufletului bogate și varii impresii, posed mai multe și mai frumóse creațiunii, ca produse ale fantasiei artistice. Grecia, Italia, Peninsula pireneică, etc. cu istoria culturéi, mitologiei și artei lor, ne sunt exemple destul de vorbitóre. Natura externă frumósă, în care trãia Grecul antic, a fost sigur un puternic factor în desvoltarea mitologiei și a artei grecesci, dovadă despre o minunată putere de fantasie a Grecului; tot așa în Italia, etc. Scim mai departe, cum călătorurile făcute de poeți în țeri frumóse le și potențéază și le și fecundéază imaginația și puterea poetică.

Mai frumósă poesie poporală, decât a poporul românesc, nu prea se găsește la alte popóre. Acésta denotă la tot cazul o fantasie viuă în spiritul poporul românesc. Va fi avénd poporul nostru și talent rémas dela Daci, cum se susține, dar sigur, că, pe lângă multele împrejurări hotărâtoré, a contribuit fórte mult la formarea inimii poetice a Românului și frumuseșea locurilor, pe unde trãiesce. Și de fapt găsim, că unde sunt locurile mai frumóse, se află și poesie poporală mai bogată și mai frumósă. Mai frumósă și mai bogată poesie poporală găsim pe la pólele munților, cari, după cum se știe, în Transilvania sunt tóte impopulate. E ușor de explicat faptul acesta. La pólele munților póte vedé ochiul și munți și déluri și șesuri și văi și rîuri și pădure și câmp; tot atâtea mijlóce de a excita în continuu imaginația, ceea ce nu se póte la șes, unde e o uniformitate monotonă, dar nici în mijlocul munților, unde spiritul e prea închis de locurile înconjurátóre. O bună probă în privința acésta se póte face d. e. și asemănând cele două variante ale legendei »Mănăstirea Argeșului«, (din colecția lui Alexandri și a lui Teodorescu) dintre cari una, cea originală, cu : »Pe Argeș în jos« făcută în ținuturi muntóse, e superióră variantei a doua cu : »Pe Argeș în sus«, care e adoptă la șes, în câmpie.

c) Dându-ne sémă asupra producțiilor, ce ne oferă literatura și arta diferitelor popóre din diferitele părți ale sferii pământului, vom observa, că acelea se deosebesc și după zona, unde s'aú născut. Vom găsi d. e. că se deosebesce balada dela nord, de cea dela sud ; și vom găsi o deosebire fórte esențială, atât în concepție cât și în formă ; vom găsi, că se deosebesc pictura renascerii în Italia, de cea a renascerii din Hollanda, etc. Cercetând mai de-aprópe motivele, cari aú trebuit să provóce deosebirea, vom găsi, la tot cazul, că pe lângă altele și clima a fost un mare factor, care a influențat în

chestiune. Clima nu influențează, adevărat, în mod direct asupra fantasiei, cum influențează d. e. împrejurările sociale, culturale și ale naturii externe; ea înrăurește asupra stării de sensibilitate a sistemului nervos, baza fiziologică a intelectualității și prin acesta, se înțelege, influențează apoi și asupra stării acesteia. E o lege biologică, că în clima mai caldă sistemul nervos și în special creierii se dezvoltă mai repede și totdeauna devin, sub influința acțiunii stimulente a căldurii, mai sensibili. Acesta se face din cauza: 1) că clima mai caldă favorizează peste tot dezvoltarea, ceea ce nu se poate, fără a se prilegi în organism și o mai mare excitare și 2) că permițând clima caldă omului a petrece mai mult prin natură, spiritul lui e mai alintat de varii impresii. — În urma acesta oamenilor de pe zone mai calde trebuie să li-se desvlească mai bine. mai cu ușurință, și fantasia. Omul mai fantastic e totdeauna însă și dispus a se ține tot avântat, a pluti cu spiritul său tot în regiuni mai înalte. Sub acest raport însă omul se simte îndemnat a deprecia lumea pământescă, precum și a cam ocoli muncă înțepitoare. Las, că altcum omul de pe o zonă mai caldă nu e nici necesitat a munci chiar așa de intensiv, ca cel de pe o zonă mai rece, fiindcă aceluia îi dă pământul și natura cu mână mai îmbelșugată. În urma acestă omul are, de o parte, mai mult răgaz a umbla după plăceri și, de altă parte, nu se simte atât de legat de viața pământescă, ca să-l caute cu stăruință mare interesul ei. Omul de aci e predispus a se îndeletnici cu ocupații fantastice, direcționat spre acesta de natura sa; fantasia omului de aci se face mai liberă, mai neînfrântă, mai sburătoare și mai deslănată.

Pe baza acesta stând dezvoltarea fantasiei, trebuie să presupunem, că în manifestajia vieții sale intelectuale omul de pe o zonă mai caldă e dela natură pornit să fie mai ideal, să-și exprime simțirile sale de durere ori bucurie în o formă mai adecuată poeziei, în vers și în cântare. De aceea vedem, că la Italianii și Spaniolii s'a dezvoltat romanța, în cea mai minunată formă. Să ne mai cugetăm la poveștile arabesci și peste tot la producțiile imaginației popoarelor de pe zone mai calde, la arta și mitologia lor.

Altcum stă lucrul în privința acesta cu spiritul omului din o zonă mai rece. Aci sistemul nervos se dezvoltă mai încet, și sub o mai mică excitare; cresce mai încet, dar devine mai puternic, potrivit cu cerința de a munci mai mult, cerință, ce se impune omului de aci în vederea realizării celor reclamate de condițiile de trai, fiind dat, că aci pământul și natura sunt mai sêrace decât în

regiunii mai calde. În urma acesta însă omul dela nord trebuie să fie, dela natură, mai cualificat pentru acțiune, și totdeodată și mai legat de realitatea vieții. Potrivit apoi cu această stare a lui omul din zonă mai rece se va manifesta cu o mai strâmtă, dar mai condensată și mai energică fantase; în poesiă el nu-și va depune atât lirismul sufletului său, ci își va depune mai mult dramatismul sufletului său.

Étă pentru-ce s'a desvoltat la nord *balada* și nu *romanța* *). Extremele, atât în ce privește căldura cât și în ce privește răceala, nu pot fi priincioase fantasiei.

Cari sunt condițiile fundamentale pentru înzgebarea fantasiei? Ce deosebire, în privința puterii de fantase, există între bărbat și femeie?

a) Ce influință au împrejurările culturale și sociale asupra dezvoltării fantasiei? Prin ce se poate învedera acel fel de influință?

b) Ce influință exercită natura externă? Prin ce se vedesce acest fel de influință?

c) Se deosibesc producțiile fantasiei și după zone climaterice? Prin ce mod determină clima fantasia? Cum se dezvoltă omul sub climă mai caldă și cum sub climă mai rece?

§ 23. I l u s i a .

Cutare om nu este obicînit a dormi singur, noptea, și pe lângă acesta mai este și fricos. Ajunge însă odată să dormă singur în o odaiă. Sigur, că nu va dormi liniscit, în casul acesta, omul nostru; își va face spaimă, cu fel și fel de gânduri, își va închipui fel și fel de primejdii apropiindu-se de el. Sgomotul unui vântuleț de afară îl va face să credă, că sunt pașii cuiva, care se apropie de ușă. Frica îl poate agita într'un mod atât de puternic, îi poate exalta într'atâta închipuirea, încât la orî-ce impresie din afară să vedă și audă altceva, nu ce stă în raport cu realitatea. I se poate întâmpla,

*) Susțin că e greșită părerea, după care balada s'a desvoltat la Nord numai din cauza, că acolo, în urma împrejurării, că spîritul e silit a se manifesta în un loc închis, fantasia e adusă să iee sbor mai mare, să devină mai bogată, iară la Sud s'a desvoltat romanța, fiindcă aici totul e mai plăcut, mai dulce. Eū cred, că deosebirea între baladă și romanță nu residă numai în deosebirea de natură externă, ci și în deosebirea firii și a temperamentului popoarelor. Nu numai natura externă a influențat și determinat atât de mult asupra manifestăției sufletului, ca să se facă la Nord balada și la Sud romanța, ci și acea calitate internă a individului, în vîrtutea căreia acesta se simte, dela natură, mai îmboldit spre a săvêrși acțiunii, fenomen, ce își are cauza sa covêrșitoare în climă și împrejurările de trai, pendent mai ales tot de climă

că impresiile radiate dela un scaun s'eu dela un cuer de haine, ce s'ar afla în odaiă, să-î mijlocéscă vederea chipului unei persóne. — Câte casurî de acestea nu pătesc ómenii fricoși, cu deosebire, când ajung între împrejurări neobícinuite și noue.

S'eu un alt exemplu :

Cetesc strofa a doia din poesia »Nóptea de vară« de Coșbuc, în care se dice :

»Care cu poveri de muncă
Vin încet și scârțînd
Turmele s'aud mugînd
Și flăcăi vin pe luncă

Hăulînd«.

Cetirea acestor versurî îmi presêntă înaintea ochilor sufletesci neasămănat mai mult, decât se cuprinde în adevêr în înțelesul strict al acelora. Orî să ne închipuim, ce vedem la teatru privind, în decursul reprezentării, scenaria, ce ni-sê arată. Real e o pictură slabă, nisce paravanurî, etc. dar nouc ni sê pare, că vedem aici un oraș, colo o promenadă, zid, etc.

Ce vedem apoi stând sub farmecul unei picturî orî statue minunate ?

Când în urma unor impresii externe vedem orî auđim sufletesce, cu ajutorul fantasiei, mai mult decât ne-ar spune orî ne-ar arêta înțelesul real al impresiilor, đicem, că ne aflăm în *stare de ilusie*.

Acêsta sê întêmplă din cauză, că în urma agitării sufletului și a preocupărei lui în o anumită direcție, la o óre-care impulsivune din afară, sê reproduc alte multe felurî de idei și sê reproduc cu atâta putere și vioacivune, încât le obiectivăm pe tóte în un chip real. După cum sê vede ilusia nu e decât o anumită formă a fantasiei.

Dacă impresiile vin dela obiecte ale lumii reale, ilusia sê numesce : *reală*, decă vin însê dela obiecte de artă, sê numesce : *estetică*. D. e. în poesia »Craul Codrului« de Goethe, trad. de Scheletti, ni sê spune cum un copilăș bolnav, dus de tatăl s'eu, pe lângă o pădure, alcătuesce, în stare de frigurî, din impresiile dela fișiitul frunđelor, mișcarea crengilor, și arborilor chipul unui crai, cu corónă pe cap, care îi vorbia așa :

»Copile dulce mult te-așteptăm,
 Jocuri frumoase hai să jucăm,
 Flori pentru tine am câte-î vrea,
 Rochiți de aur muma 'ți-a da«.

Și

»Cu mine dragă de ve-î veni,
 Fetele mele te vor iubi,
 Fetele mele te-or desmerda
 Și'n visuri dulce te-or legăna

— — — — —

»Fața ta dulce mult o iubesc,
 De nu vii singur, eă te răpesc«

Aici impresiile reale ale pădurii au deșteptat în sufletul copilului iluzie reală, cele ale poeziei deșteptă însă în sufletul nostru iluzie estetică

Iluzia reală se poate ușor produce, dacă imaginația devine exaltată în urma vre-unei împrejurări, depinde numai dela dispoziția specială a individului, ca să vadă atunci și să audă, ca în mod real, altceva, decât ar auzi ori vedea un alt individ. — Căpitanul Bogdan din »Frica«, novelă de D Zamfirescu, era un militar nu slab de ânger. Cu toate acestea când se plécă spre cadavrul harapului, ce rămăsese pe câmpul de bătălie, dela o ciocnire a armatelor, ca să-î taie nasturele dela tunică, în vèrtutea unui rămășag, înfiorat de frica nopții — era beznă de întunec —, auzia ca aievea, că un gémêt adânc de gâtlej, urmat de un fel de hârăială sëlbatică, ese din peptul cadavrului. Și ce fuse în realitate? Sè constatase în urmă, că »o afurisită de muscă bêtănă, care s'a statornicit în gura cadavrului sbura și sbârâia«, când mișca cineva cadavrul. În expoziția din Paris, din 1900, erau expuse mai multe vagóne din elegantul tren rusesc transiberian. Înaintea trenului sè mișca o pânză, pe care era pictat ținutul dela Mosca până la Peking. Stând în vagon, și privind afară, prin feréstră, la pictura, ce sè mișca, mai auzind și sgomotul, ce imita pe cel propriu al mergerii trenului, produs anume prin electricitate, te credeai aievea în un tren pus în mișcare, de unde puteai privi regiunile întinse. Era perfectă iluzia. — Să ne cugetăm la multele și variile plăsmuirî, ce ni sè presintă drept creațiuni ale fantasiei poporului, ca : Priculiciî, Strigoile, Elele, etc., cari, în cele mai multe casuri, sunt tot atâtea forme de iluzii. Și

nu putem să dicem, că nu s'ar fi văduț priculicî, strigoî, ele, etc ; de văduț, da, s'a'u văduț, real, deși existență reală n'a'u. Fantasia pôte însê să creeze și să înfățișeze chipurile lor așa de viu, încât să fie ăvea văduțe, între împrejurări. Tot pe basa acêsta avem să înțelegem și datele frumoșe prezentate de istoria vieții sfinților. Bărbați dotați cu inteligență superiôră și cu spirit înalt — baza cea mai sigură a fantasiei — și înzestrați cu cultură religioșă intensivă, trăiți apoi în duh religios, preocupați tot de obiecte religioșe, a'u putut fôrte ușor să-și obiectiveze gândul, în urma impresiilor externe, simile cugetărilor lor. Ómenî comunî la spirit, nerelegioși și necredincioși, sigur, n'ar fi putut veni în asemenea momente. De aceea apoi li-sê și cuvîne cea mai înaltă venerațiune.

Ilusia reală sê produce destul de deseori în spiritele excitate în mod extraordinar, în urma vre-unei bóle. Așa sunt ideile fixe și alte plăsmuirî patologice, de diferite grade, până la stadiul de nebunie.

Pentru ca să sê pôtă produce în spiritul cuiva ilusia estetică, sê recere, pre lângă dispoziția fiziologică și cultuiă estetică și o specială pregătire. Ilusia estetică este carea ne dă puțința a aprecia și gusta o producție de artă: poesie, tablou, statuă ș. a. Ilusia estetică e caracteristică în deosebî pentru spiritele mai înalte și cultivate.

Ce plăsmuirî își face un fricos petrecînd nóptea singur în un loc strem ? Și când cetim o poesie ? Când ne farmecă o statuă etc ? Ce este ilusia ? Ce este ilusia reală și ce cea estetică ? Ce sunt credințele deșarte ale poporului ?

§ 24. Halucinația.

Halucinația, ca producție spiritală, are asemănare multă cu ilusia. Deosebirea residă numai în modul de a sê forma. La ilusie spiritul primesce impresii externe, numai cât nu sê înfiripéză chipul și preste tot fenomenul corêspundător, ci, fie-că sê oferă alt chip, fie-că sê adaug atâtea elemente nouê la tabloul sugerat, încât rezultatul psihic dat nu mai corêspunde cu cauza fizică externă. În starea de halucinație spiritul își obiectivéză ideile și fără a primi impresii din afaiă. Omul mișcat de o extremă uitație vede în jurul sêu ómenî și obiecte, cari în realitate nu sunt acolo. Macbeth vede la masă, în mijlocul óspeților invitați, figura lui Banquo, care altcum

era deja trimis pe lumea cealaltă, tocmai la porunca lui De altă dată vedea chipul vrăjtoarelor ș. a. Lady Macbeth se chinua în mod grozav de vederea și mirosul petelor de sânge de pe mână, de cari nu se mai pute vedea curățită, deși întrebuințase toate săpunurile și parfumurile lumii În realitate mâinile, îi erau curate. — Hamlet întâlnește, noptea, duhul tatălui său, pe care-l recunoștea bine și căruia îi vorbește, deși acesta n'a putut fi vizibil Copilul din »Craul codrului«, după un șir de iluzii, ajunge a exclama :

»Tată, ah tată, mâna a întins,
Craul pădurii cumplit m'a strins«.

Acestea sunt tot atâtea forme de halucinații. Și în zadar s'ar spune omului halucinator, că nimic nu e înaintea lui, tot nu i-aî pute acredita o astfel de convingere, pentru că el de fapt aude, vede, orî simte, cu atâta real, că ț-ar pute jura, că sensurile lui primesc impresii dela obiecte reale. Dcă spiritul e atât de agitat, în o anumită direcție, încât ideile sugerate nu numai că vin în claritatea conștiinții, dar, în urma forței și voiciumii lor, fac, ca imaginea obiectului să fie obiectivată, imaginea psihică să se resfrânge cu atâta real în afară, de te creșii că veșii însuși obiectul real, se produce *halucinația*.

Halucinația denotă mai totdeauna o stare psihică bolnăvicioasă, cauzată de o prea mare agitație a minții. Cronicile medicale ne pot oferi forțe multe și interesante casuri de fenomene halucinatorice cauzate de bolă. Să găsim însă casuri de halucinație și la persoane altcum sănătoșe la minte, la anumite ocașuni. Taine ne relatază între altele un cas interesant de halucinație întâmpat cu un englez din Glasgow. Acesta în timpul reconvașenței sale, (fusesse bolnav de coleră la 1832), avea dese halucinații. În starea acesta i se înfățișau nise figuri de omeni înalți, îmbrăcați frumos, cu jachete și pantalonii de colore verde. Halucinația i se tot repeta multă vreme, în aceeași formă, numai cât figurile se înfățișau tot mai mici și mai mici, treptat cu progresul reînșănătoșării. Și când s'a făcut englezul de tot bine, tot mai halucina, dar mai rar. Aceleași figuri i se înfățișau și acum, numai cât în chip de pitici. Cu timpul atât de bine se obișnuise cu acest soșu de oșpeți, de își făcea chiar haz de ei Dar odată, în o seră, când era forțe ocupat, îl supără totușii visita acestor liliputanii, cari își petreceau dansând pe masa lui de scris. Acum își eșii și englezul din flegmă, dă de-odată puternic cu pumnul

în masă strigând : »Vă ștergeți de aici mișeilor !«. Și de atunci a avut pace, nu l'au mai vizitat pitici.

Indivizi, cari fac multe experimentări cu microscopul, o pățesc adeseori, că séra, stând în linisce, își vęd obiectele, de cari sę ocupaseră, ca visiuni ori fantóme, înaintea lor. Peste tot liniscea, monotonia și întunerecul sunt fórte princióse momente desvoltării stărilor de halucinație, și din contră, societatea, petrecerea, lumina sunt momente împedecătóre. Sunt persóne, cari îndată ce ajung în întunec, încep a halucina, și cari din cauza acésta nici nu pot adormi, decât la lumina aprinsă. Aceste persóne, în lipsa de impresii externe chemate a le ținé în raport sufletul cu lumea externă, cu realitatea, își excită cu stimulente, dela sine, imaginația atât de tare, de încep a halucina. Ocupația spirituală intensivă și unilaterală asemenea predis pune la halucinare.

Maí des sę halucineză cu simțul vederii — visiunile —, apoi cu simțul auđului — fantasmele —, și fórte rar cu simțurile pipăitului, mirosului și gustului. La miros și gust sę ivesc halucinații, când ni sę plécă de vre-o mănăcare, în care cas sę póte întâmpla, că mirosul ori gustul cutăror bucate sã le simți și la altele, tot cu gréța aceea.

Sę scie, că ómenii neculți sunt maí dispuși la halucinații, decât ómenii culți. Acésta e de a sę atribui faptului, că aceia își întemeiază în maí multe chestiuni convingerile pe credință ; sunt peste tot maí creduli. În urma acésta însę devin, sę înțelege, maí accesibili la halucinare. Sunt dispuși la halucinare și ómenii, cari, în urma împrejurărilor vieții, sunt direcționați cu spiritul în câte o anume chestiune ideală, unde trebuie sã contempleze cu o forță extraordinară. D. e. ómenii pătrunși de religiositate intensivă, cari sę sciú concentra cu gândul asupra idealurilor religiose, pot ușor avé vedenii, fantome. În Apocalpsa lui Ioan găsim abundente materii interesante, vrednice de admirat, în privința acésta.

Frica de asemenea este bun mijloc pentru de a aduce pe om la stare de halucinare. Pentru individul halucinator, sę înțelege, vedeniile sunt apreciate, ca ceva cu existență reală. În zadar ai căuta sã capacitez și pe un asemenea om.

Ce deosebire este între halucinație și iluzie? Ce stări sę pot numi halucinatorice? Ce denotă starea halucinatorică? Spiritul sănętos halucineză? Ce fel de indivizi, cu deosebire, și între ce împrejurări, sunt împinși sã halucineze?

§ 25. V i s u l .

Până când dormim, viața noastră organică continuă a funcționa; respirația, mistuirea, circularea sângelui etc. își urmăresc procesul lor. Legată de această viață continuă a funcționa, într-o formă anumită, și viața psihică, ca: *vis*:

Tóte organele fiziologice, în urma muncii desfășurate în decursul zilei, perd din ce în ce din energia lor. Să tot consuma anumite substanțe d. e. fosfor, oxigen ș a. În urma acesta acele organe încep a fi cuprinse de o stare de obosélă; acțiunea lor să tot lacséză, devenind cu încetul tot mai inaccesibilă la excitările, ce le almintéză energia, până ce, în lipsa acestora, ca în lipsa de alimentație recerută, ajung în sfârșit la o stare de viață atât de redusă, încât legătura comunicativă între creeri și sensuri încetéză. Atunci să eclipséză de tot și puterea voinței și trezia consciinței. După ce organele vieții intelectuale să recrează, somnul devine éráșși tot mai ușor, până când trece, urmându-se éráșși viața regulată.

Creerul nu încetéză a primi nutriment, dela sânge, și în decursul somnului. În urmă acesta însă creerul nu este lipsit de orice excitare internă. El e decși și în decursul somnului excitat, ușor, să înțelege. Excitarea acesta însă, în lipsa conlucrării voinței, trebuie să percurgă fibrele creerului prin căile, cari sunt mai bătute, ori peste tot pe unde póte apuca în vértutea asociașșilor stabilite între idei. Pe unde străbate însă curentul, trebuie să să reproducă și mișcările moleculare din celulele fibrelor, trebuie să să reproducă și ideile de pe acolo. Și fiindcă, cum s'a đis sus, comunicația între creeri și sensuri este închisă, ideile reproduse întră în o consciință caracteristică stării din somn, în o consciință ruptă de lumea reală.

Acest fel de reproducere, în așa fel de consciință, e ceea ce numim noi: *vis*.

Visul, să đice, întovărășese totdeuna somnul, dar de multe ori uităm, că am visat. Acesta să face din cauza, că reproducerea din vis, în asociașșile de atunci, sunt așa de slabe, mai ales, când somnul e adânc și oboséla creerului mare, la începutul somnului, încât în multe casuri să și șterg până diminéța. Dar dovadă, că visul în adevér însoțese totdeuna somnul, ne póte servi faptul, în destul de cunoscut și experimentat de toșși, că de multe ori ne deșteptăm diminéța în credința, că n'am visat nimic, dar mai târđiú ne vine în minte părșși din vis, cari ne încredințéză, că totușși am visat.

Felul visului depinde dela multe împrejurări, dela felul asociațiilor mai importante, dela ocupația intelectuală din timpul din urmă, dela mîncarea de sêră, dela poziția corpului și a extremităților, ce se dă în decursul somnului ș. a. Ocuțația de țî pôte determina așa fel visul, încât nici să nu șcim cum am venit la acesta. D, e. o idee, de care ne-am ocupat țîța mai viu, pôte că e în legătura cu cine șcie ce fel de idei, carî, în urma legilor de reproducere și asociație, se redeșteptă nóptea, constituind un vis, care la aparență nu stă în legătură cu activitatea intelectuală din țîța premergătoare. Dela mîncarea prea grea de sêra încă depinde felul visului. Anume mîncarea nemistuită bine îngreunéză vieța organică, prin gazurile și veninurile întrate în sînge și produc simțul unor stări neplăcute, carî fac să se desprindă idei și să se nască simțiri de diferite bóle și pe basa acêsta apoi se viséză. Poziția corpului și a extremităților lui asemenea e de natură de a sugesționa visuri vașii. D. e. Stând cu gura căscată, prin faptul că inspirăm mai mult aer, ca de obicei, în plumănî, se iriteză plumănila. Acêsta îți deșteptă o simțire asemênată cu cea causată, când saî de undeva, de sus, când de asemenea întră mai mult aer în plumănî. În chipul acesta apoi ușor poți visa, că cađi de undeva, orî chiar, că sborî. Așeđarea vre-unei mîni pe pept pôte ușor împedeca respirația, ceea ce dă loc la visul, că ești bolnav, că te strînge cineva de pept, seú altele. Poziția corpului simlă cu aceea obicînită la atac, pôte cauza visul, că te bați. Punerea piciorilor cruciș, unele peste altele, formă neobicînită la iners, pôte provoca visul, că nu poți alerga, cu tótă ostenéla, ce țî-o dați, etc. etc. Horcăturila persónei, cu care dormi în o casă, asemenea pôte să provoce diferite visuri, conform cu țaria horăitului; așa d. e. un horăit ușor îți pôte sugera d. e. visul, că te neliniștesce o muscă cu sbărnaitul eî și cu vrerea eî de a țî se pune pe față.

Visurile altcum se întemplă, se înțelege, tot în sfera ideilor, ce le avem în memorie.

Ce trebuie să se întemple ostenindu-se, în urma muncii, organele vieții intelectuale? Și decă creerii totuși continuă a se alimenta și a se excita?

Ce e decî visul?

Totdeuna se viséză în somn?

Dela ce depinde felul visului?

§ 26 Hipnotismul.

Starea hipnotică este o stare analogă visului. Și starea hipnotică se introduce cu un fel de somn. Somnul acesta se deosebește însă de adevăratul somn. Aici numai sensul vederii se adorme, în mod măestrît, prin diferite metode; urechiia rămâne în trezie deplină; ba putându-se concentra totă energia, ce altcum se împarte spre sensul vădului, numai spre sensul auđului, acesta devine la o stare cu mult mai sensibilă, decât în împrejurări normale; iară în urma acésta impresiile, cari întră în creeri, în asemenea mod, șe descarcă mai puternic și în consequență plăsmurile psihice sunt cu mult mai vii. Creerii, în stare hipnotică, rămân deci în comunicație strinsă cu urechia, prin ceea ce tocmai șe deosebește starea acésta de somn. Dar pe lângă aceste fenomene se mai întemplă ceva caracteristic. Și anume până când se efectuează adormirea voită și pusă la cale de o anumită persoană — hipnotisatorul — conștiința celui hipnotizat devine cu desăvârșire legată de conștiința hipnotisatorului. Așa fel se stabilește apoi un raport de subordinație între hipnotizat și hipnotisator, în ceea ce residă totă puterea celui din urmă asupra celui dintăi și peste tot totă minunația hipnotismului. Acésta legătură devine tórte puternică, căci spiritul ne mai primind impresiuni din alte părți își concentrează totă energia, de care dispune în momentul acela, spre a identifica impresiile trimise de hipnotisator. În urmăre ideile deșteptate sub asemenea împrejurări sunt cu mult mai vii decum ar pute fi în alte casui.

Formată odată starea hipnotică, hipnotisatorul n'are decât să poruncască și e ascultat la rigóre. El póte sugera idei în mediul seú, — cum se numesce persóna hipnotisată, — cari devin halucinatizate, devin obiectivate în afară drept stări, ori obiecte reale. Decă d. e. hipnotisătorul spune mediului seú, dându-í înainte un scaun, ca să se suie pe cal, mediul, prin reproducerea ideilor despre cal, crede, că are un cal înaintea sa, pe care îl și încalecă. Și dacă se spune, că calul sare, să aibă de grije, să nu cadă, hipnotisatul își și simte scaunul seú de un cal sărind. În consequență el se și umple de frică și eventual va și cădea îndată de pe scaun ș. a. Și întemplându-se, ca persóna hipnotisată să fie deșteptată în momentul, când e încă pătrunsă de frică, ar rămânea și în starea de trezie cu simțeméntul neplăcut de frică

E de notat, că nu orice individ se póte face bun mediu de hipnotizat. Individuii nervoși, distrași, îndărătnici, peste tot ómenii,

carî nu sê pot bine concentra cu mintea lor, orî carî nu sê sciu sù-pune ordinii și nu sciu respecta autoritatea altora, sunt *rêi* medii de hipnotisat*)

Prin ce sê deosebesce starea hipnoticã de starea de vis? Ce fel de conștiință e cea caracteristicã stãrii hipnotice? Pe ce sê basază legătura între hipnotisator și hipnotisat?

§ 27. S o m n a m b u l i s m u l .

Sunt ómenî, cu deosebire dintre tinerî, carî la anumite timpurî, când e lunã plinã, sê scol din pat, își deschid ferestra orî ușa și ies pe afarã, apucând mai ales pe locurî ridicare, pe coperișul caselor și apoi mai târziu, dela sine, vin iarã la culcușul lor și dorm mai departe, ca și când nu s'ar fi întêmplat nimic. Aceștia sunt așa numiți *somnambulî* orî *lunaticî*

Acêsta stare s'ar crede, cã e pròvenitã din o causã psihicã de bólã; dar nu e așa. E o simplã obicinunță însușitã, de a te înalța cu sufletul cãtrã lunã, de a te pune cu luna în un raport intim. Fãrã îndoialã, cã luna exercitêzã o anumitã înfrurire, nu numai asupra vegetațiilor și a pãmêntului, ci și asupra omului. Sê scie, cã la țêranî sunt fel și fel de credințe și ðicãli despre puterea lunêi, carî nu sunt tóte »deșarte«. In ele e exprimat adevêrul, cã universul nu stã numai sub influința sórelui, ci, mai mult séu mai pușin, și a altor corpurî cerescî.

Un copil mic, când e fòrte sensibil, îndeosebî la creerî, accesibil la impresiile externe și tórte influințabil de ele, stând, sérã de sérã, cu fața drept spre ferestã, prin care strêbat razele lunêi pline —, direct asupra lui, devine atât de impresionat de ea, mai ales în vârsta aceea, când încã nu póte cunósce depãrtarea obiectelor și când le vede și simte tóte fòrte aprópe de sine, de 1 sê deștêptã vii tendințe cãtrã lunã, ca cãtrã un ce puternic și necuprins. În urma acêsta sê nasce între el și lunã un raport strêns, o contopire idealã, așa, cã personalitatea individualã a copilului sê eclipsêzã cu desãvêșire.

*) Sê spun fel și fel de minunãții ca manifestații a stãrii hipnotice, pe carî nu ni le póte esplica psihologia. Stãrile hipnotice normale le esplicã psihologia ca fenomene basate pe reproducerea ideilor, cum s'a vêðut mai sus, celelalte sunt probleme ale spiritismului

Cu totă forța sa sufletescă copilul devine în momentul acela ținut, contopit cu lună, cum se contopesc bună oră iubitorul de artă cu o pictură, de devine de tot impersonal. Dar la somnambul legătura e și mai puternică. În urma acesta nu mai vede, nu mai aude, nu simte nimic altceva, căci spre alte sensuri nu-î mai rămâne nici o energie; nu mai stă în nici un alt raport cu lumea externă. Deprindându-se mai de multe-orî și consecuent cu această stare excepțională, i se crează o trebuință de a se pune în legătura acesta, se face, că cresce lunatic. E destul, să fie lună plină, să se simtă în liniște deplină, ca lunaticul să-și sugereze acea trebuință sufletescă, de care apoi imboldit să pornescă, fără a avea conștiința de ceea ce face. De aceea se și efectuează mișcările lunaticului cu atâta esacitate și înlesnire. Individul se poate urca din ferăstră pe sub strășini pe coperiș, lucru, ce altădată, între împrejurări normale, nu s'ar pute face, — fiindcă totă energia nervoasă menită a învia stările psihice și mișcările fizice, i se concentrează acum exclusiv numai în acest scop, spre îndeplinirea acestei unice lucrări. Și aici principiul: unde e puterea concentrată, se îndeplinesc lucrarea cu înlesnire. Crieri nepunînd decât dela lună impresii, acestea întră și sunt prelucrate cu mare putere și în consecință și reacțiunile spre centrele motrice sunt din sémă afară puternice și exacte.

De aceea trebuesc mari și foarte puternice impresii, apă rece, pentru ca să pótă fi deșteptat somnambulul din starea sa de acțiune unilaterală, să vadă, să audă, să simtă cu sensurile sale, să se facă om, ca ómenii.

Somnambulism se mai ȃice și când spiritul omenesc se pune în un raport cu un alt spirit, așa că în urma acesta se degagéză anumite mișcări în organele mai supuse influințării spirituale, orî anumite plăsmuirî spichice, carî se rapórtă și vizéză la anumite întemplări din trecut orî viitor — *spiritismul*. Se ȃice, că anumite spirite pot fi atât de sensibile, încât se pun în raport cu alte spirite, dela carî află, ce se întemplă în depártări, ce s'a întemplat în trecut orî ce se va întempla în viitor.

Aici este dar vorba de o sensibilitate spirituală de tot fină, pe basa căreia impulsunile instinctive, cât de vagi, devin simțite, percepute și exprimate, lucru, ce un spirit obicînit nu e în stare să efectueze.

Cine se numesc lunatici? Pe ce se baséză starea somnambulică. Cum se nașuesce? In ce constă somnambulismul? Pe ce se baséză spiritismul?

B). Plăsmuirile psihice din domeniul inteligenții.

§ 28. Ființa și noțiunea cugetării și judecării.

Staă în grădină, în fața unui strat de flori, concentrându-mă privirea asupra unui crin. Viéța-mă intelectuală va începe a lucra luându-și de obiect și îndemn acea flóre: crinul. După-ce voiă fi sfârșit cu darea de sémă asupra însușirilor acelei flóri, dar' póte și în decursul lucrării acesteia, spiritul va trece, din când în când, și asupra altor obiecte, asupra cutării legende séu a cutării poesii, în cari sé pomenesce ceva despre crin.

Décă ar fi să ne dăm séma de felul cum a fost spiritul activ, în cazul, de care a fost vorba, va trebui să constatăm, că până sé raporta la crinul, ce-l avea înaintea sa, rostea că: e alb, mirósă în cutare fel, înflorește, în cutare fel și în cutare timp, — are fiunđe, stamine, pistil etc. de cutare séu cutare formă, obvine în cutare legendă, parabolă, oiă poesie, că însemnézá cutare lucru, etc, *a lucrat tot în mod analitic*; séu desprins din memorie astfel de idei, cari aparțin prin asociața logică noțiunii crinului, în un anume sistem, logic. Din șururile acestea de idei póte spiritul compune iară ceva unitar — lucrarea sintetică. *Acest fel de lucrare a minții sé numesce cugetare, séu judecare.* Sé înțelege, nici în cazul acesta nu va lipsi fantasia cu desăvêșire, dar în mod covêșitor: spiritul sé presenta activ ca judecare.

Preste tot de câte-oră spiritul reproduce noțiuni, fie concrete, fie abstracte, și sé ocupă de ele esaminându-le, asemênându-le, în scopul de a dovedi și susținé ceva, +adecă când spiritul caută a scóte la ivélă, a aseména saă a proba adevêrurile lumii, totdeuna face o operație, care o *numim cugetare, judecare.*

Prin cugetare sé scot la ivélă legăturile logice, între idei, noțiuni și chestiuni, legături formate de când s'au făcut apercépția lor. Despre multe legături de acestea avem cunoscință de când s'au apercéput ideile, în care cas dicem, că nu descoperim nimic nou în țesătura gândirii nóstre. Dar multe din legăturile logice dintre ideile nóstre nu ne sunt cunoscute, căci ele sé îndeplíniseră fără conscința nóstră, în suflet. Când apercem idei și chestiuni noúe, acestea, după cum sé scie, sé pun în legătură cu diferite alte idei din conscință, în *mod latent*, fără a fi adecă cunoscute atunci. Cine scie invêța apercépând bine, își va asocia ideile cu multe idei

vechi și reproduse cu acea ocaziune, dar și cu de cele nereproduse, cu de cele latente. Când un asemenea suflet se va pune acum să gândească, să filosofeze, va scóte la ivélă și legături logice, de cari n'a fost consciú. Și astfel se vor forma cugetări nouë. De câte-orí nu ni se întemplă să dăm de raporturi nouë între ideile nóstre și să constatăm lucruri nouë, la cari nu venisem înainte.

Cu cât cineva are mai mare inteligență și e mai bine instruit, cu atât are mai mare șanse de a se manifesta cu cugetări nouë. Filosofii se deosebesc de ómenii de tóte dílele tocmai prin aceea, că ideile lor întră în mai multe feluri de legături unele cu altele, legături, cari fiind mai târziu reînviata, reprezintă cugetări deosebite și nouë, ce vizéză raporturi nouë între lucruri, nesciute până aci.

Cugetarea și fantasia nu se desfășură deosebit, odată numai fantasie și altă dată numai cugetare, ci se presintă amestecat, dar câte odată fantasia e în preponderanță și altă dată cugetarea. Nu ne putem închipui fantasie fără cugetare, precum nici cugetare fără fantasie. Când îmi represint în imaginație momentele scóse din o poesie, mi se desfășură fantasia, dar elementele constitutive ale fantasiei tot cugetarea le oferă.

Și cugetarea se manifestă în mai multe forme. Formele sunt: asemnarea, judecata, raționamentul.

Ce lucrare mintală se urnesc, când studiez o flóre-crim, ce am înainte ochilor? Ce e cugetarea, judecarea? Ce scóte muntea la ivélă când judecăm? Dela ce depinde puterea de judecare?

§ 29. J u d e c a t a.

1) *Judecata elementară.*

Aveni un obiect concret înainte noastră, d e. o rosă. Viénd să dícem ceva despre ea, spiritul găsesce: că »rosa e roșie«, »ea înfioresce în Iunie«, »mirósă frumos«, »are frunze în forma inimiei«. Tóte ácestea le putem nu numai cugeta despre rosă, dar' și esprima. Ce lucrare a săvêșit spiritul până s'a pus în fînță propozițiile ácestea? Nimic altceva decât și-a reprodus noțiunea ce avea despre »rosă« și a tot scos la ivélă însușiri de ale aceleia, a constat adecă raporturile dintre noțiunea rosă și notele ei constitutive, s'a urnit aci operația mintală numită: cugetare. Nu s'a spus nimic nou despre rosă, decât s'a esprimat ceea ce se sciuse deja de mai înainte despie ea. orí-ce se observase la ea, s'a esprimat un raport,

care în suflet era deja cunoscut orî-care a fost acuma observat. N'a avut decî spiritul datorința să combine ceva nou despre idea de 10să, ci simplu, să o observe în privința însușirilor ei, ținînd aceste note tot în legătură cu noțiunea lor. Aceeași operație s'ar îndeplini și luându-se drept obiect al cugetării o noțiune abstractă, orî vre-un principiu. Aceeași acțiune psihică s'ar îndeplini și în cazul acesta, cu deosebirea că n'are a se observa un ce concret, ce stă înaintea ochilor, ci o imagine, orî un șir de idei. D. e. reproducînd noțiunea »virtute« și pornind cugetarea asupra ei, se va scöte la ivelă notele: »Este o însușire a omului moral înalt«, »fericesce pe om«, ș a., tot judecări, dar judecări mai înainte. Operația acösta a minții, de a scöte la ivelă cöte o însușire specială, cöte un raport între conținutul ideilor, noțiunilor, fie că acestea se referă la un ce concret, intuitibil, fie la un ce abstract, se numește *judecată**)).

Judecata este o parte a cugetării, o parte, ce reprezintă altcum un conținut unitar. Cugetarea se și manifestă prin un șir de judecări. O judecată e o zală din un lanț al cugetării. Și dacă în judecată se enumeră note ale unei idei complete, ce au fost dobândite prin intuiție, note, pe cari sufletul le găsește în mod necmlocit, ca părți ale ideei, atunci rezultă *judecata elementară*.

Cine scöte la ivelă raporturile cele adevörate între notele unei noțiuni, *scie judeca corect*, dacă le scöte la ivelă în un tînd firesc, după importanța lor, ca părți constitutive ale noțiunii, orî după ordinea, în care sunt grupate pe lîngă nota reprezentativă, *judecă logice*, dacă descopere raporturi mai subtile, mai puțin evidente,

*) E greșită decî definiția, ce se dă despre judecată, în diferitele manuale de școlă, dicîndu-se, că »judecata e împreunarea a lor două noțiuni«. Acösta nu e adevörat. Dacă împreunăm, bunăöră, munte cu minte, nu rezultă nici o judecată. Nu e corectă definițiunea nici atunci, dacă se mai adaöge »în vederea legăturii lor interne«. Ce legătură internă e între cele două noțiuni, »Rosa« și »roșie« din judecata »rosa e roșie« ? Purcöndu-se de pe basa definițiunii false a judecării, s'a aplicat un metod de tot greșit în instrucțiune. S'a creüt și se mai crede și acum, că se ageresce puterea de judecată în elevi, oferindu-li-se anumite cuvinte, noțiuni și ceröndu-li-se a compune judecări din ele. Prin acösta se ajunge, da, de se fac »impreunări de noțiuni«, dar nu se deprinde și ageresce puterea de judecată, cöci pe acöstă cale nu se induce mintalitatea elevilor, ca să judece. Și rezultatul acestei procederi e, că elevii, dela cari se cere să spună vre-o judecată despre ceva, spun cele mai neghioöbe basaconii și nonsensuri. Da, fiindcă ei n'au fost deprinși a analiza și examina noțiuni și a le esprima apoi notele, raporturile găsite, ci au fost deprinși a reproduce cuvinte, pe cari simplu le împreună

*judecă aprofundat, pătrunzător, filosoficesce; iară cine nu póte es-
prima rapórtetele cele adevărate, judecă fals.*

2) Raționamentul.

»*Totdeauna* toamna se îngălbinesc pe arbori frunzele și cad jos«
Acésta este o judecată, fiindcă se enunță o însușire a toamnei. Așa
este. Același proces psihic s'a îndeplinit aci, ca și când aș fi dis,
»*rosa este roșie*«. Amândouă sunt judecăți. Dar examinate mai
de-aprópe aceste judecăți se arată, că se deosebesc unele de altele.
Când a venit spiritul să rostescă însușirea »*roșie*« a »*rosei*«, n'a trebuit
să facă altceva mai întâiu, decât să observe flórea »*rosă*«, dacă i-a
fost înaintea ochilor, sau să-și reproducă idea de rosă în minte,
ș. a.; dar ca să vină și să declare, că îngălbinesc și cad frunzele
de pe arbore totdeauna toamna, a trebuit să experimenteze acésta în
decurs de mai mulți ani, orî să i se fi împărtășit acésta din partea
unei autorități. Evident, că acésta nu este o judecată, prin care s'a
scos, în mod direct, la ivelă o însușire a unei noțiunii, ce s'a adaus
aceleia vre-o dată prin lucrarea sensurilor, prin intuiție, ci este o
judecată, prin care se deduce o însușire, și nu o însușire in-
tuibilă cu sensurile. Prin propoziția. »*totdeauna toamna îngălbinesc*
frunzele pe arbori și cad jos« spiritul a spus un adevăr, un raport,
ce există în lumea reală, dar nu observat prin intuiție, ci prin *de-*
ducție, dedus din faptul, că în toamna 1, 2, 3, 4, etc. tot așa s'a
întâmplat, prin urmare se póte concludé, că și de aici încolo tot-
deauna așa se va întâmpla.

Vedem deci, că aci avem de lucru cu o judecată mai înaltă,
produsă de spirit prin un proces analog cu cel al judecatei ele-
mentare, tot o lucrare analitică a sufletului, dar mai complicată.

*Judecata produsă, fie prin deducție, luând spiritul în socotință
mai multe judecăți, orî experiențe, făcute de el însuși, orî date de
alții, fie prin inducțiune, când adevărat întrebunțăm mai multe date,
experiențe dela cazuri concrete, spre a trage o judecată generală, o
regulă, un principiu, o maximă ș. a. se numesce raționament.* Dacă
un copil mănâncă cireșe dulci, aș, mâne, poimâne și de altădată,
observă, că toate cireșele, câte a mâncat aș, fost dulci; în urmare
mintea îl aduce să-și facă judecata generală: »*Cireșele sunt dulci*«. Până
ce a ajuns să-și formeze copilul judecata acésta generală, făcuse
mai multe intuiții singuraticé, exprimate în judecăți elementare, din
judecățile elementare, utilizate de minte, s'a tras apoi concludsiunea,
care constitué baza raționamentului.

Omul cult își desvêlesce gândirea mai tot raționamentând. Dar nu toate raționamentele le formăm noi, se înțelege, pe basa esperinței nôtre proprii. Cele mai multe le primim, așa ȃicând, deagata, stabilite de alții. Noi le acceptăm, fie pe basa auctorității celor ce ni le comunică, fie că, având ocasiune, ni s'au verificat unele din adevêrurile acelea, pe vre-o cale. Așa sunt adevêrurile sciетifice, categoriile cele multe, principiile, maximele ș. a. Primindu-le de-a-gata, ca judecări generale, ni se ușuréză fórtе mult sarcina instrucții. Noi n'avem apoi decât să le aplicăm la casuri speciale. Un exemplu: Am învățat, că otrăvile omóră organismele. Cred în adevêrul acesta, deși nu mi s'au demonstrat toate casurile. Vêd odată, că Ioan a bêut otravă. Pe baza adevêrului general voiu concludе — *raționamenta* —, că »Ioan móre«. Am mai învățat însе, că există mai multe antidote, ca lapte, cafea négră ș. a. cari luate fiind la timp, după otrăvire, împedecă orî paraliséză acțiunea otrăvii. Acum ȃic: dacă Ioan ar bea lapte, orî cafea négră, n'ar muri. Și vêd, că bea lap'e. Decî voiu raționamenta acum: Ioan nu móre

Raționamentul se forméză din cel puțin alte două judecări, cari se numesc: *premise*.

Lucrarea mintală, care formuléză raționamentul e *rațiunea*. Rațiune are numai omul cultivat la grad mai superior. Raționamentul decî este caracteristic numai spiritului mai desvoltat. *Minte*, inteligență, — puterea intelectului de-a cunósce ființele și lucrurile lumii, după însușirile externe ale acelora, de-a aduna idei sensuale, a le reproduce, asocia și complica, — are, la un grad órecare, și animalul, dar rațiune numai omul. Cât de cu minte apar d e. albinele, dar de raționament tot nu sunt capabile, căci e lucru sciut, că dacă li se întórce cojnița, ele se adună, venind dela câmp, toate la locul, unde erau obicînuite a intra, prin deschidetură, în cojnițe și nu înțeleg să caute în jurul cojniții deschidătura, pe unde să mérgă înlăuntru.

Și omul însе, ca să ajungă la rațiune, trebuie să se cultive. Cretinii și coplii mici au minte, dar' n'au rațiune.

Nu mai cu ajutorul raționamentării, putem străbate mai adênc în ființa lumii, și peste tot în ordinea și causalitatea ei; numai cu ajutorul rațiunii putem lua învățăminte din vieță; și numai pe baza acésta și scim deosebi binele de rău, frumosul de urit, ș. a. Vede și omul neinstruit curcubeul, vede, că sórele se mișcă, cunósce lîmba sa maternă etc. dar' altcum vede și cunósce lucrurile acestea omul instruit. La primul se găsesc judecări elementare —, póte,

multe false —, pe când al 2-lea le cunósce după legile lor eterne, le vede cu raşunea, are în cheştie raşionamente.

Fórte multe din judecările nóstre sunt raşionamente. D. e. »omul e muritor» încă e raşionament, orí cât de elementară şi simplă judecată apare. Dar', ca să vií la constatarea acestei însuşiri a omului, trebuie să fi luat în vedere adevêrurile, că, a, b, c, d etc. cu un cuvânt, că toţi ómenií, câíí aú fost până acum născuţi, aú murit. Aşa numai poţi enumeia şi acéstă însuşire a omului.

1 In ce mod înjghebeză mntea judecată? Ce este judecata elementară? Despre cine se dice, că judecă corect? logic? aprofundat? fals?

2 Ce e caracteristica operaţiei mntale, din care rezultă judecata elementară? Cum se produce raşionamentul? Ce e raşionamentul? Cu ce fel de judecări lucréză mai mult mntea nóstră?

Ce e raşunea? Mntea? Unde se manifesta una şi unde cealaltă

C) Lucrarea abstractivă a spiritului.

§ 30. Despre abstracţie în general.

De când suntem micí începem a ne aduna idei. Pe acestea apoi mntea şi le revócă, la casurí de nevoie, în claritatea conşcinţii, spre a opera cu ele, conform cu trebuinţele practice spirituale.

După ce s'aú adunat multe idei în memoria şi s'a format din ele un intelect de o anumită forţă, pe basa căreia începe a se lucra cu o anumită energie psihică, spiritul începe, în mod spontanéu, stimulat de energia inherentă finţii lui, a compara ideile între sine. Pe basa acestei operaţii găseşte, în firul asociaţiei şi reproducerii logice, că multe idei se asemănă, se înrudesc, în unele privinţe, unele cu altele. Intemeiat pe acéstă experienţă, ce face asupra ideilor, începe spiritul, în vederea uşurării operaţiilor sale ulterioare, a sistemisa conţinutul conşcinţii, după conţinutul ideilor, a aduce ideile asemánate în un cadru comun, sintetisând notele comune şi esenţiale, notele reprezentative ale ideilor asemánate, iară în o unitate, în totalităţi noué psihice. D. e. un copil vede ađi o masă, în patru colşuri, de lemn, cu 4 picioare, vâpsită roşu. Are idee despre acea masă, idee sensuală. După un timp vede şi alte mese, altcum vâpsite, de altă materie, în patru colşuri şi rotunde, cu 4, cu 3 şi cu 1 picior. Sê convinge, că tóte sunt tot numai mese. Spiritul lui, abstrage din tóte ideile sensuale dobândite despre diferite mese notele cele esenţiale şi asociându-le compune şi stabileşte din ele o nouă idee, care represintă óre-cum pe tóte cele sensuale despre diferitele mese.

Tendința acésta a spiritului, de a forma idei noué din ideile sensuale, și anume un fel de idei, ce nu-și aũ echivalentele lor în forme reale de ale lumii, ce sunt numai cristalizații ale ideilor sensuale, se manifestă prin un *proces psihic* numit *abstractiv*; puterea în:asă a minții de a lucra așa fel, se dize: *putere de abstracție*. Putința de a se porni, în mod spontané, procesul abstractiv, residă în asociațiile și reproducerea de idei.

Acest proces are mare importanță în economia vieții intelectuale.

Plăsmuirile psihice formate pe basa procesului abstractiv.

§ 31. Formarea de noțiuni.

Copiluluĩ mic i se dá ocasiune să vadă într'una, mai întâiũ, pe părinții săi. În urma acésta pe ei îi și póte recunósce mai întâiũ, bine. Mai vede și cunósce apoi și pe ceilalți membrii ai familiei, orĩ rudeniĩ, pe frații, pe servitórea »Maria«, pe bunicul, bunica, tușica și nenea, etc. Pe toți aceștia îi cunósce după fel și nume. Cu timpul mai vede și alte persóne, în carĩ, după ce mintea i-a pus alături, recunósce cam aceleași figurĩ, ca la tata, máma, bunicul, bunica, tușica, nenea, dar avénd totuși și nisce însușiri particulare, prin carĩ se deosibesc de cei de sus. I se spune în fiecare cas, că »acela e un om.« Și el învață a cunósce astfel si ce e »omul«, deși altcum cei arătați nu erau decât individiĩ: Ioan, Nicolae ș. a. Pe basa acestor cunóscente ajunge să numéscă, vedénd vre-o figură de om, »și acesta e om«, cu tóte că observă și scie, că nu sunt toți la fel în privința tuturor însușirilor lor. *Când copilul scie deosebi persónă de persónă și pe individul om de alte finte, atunci se dize, că are noțiunea de om.*

Ce se întéplă în spiritul copiluluĩ, până când i se formézá, pe basa multelor idei despre persóne singuratice, *noțiunea de om*?

Copilul vede și de și diferiți individiĩ — ómenĩ, cu tóte însușirile lor și în urma asemănării figurilor lor constată, că aceștia aũ multe însușiri comune cu ale tatáluĩ și cu ale mameĩ sale — statură, cap, pěr, frunte, ochĩ, față, nas, gură etc.; distinge însă totdeodată, se înțelege, și particularitățile diferite cu privire la formele speciale ale însușirilor, însușiri individuale, caracteristice fiecáruĩ individ. Unele însușiri — cele *comune* — le va vedé decĩ de multe orĩ, altele — pe cele *diferente*, pe cele *individuale*, — de puține-orĩ

unele p \acute{o} te chiar numai c \acute{a} te odat \acute{a} . Unele vor trebui s \acute{a} -l impresioneze dec \acute{i} mai de multe-or \acute{i} , alte mai de pu $\acute{t$ ine or \acute{i} \acute{s} i chiar de c \acute{a} te o singur \acute{a} dat \acute{a} . In urmare unele ide \acute{i} particulare, ce culege copilul despre \acute{o} men \acute{i} , vor fi mai vi \acute{u} re \acute{t} inute in memori \acute{a} , celelalte vor r \acute{e} m \acute{a} nea mai slabe. \acute{S} i fiindc \acute{a} cele dint \acute{a} l \acute{u} , cele comune, a \acute{u} privilegiul a s \acute{e} reproduce mai de multe-or \acute{i} , pe basa leg \acute{i} i asocia $\acute{t$ iei mecanice (contemporanitat \acute{e} ii), s \acute{e} \acute{s} i asociaz \acute{a} in o *totalitate*, in o nou \acute{a} idee compus \acute{a} . Ac \acute{e} st \acute{a} idee nou \acute{a} compus \acute{a} este *ideea tipic \acute{a}* , s \acute{e} u *no $\acute{t$ iunea* omului, in care s \acute{e} cuprind impreunate t \acute{o} te notele caracteristice \acute{s} i esen $\acute{t$ iale ale existen $\acute{t$ e \acute{i} i numite »om«. Acea no $\acute{t$ iune ream \acute{i} ntesce acum, respective reprez \acute{e} nt \acute{a} copilului un \acute{s} ir lung de anume fiin $\acute{t$ e, de indivi \acute{d} i — \acute{o} men \acute{i} .

S \acute{a} mai lu \acute{a} m un cas, m \acute{a} i evident, din care s \acute{a} constat \acute{a} m cum in adev \acute{e} r pe baza ideilor particulare sensoriale s \acute{e} ajunge la no $\acute{t$ iune.

\acute{S} i in cazul ar \acute{e} tat a fost, nu e vorb \acute{a} evident procesul, dar tot a fost la r \acute{a} zloc \acute{s} i o procedee fals \acute{a} , in urma faptului, c \acute{a} copilului i s'a spus prea cur \acute{e} nd de om — no $\acute{t$ iune —, p \acute{a} n \acute{a} a nu fi dob \acute{e} ndit suficiente ide \acute{i} despre singuratic \acute{i} indivi \acute{d} i — \acute{o} men \acute{i} , din care caus \acute{a} copilul \acute{s} i r \acute{e} m \acute{a} nea a av \acute{e} mult \acute{a} vreme o no $\acute{t$ iune nu prea clar \acute{a} despre om.

Copilul vede in gr \acute{a} din \acute{a} un m \acute{e} r, popesc; s \acute{e} uit \acute{a} la el, cu aten $\acute{t$ iune, \acute{s} i a \acute{d} i \acute{s} i m \acute{a} ne, p \acute{a} n \acute{a} il recun \acute{o} sce bine, p \acute{a} n \acute{a} i \acute{s} i c \acute{a} st \acute{i} g \acute{a} idee clar \acute{a} despre el, posibilitatea de-a face j \acute{u} decata: »acesta e m \acute{e} r popesc«. De bun \acute{a} s \acute{e} m \acute{a} i-a v \acute{e} đ \acute{u} t bine cor \acute{o} na, cu frun $\acute{z$ ele \acute{s} i forma lor, cu crengile \acute{s} i forma lor — trunchiul \acute{s} i forma lui — \acute{s} i p \acute{o} te i s'a ar \acute{e} tat oi \acute{i} spus \acute{s} i de r \acute{a} d \acute{a} cina lui. De c \acute{a} te-or \acute{i} vede mer \acute{i} de ace $\acute{t$ ia, de at \acute{a} tea-or \acute{i} va recun \acute{o} sce soiul acela de mer \acute{i} , va đice in fiecare cas » \acute{s} i acesta e m \acute{e} r popesc«. Acum are deja idee clar \acute{a} despre felul merilor popesc \acute{i} , put \acute{e} ndu- \acute{i} deosebi de alt fel de pom \acute{i} \acute{s} i de alt fel de mer \acute{i} , ceea-ce s \acute{e} đice, c \acute{a} are »no $\acute{t$ iunea« m \acute{e} rului popesc. V \acute{e} đ \acute{e} nd copilul, de multe-or \acute{i} , mai mul $\acute{t$ i mer \acute{i} popesc \acute{i} , le-a cuprins tot \acute{d} euna in su \acute{s} irile constitutive externe, forma diferitelor p \acute{a} r \acute{t} i, a fructelor, frun $\acute{z$ elor, crengilor cor \acute{o} nei, trunchiului \acute{s} i a r \acute{a} d \acute{a} cini \acute{i} . Nu in t \acute{o} te casurile a g \acute{a} sit in su \acute{s} irile in \acute{t} ocmai la fel; a observat \acute{s} i mic \acute{i} deosebiri. Copilul va fi avut dec \acute{i} ocaziune, d \acute{e} c \acute{a} a intuit đece diferi $\acute{t$ i mer \acute{i} popesc \acute{i} , s \acute{a} vad \acute{a} unele in su \acute{s} iri, — cele comune -- de đece or \acute{i} , altele p \acute{o} te numai de c \acute{a} te odat \acute{a} , or \acute{i} de dou \acute{e} or \acute{i} . Impresile venite dela in su \acute{s} irile comune vor fi produs mi \acute{s} c \acute{a} r \acute{i} moleculare mai vi \acute{u} , ide \acute{i} particulare, mai puternice \acute{s} i mai

precise. În procesul de asociație acestea se vor fi și valorat mai bine și se vor fi legat mai tare. Și apoi la reproducere, când e vorba, să-și dea copilul sîmța de fința mărului popesc, spre a-l deosebi de alți pomi, idea despre acesta, i se prezintă în conștiință numai în sinteza însușirilor comune și caracteristice merilor popesci, ca o nouă idee compusă, în care mintea recunoște fința mărului popesc, o recunoște prin o nouă idee, compusă nu din toate însușirile observate la meri vîduși, ci numai din cele mai de căpetenie, cele comune și caracteristice, cari s'au abstras de cătră spirit din complexul întreg de însușiri observate la diferiți meri popesci și unit în o *totalitate*. Copilul a ajuns deci la o idee, care nu corespunde cu nici o formă a lumii reale, la o idee făcută de spirit, la o *noțiune*, ce reprezintă un tip de existențe.

Noțiunea acésta după conținut e compusă din mai puține note decât idea unui măr popesc, dar în schimb înțelegem sub ea totuși mai-mulți indiviđi de meri; are adecă *sferă mai mare*, decât ideea unui măr popesc.

Mai târziu i se arată copilului și alți fel de meri. Acela va găsi în ei note comune mărului cunoscut deja, — cele esențiale, — dar și diferite, cele mai mărunte. Va să ăică și aceștia sunt meri, — ariuş, împărătesc, pătul, etc.

Și în urma proceselor nouă aperceptive s'a întîmplat de s'au repetat unele feluri de impresii mai de multe ori, altele mai de puține ori. Și aici a adunat spiritul ideile notelor comune tuturor merilor, lăsând pe cele diferite d. e. formele speciale ale fructului, ale corónei, și și-a format o noțiune nouă, *noțiunea generală a mărului*. Noțiunea acésta va cuprinde în sine mai puține note, decât cea a mărului popesc, are *mai mic conținut*, dar vom înțelege sub ea mai mulți meri, chiar mai multe feluri de meri, *are sferă mai mare*.

I se arată copilului și alți pomi, peri, vișini, cireși, pruni etc. Spiritul iară va găsi unele însușiri diferite, altele comune, mai puține se înțelege, d. e. rădăciună, trunchiú, corónă, crengi, frunđe, fructe, — dar fără a băga în sîmța formele lor speciale. Se vor asocia și ideile acestor note, se va forma și din acelea, în vîrtutea legii de asociație mecanică, o noțiune nouă, *noțiunea pomului*, care cu atît mai puțin va corespunde vre-unui obiect al lumii reale. Unde am găsi vre-un pom compus numai din notele arătate, fără formele lor, speciale? *Noțiunea pomului va avé conținut și mai mic și sferă mai mare*.

Va cunoște copilul, la rëndul sãu, și arborii. Își va forma o noțiune mai mare în privința sferei, în cadrul cãrei noțiuni vor încãpea toți pomii și toți arborii, dar care va fi altcum mai micã în privința conținutului, rãmânând la o parte ideea fructului. *Acãsta e noțiunea arborelui.*

Vin la rënd și plantele. Își va forma o noțiune din notele : rãdacinã, cotor și frunçã, conținut fõrte mic, dar sub acãsta va înțelege tot felul de plante, de pe pãmânt.

Vedem, cã cu ajutorul abstracției ajunge spiriul, sã-și formeze din idei sensuale, dobândite pe basa experienței, idei tot mai generale, noțiuni abstracte, despre tõte obiectele și lucrurile de acelaș fel, ce le gãsesc în viață, cari idei ni sã prezentã apoi, ca idei nouã în spirit. Așa fel sunt noțiunile despre tot, ce existã în formã concretã în lume și tot așa despre acțiuni, raporturi și chestiuni. Așa sunt noțiunile binelui și rãului, frumosului și uritului, moralului și imoralului, virtuții și ticãloșii, dreptãții și minciunii, înțelepciunii, etc. etc., tot noțiuni abstrase din alte idei despre fapte, lucruri și raporturi, ce vedem. Mai întâi analizã spiriul, bine, obiectele concrete asemãnate, spre a sã clarifica ideea concretã — *prima trãptã*. — Venind la o altã grupã înruditã, respective asemãnatã cu cea dintãiu, dupã-ce s'a analizat și indivizii de aci, sã asemãnezã cu cea dintãiu spre a sã gãsã notele comune și diferite — *a doua trãptã*. — Pe basa acestei operațiuni apoi cele comune sã asociazã în o idee compusã nouã, în cea abstractã — *a treia trãptã*. Aceste noțiuni nu corãspund cu stãrile reale, dar sunt totuși înțelese de noi și considerate, multe chiar, ca basate direct pe experiență, deși sunt numai experiențe fictive. Unde și cum am putã vedã omul, cum e imaginea lui în noțiunea »omul«, «doctorul» ș. a.? cum am putã vedã apoi binele pe pãmânt? unde și cum modestia și dreptatea, etc.? Da, existã indivizi în lume, dar în sensul noțiunii »om« nu. Tot așa cu celelalte noțiuni. Am avut prilegiul a mânca, a bea, a mirosi, în mai multe rënduri, ceva priincios corpului și totdeuna ni s'a spus, cã e »bun«; am vedut, cã s'a purtat cineva în modul recerut de viață și iarãși ni s'a spus »bine«, etc. Din casurile experimentate combinãm noțiunea »bun«, »bine«.

Așa fel ajunge spiriul, în desvoltarea sa, sã dobândescã din ce în ce tot mai clare și mai bune noțiuni abstracte.

Și mai tõte ideile abstracte în formã, cum sunt utilizate de suflet, sunt noțiuni. Numerii 40, 50 etc. încã nu sunt decãt »nisce

idei abstracte, scóse din $1 + 1_1 + 1_2 + \dots + 1_{40} + 1_{50}$
 Dar când întrebuițăm numărul 50, cine se mai scie cugeta la atâtea unități separate Când icem, că în grădină sunt 50 de meri, înțelegem îndată ideea, fără a se mai pune sufletul să se raporteze, pe rënd, la 50 de meri. Dęcă avem 3 meri, a, b, c, se mai întemplă de își representă sufletul, pe rënd, mërul a, b și c, dar la 50 nu o mai face. Inteligența își abstrage noțiuni, pentru ca să-și ușureze lucrarea sa în operațiile, ce are să îndeplinescă. Ce ar fi pentru suflet, dacă vrënd să spună ceva despre »pom« ar avea să-și represinte imagile tuturor merilor, prunilor, per:ilor etc...?!

Noțiunea este un fel de representație, în care se află tot ce e mai important și mai caracteristic pentru determinarea genului, speciei, orı clasei Prescurtările acestea fac spiritului serviciul, ce-l fac bună-óră formele matematiceı orı geometriei.

Și formulele acelea sunt abstrase din un anumit complex de legi, în vederea socotelii mai ușóre cu chestiunile matematice orı geometrice

Și noțiunea e un fel de idee, dar nu așa fel de idee, care ar substitui un ce din natură, cu o existență intuibilă, ci o idee, care a lăpădat aprópe tóte elementele materiale, avënd a representa câte un gen, o specie orı o clasă de ființe, lucruri, acțiuni, raporturi orı însușiri. Ideile sensuale representă lumea externă, individual, în formele perceptibile simțurilor omenesci, iară noțiunile representă lumea schimbată, creată de minte, pentru ca prin acésta să se vadă și înțelegă mai bine lumea cea reală.

Spiritul nu se mulțamesce însé numai făcëndu-și noțiuni în felul arătat mai sus. Spiritul, stimulat de boldul de valorare a vieții și cultivat cu principii și maxime, își face, tot cu ajutorul abstracției, și astfel de noțiuni, ale căror note nu le-a cules din sfera lumii reale, ci din sfera fantasiei. Nicı acestea nu esprimă starea fapucă, ci aceea, care ar trebui să fie în vèrtutea cerințelor de valorare a vieții. Aceste noțiuni se numesc apo: *idealuri*, orı *concepții*. Așa fel ne punem în mësura a ne câștiga cu timpul, concepții de bunătate, iubire, dreptate, înțelepciune etc., idealuri de judecătóri, de monarhı, de eroi, de profesori, advocați, școlari, etc

Și cu cât spiritul cuiva este mai bine instruit, mai desvoltat și mai ager dela fire, cu atât e mai capabil de a face noțiuni, noțiuni tot mai abstracte. Și acest fel de spirite și devin cele proprii órmenilor instruiți șcientificesce, ómenilor înălțați la suflet și aplicați spre

idealism. E cheștiune de mare importanță pentru instrucție, din punctul de vedere a îndeplinirii problemei omului, ca să cultive în elevi puterea abstractivă. Cu cât cineva s'a împărțășit de o instrucție mai bună, înzestrându-se cu idei sensuale clare, vii, și logic asociate, cu atât mai bine și-a apropiat și energia stimulantă la lucrare psihică abstractivă. Omul cu idei superficiale însă rămâne tot în sfera ideilor sensuale. E mare deosebire însă în privința valorii adevărate între omul, care lucrează tot cu noțiuni abstracte și între acela, care rămâne tot cam în sfera lumii ideilor sensuale. Primul este înălțat, ideal, moral, căci legătura materială între spirit și lume este ridicată și în urma acésta operéză cu idei curățite de elementele materiale; cel din urmă e egoist, rece, neînsuflețit, căci fiindu-î dat a se învêrți în o lume de idei sensuale, devine legat numai de lucrurile și valorile reale ale lumii din jurul său, pe cari le pôte vedé și aprecia cu simțurile,

Cum dobândesce copilul noțiune despre om? Ce fenomen se face atunci? Cum dobândesce noțiune, bunăoră de »măr popesc«? Ce e noțiunea? Cum e noțiunea în privința conținutului și a sferii față de idee? Cum se procede la dobândirea noțiunii de »măr« de »pom«, »arbore«, »plantă«? Ce trepte se găsec în procesul abstractiv? Ce sunt cele mai multe idei ale noastre? Ce reprezintă noțiunea? Ce este idealul? Principiul? Ce însemnătate au abstracțiunile pentru cultura și întreg felul a fi a omului?

§ 32. Idea de sine, conștiința de sine și eul omului.

1) *Formarea și dezvoltarea ideii și conștiinței de sine.*

Fôrte adeseori suntem avisași să întrebunțăm cuvêntul »eu« și fôrte adese-orî ne simșim ființa noastră, sub îmboldirea când a unor proprietăți, când a altora, psihice și fizice.

Să vedem mai de aproape, ce este ființa ideii și conștiinții noastre de sine, și a eului nostru? cum se dezvoltă și cum se manifestă?

Scim, că vieța noastră psihică se înghebeză din variile cunoșcințe, idei, ce dobândim despre lume. Ideile, se asociază stabilindu-se prin acésta diferite raporturi între ele și formându-se din ele idei noi — noțiunile; apoi se reproduc în formă de fantasie judecate etc. Cu ajutorul ideilor, ajungem în stare a cunoșce lumea externă, cu tot ce represintă, și a ne pune în raport cu ea. Să ilustrăm cheștiunea prin un exemplu: Privim un obiect. Sigur, că mai întâi il intuim în totalitatea sa, apoi il examinăm în detai; vedem, că este ceva: îi observăm adecă *existența*; urméză, că observăm, că à fost și erî și va fi și mâne, îi constatăm: *permanență*; îi examinăm

însușirile și proprietățile speciale, vedem diferitele lui relațiuni de asemănare, de înrudire, de deosebire, ș. a. cu alte obiecte, îi constatăm *facultățile și relațiile* lui. Notele acestea, toate asociate în o unitate, ne dau idea, imaginea psihică a obiectului, ca a unei părți din organismul mare al lumii. Și nu de-odată, dela început, luăm cunoștințe esacte și complete asupra lucrurilor din lume. Cu timpul se desvôltă și ideile... Cu cât am studiat mai bine și mai de aproape acel obiect, cu atât mai *esacte și mai reale* vor fi *observațiile* noastre asupra lui, și în urmare cu atât mai *mare importanță* îi dăm; cu cât mai superficial, sau conduși de fantasmă, am privit obiectul, cu atât mai superficiale și fantasiste, mai false constatări facem, și în urmare cu atât mai de fără valoare îl considerăm.

Ființa noastră încă e o părticică din lume. Și asupra ei luăm cunoștință întocmai cum luăm asupra celorlalte lucruri din lume.

Și idea de sine și conștiința de sine se desvôltă, încetul cu încetul, paralel cu formarea și desvôltarea vieții intelectuale, a cărei rezultat și este,

Copilul, după-ce și-a dobândit, din impresiile externe, suficiente idei pentru înjghebură vieții intelectuale, de un grad orecare, începe, tot imboldit și condus de energia puterii sale intelectuale, a se observa și examina și pe sine și în urmare a se și cunoște, mai întâi, se înțelege, în partea corporală, în mod superficial, apoi, tot treptat, încetul cu încetul, și în cea psihică, în mod tot mai judicios. Învață copilul a 'și cunoște corpul său, cu diferitele sale părți externe; simte fôme, dureri, anumite impulsii; observă, că își poate mișca mâinile, picioarele, capul, corpul, că poate vedé, simți, auzi, gândi, judeca, etc, observă, că îi vin în minte persoane, lucruri și întâmplări. În urma tuturor acestora învață a se observa și constata, ca o existență a parte de a altor existențe, își observă *ființa sa, permanența sa, relațiunea sa și facultățile, capacitățile*, fizice și psihice, își forméază adecă *idea despre sine*. Reflexiunea minții noastre asupra conținutului ideii de sine este *conștiința de sine*.

Și după cum se face, când ne formăm idee despre orice obiect al lumii externe, că, după ce l'am intuit în toate însușirile și proprietățile lui, ideile despre însușirile și proprietățile singuraticale ale aceluia le legăm de o altă, în o idee complexă, unitară, așa se face și la formarea ideii și conștiinței de sine; și după cum ține mintea noastră idea, după formarea ei, în relațiune cu obiectul însuși și cu numele lui, așa ține mintea noastră în relațiune și idea despre noi

cu însași ființa noastră. În urma acésta noi ne și apreciam că o țesătură de accidente, de fapte, de observații, idei, reproduceri, voințe, tendințe, simțăminte, poște, judecări, prevestiri etc, etc. Și, se înțelege, cu cât sufletul omului e mai puternic și mai superior, cu atât poate ține mai bine ființa individuală întregă în o unitate.

Tóte ideile, cari favoriséză mai mult bună starea și valoarea noastră, se légă mai bine și mai tare de conștiința de sine, din care cauză acelea ne și rămân mai consolidate și mai mult în minte. De momentele din prima copilărie, când n'aveam încă formată conștiința de sine clară, nu ne putem aduce aminte. Acelea nu s'au putut lega în conștiință.

În urma legăturii între memorie și conștiința de sine, acésta se și tot desvóltă continuativ.

Tot în acest fapt reside puțința cunoșcerii ideilor noastre după timp, după vârstă, avem, conștiința, că și stările noastre sufletesci vréstéză.

Formarea ideii de sine începe deja cu cea mai tragedă vârstă, deja cu primele sêptemâni, și se tot desvóltă, devenind tot mai lămurită și mai amplă, treptat cu desvóltarea vieții intelectuale.

Din faptul, că copilul începe, de regulă, numai la 3 ani a întrebuința numirea »eu«, nu urméză, se înțelege, că până aici n'ar fi avut distinctă idea de sine și eul său. Se scie, că copiii adecă, până pe la 3 ani, vorbesc întrebuințându 'și tot numele în loc de »eu«. Acésta se întéplă din cauză, că el aude, că așa îl numesc alții. Și tot din cauza, că cei din juul lor vorbesc cătră el, cu persoana a treia, întrebuințéză și el persoana a treia. Copilul mic nu ȃice »eú mánănc«, ci »Ioan mánăncă«. »Mărióra iubesc« pe mama și pe tata,« etc., etc. Copilul se consideră așa dară, până la un timp, în rëndul altor lucruri ori ființe, despre cari are idei făcute tot în felul cum și-a făcut și pe cea despre sine. De aceea copilul mic, fără conștiință de sine clară, nici nu-și simte nici o valóre individuală. Copilul mic e contopit totdeuna cu lumea externă, dela care primesce impresii impulsive. Numai după-ce i s'a hotărnicit și întărit mai bine conștiința de sine, se simte îndemnat, ași manifesta mai hotărîtă valóre individuală. Simțirea valorii individuale se și desvóltă paralel cu conștiința de sine.

Numele devine un puternic razim pentru idea și conștiința de sine. Omul observă, că atribuțiile eului se tot schimbă — când se simte cu unele, când cu altele, dar numele îi rămâne acelaș. De aceea e și natural, că numele se légă cu o putere mare de idea și

conștiința de sine. Pe acest motiv se poate dice, că omul, care își schimbă numele, are o idee și conștiință de sine laxă, — afară de casul, când cineva convingându-se de falsitatea bazei vieții sale, se rupe de tot de acesta și, ridicându-se la altă, își schimbă și numele său vechi. D. e. din *Saul*, păgânul, s'a făcut *Pavel*, apostolul mare al creștinismului.

2) *Felul ómenilor după felul ideei și conștiinței de sine.*

Să scie, că idea de sine nu e la toți ómenii corectă; în multe casuri o găsim falsă. Și cu idea de sine se poate întâmpla adecă ca și ca alte idei. Câți ómenii nu sunt, cari nu-și pot forma idea adevărată de ființa lor, s'eu din cauza firii s'eu a împrejurărilor, în cari le-a fost dat a se desvolta. Așa se face, că există ómenii, cari cred mai puțin despre sine, despre valoarea ființei lor, ca și când par' că n'ar avé cunoscință despre tóte proprietățile, facultățile, puterile lor: *ómenii modești*. La acest fel de ómenii puterea intelectuală nu e pornită spre a 'și observa internul, aceea este mai mult de natură expansivă, pornită de a face intuiții și observații în afară. Acestia, fie că au fost direcționați așa fel prin educație, fie prin lipsa de putere de fantasie. Sunt iarăși ómenii, cari se manifestă totdeauna conșcii de adevăratele lor puteri, *ómenii mândrii*. Și sunt alții, cari se cred mai mult, mai grozavi, de cum sunt, și de cum ar avé drept a se arăta, pe basa puterii, cari în realitate viează în internul lor. Acestia sunt: *ómenii fuduli, îngânfați s'eu grandomanii*. Indesebii indivizii dotați cu o putere mai mare de imaginație, în lipsa educației bune, se pot face grandomanii. Acestia vedând la alții însușiri de sémă, fiind și stimulați de o mai mare dorință de a se valora, prea curând își pot închipui, că acele însușiri, pe cari le au în fantasie, se găsesc de facto în ei și apoi și le și pun în séma lor.

Fie-care specie de ómenii din cei numiți, modești, mândrii și grandomanii, pot apoi fi orii activi, orii leneși, conform cu deprinderea vieții lor, s'eu cu felul energiei proprie ființei lor.

Maí sunt apoi și un tel de ómenii, a căror idee de sine e în parte alterată, din cauză, că își observă în parte greșit ființa lor corporală, — cred, că au d. e. pânțece de sticlă; și iarăși sunt alții a căror conștiință e de tot alterată, basându-se și în partea sa principală pe închipuri, ba lipsându-le chiar și relațiunea cea dréptă cu adevăratele lor ființe individuală. Acestia trăesc în o conștiință de sine străină de tot, — *nebunii*. La renegați încă trebne să se efectuezcă un fel de alterare, în partea importantă a ideei și conștiinții de sine.

Causa, că nu toți oamenii își câștigă exactă idee și conștiință de sine, zace în felul puterii lor observătoare, reproductivă și imaginativă, precum și în educația și instrucția greșită, ce li s'a dat. Să se dea omului o cultură sănătoasă, instrucție și educație corectă, și îi s'a dat totdeodată și posibilitatea de a 'și forma și desvolta o corectă și reală idee și conștiință de sine. În asemenea caz omul se va manifesta cu valoarea, la care are drept pe baza însușirilor și facultăților sale și se va valida în viață bízuit pe adevăratele sale puteri, ceea-ce caracterizează pe omul mândru, stare, ce nu numai că e permisă, ci e de dorit să o aibă fie-care om. Omul mândru nu înșelă pe nime, ca cel grandoman, orî iudul, ci prezentându-se cu ce are drept să se prezenteze se arată în adevărată lumină și pretinde totdeodată ce are drept să pretindă. De aceea omul mândru și este individualitatea cea adevărată, în viață. Modestia póte să fie simpatică și bine venită singularicilor, dar, din punctul de vedere al problemei omenești, nu e justificată și nu póte fi bună.

Conținutul ideii de sine constă din ideile câștigate despre diferitele însușiri, facultăți, puteri proprii ființei noastre, cum s'a ținut mai înainte. Cu cât mai multe proprietăți și însușiri, și idei despre ele, avem, cu atât mai largă ni se face idea noastră de sine. Și acesta este de mare importanță pentru valoarea noastră personală. Stând adevărul, că imboldul cel mai puternic ce viează în om e: viața și valorarea ei, e lucru frîesc, că individul înzestrat cu multe puteri trebuitoare îndeplinirii condițiilor de viață și valorare, individul cu idea și conștiința de sine puternică și mare, să se impună și valideze. Valoarea și vigoarea omului stă totdeauna în raport cu puterea și sfera ideii și conștiinței de sine.

3) *Eul omului.*

Diferitele noastre puteri și stări psihice sunt simpte de noi, ca avendu-și sediul și focalul lor în internul nostru, din care se ivesc acuși unele, acuși altele, fiind în o neconținută schimbare și primblare. Dar în observația acesta, ce o facem asupra internului nostru, dăm și de ceva neschimbăcios, ce e pururea cu noi, o putere chemată par' că a da rînd evenimentelor și fenomenelor interne, a conduce schimbările conștiinței, o putere, ce se eregază în un fel de stăpân și diriguitor în viața noastră psihică, un suveran aci, care represintă și conduce totdeauna ființa noastră. Din ideile despre însușirile noastre interne și externe se abstrag adevăratele notele cele mai

esențiale, să alege o esență de putere, în care să cuprind notele reprezentative ale puterilor inerente ființei noastre. Spiritul nostru face și aici un fel de prescurtare, cum îl scim, că face preste tot — d. e. cum face de și formeză noțiunile abstracte. Acastă putere psihică e ceea ce se dize: *eul* nostru. Să înțelege felul »eului« individual depinde dela felul conținutului ideei și conștiinței de sine, din care este abstras.

Eul omului îl vedem manifestându-se, când mai sensual, când mai intelectual, când mai puternic, când mai slab, după cum adecă e felul omului și puterea intelectualității lui. Tot ce înriurază altcum asupra intelectualității în general, înriurază și asupra eului omului.

1. Cum se formeză idea de sine?

Formeză-se pe aceeași basă cum se formeză celelalte idei?

Ce e conștiința de sine?

Există paralelism între dezvoltarea ideei și conștiinței de sine și între dezvoltarea vieții intelectuale?

Ce valóre are numele pentru conștiința de sine?

2. Ce sunt ómenii modești, mândrii, fuduli, nebuni?

Ce trebuie făcut să se desvólte ómenii mândri?

Ce valóre are omul mândru?

3. Ce este ființa »eului« individual?

Ce fel este »eul« omului?

§ 33. Ideea de spaț și de timp.

1) *Ideea de spaț.*

În limbagiul de tóte dizele dizec, că avem »idee de spaț« și ni sã pare, că în adevër avem o imagine psihică óre-care, — cum? nu ne mai dãm socotela —, imagine dobëndită cu ajutorul ochilor, ca o experiență reală.

Dacă însã analizãm acastă noțiune, vom vedé, că ea nu e o idee câștigată, ca celelalte idei, că este mai mult o ficțiune.

Cu ochii nu vedem spațul. Cum l'am și puté vedé?! Cu ochii vedem persóne, obiecte, lucrări, stări, însușiri. Spațul însã nu aparține nici u.eia din acestea. Nici chiar în cadrul ideilor făcute pe basa abstracției, nu o putem pune

Ce ar fi spațul? Pare a fi un gol în o întindere a orizontului vederii noastre. Décã ne-am lua după lexicóne ar fi »1) o întindere nemãrginită«, »2) o întindere de loc«. (Șăineanu).

Dar cu atât noi nu ne putem mulțami. Trebuie deci să ne dăm seama mai de-aproape de noțiunea spațiului.

Scim, că cu ajutorul sensurilor noastre ne facem idei despre diferitele forme ale lumii externe, de care suntem înconjurați. Ideile noastre concrete adunate cu vederea le localisăm acolo, de unde au pornit impresiile externe, spre ochii noștri. În urma acesta vedem obiectele lumii ca așezate în diferite locuri. De-odată însă nu le putem cuprinde cu ochii nefiind de-odată toate în orizontul vederii și neputând trece impresiile lor de-odată prin macula lutea a ochiului nostru. Ca să le putem vedea, pe rând, toate, suntem nevoiți să ne tot acomodăm ochii, tot pe rând, la obiectele, la care vom să privim. Acomodarea acesta a ochilor servește ca basă pentru iluzia spațiului. Între acomodările îndeplinite trece un timp, în care nu se aplece impresii nouă și deci nici nu se localizează nimic. Dela făptuirea unei localizări și acomodări până la a alteia următoare, se simte în spirit o încordare, se simte lipsa de impresii nouă. Perceperea în ordinea succesivă a impresiilor diferitelor obiecte din orizontul vederii ne dă *conștiința spațiului*. Cu timpul, din elementele acestea, cu ajutorul abstracției ni se formează *idea de spaț*.

Ca să avem »spaț«, e nevoie deci de o parte, ca să avem obiecte înșirate, spre care să ne ațintim privirea noastră, și de altă parte să ne obișnuim a le privi pe rând, ținându-le în minte încopiate, iară ce s'ar mai afla între acelea, cele mai mici, mai neînsemnate, să le trecem cu vederea.

Cu cât sunt obiectele mai multe, și mai rar așezate, în grupe, cu atât mai mare ne va apărea spațul. De aceea, unde avem să privim fără a se împedeca ochii de obiecte, bună-ora când privim d. e. spre munți, cu ochii ridicați în sus, depărtarea ni se pare mai scurtă, spațul deci mai mic; ne înșelăm. Vârful unui munte ni se pare aproape. Tot din cauza acesta focul noptea, când nu putem vedea și obiectele din orizontul vederii, ni se pare cu mult mai aproape, de cum e în realitate.

2) *Ideea de timp*.

Și în privința ideii de timp stă lucrul ca și cu cea de spaț, nici timpul nu există adecă, ca ceva real, cu facultatea de a ne impresiona și a activa în creerii noștri procesul, prin care se mijlocesce producerea unei idei. Cu toate acestea se țice, ca și despre spaț, că avem *idea de timp*.

Impresile lunei externe întră tot succesive la creeri și idele cunoscințele năstre, sē reproduc tot succesive, unele după altele.

Cu timpul omul sē învață a sē simți în continuă activitate intelectuală, în neîntreruptă vibraie psihică, cu sufletul tot plin. În urma acēsta i sē creează trebuința de a tot primi impresii, orī de a tot reproduce din ideile intelectului, în scopul de a-și întreține vie vibrarea energiei psihice. La unii vibrarea energiei psihice decurge mai repede, la alții mai târziu — după firea și temperamentul fie-căruia.

Cum sē face acum ilusia despre timp ?

Intervalul, care îl simte sufletul, ca trecut, între difentele apercepții, ori reproduceri mai importante, este ceea ce face *conscința de timp**). Cu ajutorul procesului abstractiv ne formăm și *idea de timp*.

Am să aștept pe un amic. Ideea sosirii amicului meu e menită să-mi deștepte în conscință șiruri de idei, idei aperceptive, relativ la acest obiect al minții. Altfel de idei nu vor putē ajunge la claritatea conscinții în momentele acestea.

Și fiindcă prin acēsta intelectul e determinat a fi activ în acēstă ordine de idei, în o altă direcție nu mai prea pōte fi activ. Îmi pot da silința, cu sfortarea voinții, ca să-mi pornesc cugetarea și în altă direcție. Dar acēsta nu va putē ține mult timp vibrarea psihică la gradul recerut, în privința forței și a celerității, dela un timp reproducēile vor deveni tot mai rari și mai puțin vii, și atunci sē dă de lipsa vibrării trebuitoare, sē simte un gol în suflet. Starea acēsta psihică, când sufletul nostru nu prea este emoționat, în ritmul obicinuit, ori necesar, nu adecă conform cu trebuința determinată de firea individuală, ori de obicinuință, starea acēsta corēspunde cu simțirea unei lipse ōrecare în viața psihică, din care motiv ea este neplăcută, — un anumit fel de neplăcere — plictisělă. — Și atunci sē țice, că timpul ne-e lung.

Cu cât cineva e de o astfel de organizație psihică, în vērtutea căreia reclamă mai dese și mai vii emoțiuni, — omul mai vioi de fire —, cu atât simte mai mult anostia și și ideea timpului îi devine

*) Marele cugetător al omenimii, Aristotel, competent în tōte materile, țice despre timp, că «este numărul său mēsură mișcării și repausului, față atât cu ordinea anteriorității cât și cu a posteriorității». (Fisica IV, 11).

mai clară; cu cât însă natura cuiva este mai moale, cu viața psihică mai tardivă, cu atât va fi mai puțin pasibil la anostia și deci și ideea despre timp îi va fi mai nehotărâtă. Leneșul nu se anosteză și nu simte pierderea de timp; nu, căci nu e învățat, ca ființa sa psihică să fie agitată de dese curente emoționătoare; nu are idee hotărâtă de timp.

Să înțelege, fiindcă timpul nu e altceva, decât o reflexiunea minții asupra reproducerilor, ori apercepțiilor, sevă simțirea intervalurilor dintre reproducerile ori apercepția ideilor, și devine foarte relativ; poate apărea același interval, când scurt, când lung, sevă unuia scurt și altuia lung. Și se apreciază în un fel timpul actual și în altfel iarăși timpul trecut. Să vedem cum.

Să află cineva în o societate, unde nu aude nimic interesant. Aci se va plătisi și i se va părea timpul lung. Pentru ce? Pentru simplul motiv, că nu face dese apercepții de idei, ca să i se agite sufletul în măsura recerută. Nu-și va pute ține sufletul în vibrație nici cu ajutorul reproducerii de altfel de idei, căci trebuie să se ferescă de a se pune pe gânduri, pentru ca să nu devină observat și criticat. Sufletul sevă va avea deci rar și puține emoțiuni.

În aceeași societate, altul, care se potrivește bine acolo, care apercepe viață tot, ce se oferă, poate găsi timpul de foarte scurt, fiindcă spiritul lui ocupat și emoționat neîntrerupt, în reflexiunea sa asupra momentelor emoționătoare, nu dă de mar și multe intervaluri de stare pasivă.

Deci putem dice, că același i se va părea timpul actual mai scurt, care e adus în starea, ca să facă cât de dese apercepții, ori reproduceri, așa ca spiritul să nu rămână de loc pasiv, căci numai din momentele, în care spiritul se simte pasiv, se abstrage ideea timpului actual; și iară că același i se pare timpul actual mai lung, care nu are material de apercepție și reproducere.

Altcum se apreciază timpul trecutului. Cineva a călătorit două săptămâni prin locuri, unde a găsit multe de vădit și de auzit, multe impresii noi, emoționătoare, același i se par cele două săptămâni poate o lună de zile. După trecerea celor două săptămâni reflectează asupra timpului trecut. Spiritul în reflexiunea asupra momentelor petrecute va da sigur de foarte multe stări psihice înfiate de noi, în acel voiaj, menite a-i înviora și ridica sufletul.

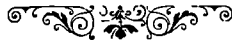
Dacă însă cineva a petrecut cele două săptămâni din urmă așașfel, că nu a primit prea multe impresii nouă, emoționătoare, atunci spiritul aceluia, în reflexiunea sa asupra lor, va avea să se oprască la puține momente și de aceea atunci va țice, că i se pare timpul scurt, mai scurt, ca de 2 săptămâni. Leneșul apreciază timpul trecut totdeauna de scurt.

1. Cum ni se pare idea de spaț? Cum se face de venim la ideea de spaț? De ce e nevoie ca să putem aprecia spațul?

Cum se face de ajungem a ne forma idea de timp? Pe ce se bazează?

Când ni se pare timpul lung și când scurt?

Pe ce bază apreciam timpul actual și pe ce bază cel trecut?

V. Starea afectivă a vieții psihice a omului.

Despre simțăminte.

§ 34. Ființa, calitatea, intensitatea, durata și importanța simțămintelor.

1) Obârșia biologică și ființa simțămintelor.

D-zeu a creat pe om spre un anumit rost pe lumea acésta. Ordinea minunată a lumii și causalitatea în toate din lume ne impune credința în idea acésta. Rostul vieții omului e: să se prepare pentru viața desăvârșită. Cătră o viață desăvârșită urmărește omul, încet, înainte, condus și de impulsunii conștiente, dar în mare parte și de imboldului inconștiente.

Ca să poți urma omul mai sigur pe calea sa, trebuie să cauți a cunoște lumea și toate, câte sunt în ea, a cunoște adecă terenul merit să fie exploatat pentru dobândirea mijloacelor de viață, prin care se realizează progresul, fericirea, cum s'a mai spus la alt loc.

În a-și dobândi mijloace, prin care să poți înainta mai ușor și mai sigur cătră perfecție emulează oamenii, în viață, fiecare după credința, știința și imboldurile sale speciale.

Împrejurarea, că omul ajunge să cunoască și să exploateze lumea acésta în folosul scopului vieții sale, îl determină să o și îndrăgescă, să se alipescă de ea, să-și lege viața de lumea acésta, așa de tare, încât idea despărțirii de ea i se pare dintre toate cea mai îngrozitoare. Aici rezidă iubirea omului cătră lume, simțămînt infiltrat în fiecare ființă omenescă.

Mănat de imboldul său firesc omul e continuu activ, prin ceea ce își dezvoltă atât intelectualitatea, cât și corpul, dar de altă parte prin acésta alimentează și se împuternicesc totdeodată și însuși imboldul său firesc. Căci, de sine înțeles, și imboldul acela trebuie continuu nutrit, prin alimente anumite, pentru ca să fie în stare a tot surescita energia trebuitoare dezvoltării vieții, în toate formele ei.

În scopul întreținerii vigorei și stimulării neîntrerupte, atât în partea psihică, cât și în cea trupescă, și apoi și în scopul premenirii continue cu puteri nouă și a direcționării vieții tot pe calea cea mai bună, s'a orânduit, ca acțiunea psihică, pornită de vre-o impulsione, să nu se sfârșescă cu atâta, că s'a'u făcut, asociat și complicat ideile, ci să se mai facă în urma ei simțită și o anumită stare psihică, ca dedusă din idei, *o stare de plăcere, orî neplăcere.*

Când vedem pe un vechi și bun amic, orî o rudenie, se deșteptă în noi o emoțiune, ce ne dispune plăcut; când auzim, că un bun amic, orî rudenie a reposat, asemenea simțim un fel de înfiorare, o emoțiune, ce ne percurge ființa întregă, însă o emoțiune neplăcută. Tot asemenea emoțiunii ne înfiorază, și când ne aducem numai aminte de momentele susamintite. Peste tot, când se reproduc, orî produc în conștiință idei, fie în urma unor stimuli interni, fie externi, rezultă totdeauna și o stare afectivă în psihicul nostru, ce se arată a fi un fel de rezonanță a ideilor, care stare se exprimă în ceea ce numim: *simțăminte*

2) Calitatea simțămintelor.

Când se produc orî reproduc în psihicul nostru idei, se cauzază în celulele fibrelor cerebrale o ușoră excitare, care, fiind între marginile recerute în privința intensității și fiind încuviințată de judecata asociată la acel proces psihic, o simțim ca *binefăcătoare vieții*, căci ea însemnă o potențare a energiei din noi; iară fiind prea intensivă, orî discuviințată de judecata noastră, o privim ca *neprincioasă*, căci acesta poate ataca condițiile vieții.

Sunt 3 condiții, dela cari depinde tonul simțămintelor de *plăcut* orî *neplăcut*. Acele 3 condiții sunt:

a) *Intensitatea*, b) *calitatea* impresiei și c) *reproducerea ideilor*.

Să le vedem pe rând.

a) O gâdilitură pe braț, un sunet armonic, obicinuît în privința intensității, sunt luate de suflet la cunoștință sub un ton plăcut; dar o apăsare puternică, un sunet extrem de potențat, sub un ton neplăcut. Lumina potrivită ne cade bine ochilor, dacă însă aceea e prea intensivă, ne genéză; căldura normală ne place, cea prea mare însă ne chinue, ș a. Pentru ce? Pentru simplul motiv, că excitările, cari nu trec peste gradul maximal de intensitate, stimulează și potențază viața, favorisându-î mersul, și de aceea sunt *plăcute*, până când cele, cari trec peste gradul maximal de intensitate prin faptul,

că în urma acésta nervii, peiđënd atâta din energia lor, încât prin alimentația obiđnuită nu pot fi la moment rehabilitați, pot împedeca, orî chiar nimici vieța, și de aceea acele excitaři vor și fi cuprinse ca *neplăcute*.

O înțepătură de ac însă, cu tóte că nu represintă excitaři prea intensive, provóca simțire neplăcută. Pentru ce óre? Să đice, că de aceea, fiindcă la înțepătură, orî peste tot la orî-ce tăere, se atacă nervii sensitivi nu la locul lor periferic, nu la capétul, cu care ne-am obiđnuit a primi impresia, ci la alt loc al longitudinii sale.

Intre împregiurări și excitaři mai puternice, decât cele obiđnuite, pot deștepta simțenunte plăcute, și anume dacă ele răspund unor descărcări de energie intensivă comulată în nervi.

Obiđnuința póte produce abateri dela regula acésta, în o privință ca și în alta.

b) Mirosul unei rose ne privilegese un simțemént plăcut, iară mirosul unui hoit simțemént neplăcut. Natural. Primul excitează în mod favorabil vieța, iară al doilea e de natură a strica vieții, prin bacclii, ce-î lășese. — Învéțul însă póte să denatureze basa sănétosă a simțirii, așa fel, ca să se simtă plăcut și astfel de impresii, cari sunt menite altcum, după natura lor, a deștepta simțeminte neplăcute.

c) În măsură mai mare determină tonul simțemintelor *reproducerea ideilor*. În urma reproducerii ideilor ia sufletul nostru cunoștința, că cutaři lucruri, fapte, orî relațiunii, dela cari primim impresii, sunt priucióse orî sunt nepriciucióse vieții și progresului ei și conform cu acéstă judecată se simte apoi tonul plăcut, orî neplăcut al emoțiunilor. Nu e plăcut a vedé pe un om bolnav, bețiv, prost, hoț, crud, etc, fiindcă scim, că bóla, beția, prostia, hoția, cruđimea, etc. sunt nepriciucióse vieții și progresului, dar e plăcut a vedé pe un om sănétos, cinstit, inteligent, fiindcă judecata nóstră ne indică, că acele însușiri sunt condiții favorisátore vieții. Nu ne place haina de colóre rosa la o babă, fiindcă în urma reproducerii ni se forméză judecată, că nu se potrivește asemănarea unei femeii bétâne cu o rosă, dar ne place să vedem îmbrăcată în o asemenea haină pe o fetiță ténără, fiindcă scim, că acesteia i-se potrivește. Dar nu așa ar simți unul, care nu are idee, de ce se potrivește și de ce nu, în privința acésta. Bunăórá nu așa ar simți un copil, căruia, în lipsa ideilor și experiențelor recerute, orî unui rėunărăvit, căruia în urma deprecierii intereselor celor adevérate ale vieții, nu i se vor poté reproduce ideile necesare constituirii judecării menite a

determina tonul simțământului, în cazul acesta. Să mai luăm nise exemple. Să ne aducem aminte, cum i-a plăcut călugărului Savanarola producțiile de artă ale celor mai mari artiști ai renașterii? Lui nu i-a sugerat artele simțăminte plăcute, căci privindu-le se u aducându-și aminte de ele, i-să sugera convingerea, că acelea sunt periculoase moralității și deci infecte. Să ne închipuim apoi, ce fel de plăcere simte omul, până e în doliu, dându-i-să să audă o musică veselă!?

Reproducerea determină, în viața practică, în cele mai multe casuri tonul plăcut ori neplăcut al simțământelor noastre. De aceea și e așa de puțin stabilită cinșura plăcutului și a neplăcutului, cinșura gustului obiectiv și absolut, căci depinde mai mult dela internul omului, dela felul reproducerii ideilor lui. Și reproducerea e determinată de multe momente.

Având cineva o cultură inferioară, instrucție și educație falsă, ori deprinderi rele, se va simți plăcut și acolo, unde ar trebui să se simtă neplăcut. Se nasce întrebarea: e lege pentru plăcutul, ori neplăcutul obiectiv? Da, este; și ea se formază din conștiința condițiilor vieții celei sănătoșe, a celei adevărate, și se basază pe condițiile valorării și progresului ei, spre care trebuie să nisuească omeni. Fiind omul în acțiunile sale condus cu deosebire de spirit, e natural, că atunci când acesta e rău și când se îngerază în calitatea acesta în conducător, să determine pe om a simți plăcute și astfel de emoțiuni, cari, conform cu natura lor, sunt desastroșe vieții și cari deci ar fi să deștepte simțăminte neplăcute. Să ne cugetăm numai, ce se întâmplă în om, până se învață a fuma.

În altă privință calitatea simțământelor depinde dela calitatea impresiilor și peste tot a emoțiunilor.

3) *Intensitatea simțământelor.*

Gradul de intensitate al simțământelor este determinat de 3 momente a) de intensitatea impresiei, b) de reproducerea ideilor și de c) firea individuală.

a) O impresie intensivă e în stare, și dela a sa putere, a deștepta o emoțiune mai puternică.

Impresiile intensive sunt raciate de regulă dela puteri tot mari. Un tunet grozav, un pisc colosal, un animal mare, un iu puternic, o voință sublimă ș. a. deșteptă totdeauna emoțiuni puternice în spiritul nostru, în urma faptului, că acelea exprimă tot atâtea puteri

marî. Şi puterea impresionătoare, decât e apreciată de suflet ca mai mare decât a noastră proprie, ne deşteptă tot-deuna emoţiunii vii. Obicnuinţa cu un fel de impresii va face, ca intensitatea impresiei să nu mai cauzeze intensitatea regulată a emoţiunii, ba să o şi devalveze de tot

b) Intensitatea impresiei totuşi nu exerciază aşa mare influinţă asupra sufletului ca momentul celălalt, ca: reproducerea ideilor. Mórtea unui anic ne îndureréză adânc inima, dar mórtea unui străin ne lasă indiferenţi. Póte să fie intensivă emoţiunea cauzată de ceva real, mare, puternic, dar e mai intensivă emoţiunea creată de suflet, pe basa reproducerii ideilor. »Ororile reale nu sunt aşa de tari ca cele închipuite« şice Shakespeare, în Macbeth.

c) Mult depinde intensitatea simţeméntului, dispoziţia sufletescă şi corporală, şi dela felul organisaţiei nervóse a individului, dela etate, temperament, timp, ş. a. Sunt ómenî, cari dela fire sunt mai impasibili pentru emoţiunii intensive, precum sunt şi de aceia, cari dela fire sunt fórté sensibili pentru acestea.

4) *Durata simţemintelor.*

Durata simţemintelor variază după calitatea acestora şi după individualitatea omului. Vremea de regulă e, care alină şi potolesce simţemintele. Dar sunt simţeminte, cari rămân mult timp neşterse în inima omului.

Simţemintele sensuale sunt mai intensive, dar se şi şterg mai curénd, decât cele intelectuale.

5) *Importanţa simţemintelor.*

Simţemintele sunt stimulentele învietóre şi puterile fermentátóre şi regulátóre ale vieţii psihice şi peste tot ale vieţii întregi.

Simţemintele şi aú mare influinţă asupra vieţii, atât a celei psihice, cât şi a acelei fizice. Simţemintele plăcute dau sănătate, putere şi vigóre organismului, iar cele neplăcute, îl slăbesc, îl omóră. Pentru vieţa intelectuală simţemintele sunt de o şi mai mare importanţă. Simţemintele învioşéză şi întăresc spiritul. Omul când e emoţionat de simţeminte plăcute, e în măsură a reproduce mai bine şi mai uşor, a fi mai imaginativ, a judeca mai clar, e chiar mai capabil de a vrea. şi a lucra; e şi mai puţin egoist. Prin simţeminte devine omul legat sufletesce de alţi ómenî şi peste tot de lumea.

reală și acțiunile ei, și de cea imaginativă. În urma acésta devine omul înălțat la suflet. Pe basa acésta sè și recere ađi, ca vieții simțemintelor să li sè deie, între tóte împrejurările vieții, alimentația recerută. Ađi sè și pune mare preț pe cultivarea simțemintelor. Și cu drept cuvânt, unii pretind, ca și odăile de locuit să fie întocmite, ca să deie ocașiune omului a-și surescita simțeminte plăcute. Ba unii cer, ca și în ateliere să sè lucreze la musică. Odăile împodobite cu lucruri de artă, în felul cum cere sufletul și cultura omului, emoționează sigur mai viú vieța omenescă. Muncitorul la ascultarea musicii ar deveni sigur mai pușin obosit la lucru.

Impresiile lumii externe nu s'ar puté preface în stări psihice, decă sufletul omului nu ar fi în continuú alimentat și încălđit la focul sacru al simțemintelor. De aceea din impresiile externe sè fac cu atât mai puternice și mai viú stări psihice, cu cât mai mare e în internul nostru dispoșiția pentru a sè desvolta în măsură mai mare acest foc intern. Tocmai pe basa acésta sè ridică poeții, și peste tot artistii, peste sfera ómenilor obicinuiți. Impresiile lumii externe dau de córde mai sensibile în spiritul acestora, și așa fel atât descărcarea cât și reacțiunea sè vor efectua cu mai mare putere — resultă idei și simțeminte viú. Artistii sunt mai dornici de impresii, mai vibrători, mai însuflețiți, mai idealii, mai înălțați, cu un cuvânt *mai intelectualii*, decát ómenii de rând. Ce deosebire între un astfel de om și un om rece, neînsuflețit ?!

În considerarea acestor împrejurări, e lucru firesc, că educației îi incumbă datorință mare, de a îngriji de desvoltarea lumii simțemintelor în tineret; atât educației din familie cât și din școlă. A desvolta lumea simțemintelor tinerimii e egal cu a-i fecunda solul vieții peste tot.

1. Care e basa biologică a deșteptării emoțiunilor plăcute și neplăcute ? Când sè deșteptă emoțiuni plăcute și când neplăcute ?
Ce e simțemintul ?

2. Dela ce depinde calitatea simțemintelor ?

Cum intensitatea impresiilor face să sè determine calitatea simțemintelor ? Cum calitatea impresiilor ? Cum reproducerea ideilor ? Există o cinisură pentru tonul plăcut ori neplăcut al simțemintelor ?

3. Dela ce depinde intensitatea emoțiunilor ? Cât influințéază, în acéstă privință, intensitatea impresiilor ? Cât reproducerea ideilor și cât firea ?

4. Dela ce depinde durata în timp a simțemintelor ?

5. Ce importanță sè datoresce simțemintelor, pentru vieța ómenilor ? Ce datorință incumbă educației ?

§ 35. Felul și clasificarea simțemintelor.

Simțemintele se produc de-odată cu îndeplinirea procesului a percepției seî a rĂ reproducĂrii. Ele se și manifestĂzĂ ca o stare psihicĂ, ce Ăsoșesce ideile Ăn momentul producerĂi și reproducĂrii lor. Pe basa acĂsta am putĂ dĂce, cĂ de cĂte feluri sunt ideile nĂstre seĂ complecsurile lor ajunse la claritatea consciințĂi, prin carĂ ne raportĂm sufletesce la ceva, de atĂtea feluri vor fi și simțemintele; și acestea iarĂ de colosal multe nuanțĂ. Dar' totuși gĂsim unele momente, pe basa cĂrora putem ĂmpĂrți simțemintele nĂstre Ăn anumite grupe. Scim, cĂ unele simțeminte devĂn apreciate de noi ca o stare priincĂosĂ vieții nĂstre fizice. — cele produse Ăn urma mĂncĂrii, bĂtĂturĂi, mirosului, mișcĂrii, atingerĂi, temperaturĂi, obosĂrii, ș. a., Ăntre ĂmprejurĂri normale, carĂ se numesc simțeminte *sensuale*; altele ĂnsĂ le aprecĂm ca priincĂose vieții nĂstre intelectuale, cum sunt cele mĂi multe deșteptate de excitĂri primite cu ochiul, ori urechia, și adĂptate vieții nĂstre intelectuale, carĂ se numesc simțeminte *intelectuale*.

Simțemintele mĂi pot fi privite și din alte douĂ puncte de vedere, dupĂ cum adĂcĂ emoșunile menite a deștepta Ăn inima nĂstrĂ — fie simțeminte intelectuale, fie sensuale — sunt rezultante de idei: *a)* de ale lumĂi reale ori *b)* de ale lumĂi imaginative.

a) Impresiile lumĂi reale, ĂntrĂnd cu mĂi mare putere Ăn consciințĂ, cĂnd au sĂ se asocĂzeze, provĂcĂ reproducerea unui mĂi mic cerc de idei și Ăn urma acĂsta a percepțĂ se și face mĂi repede. Atunci de regulĂ se pĂte desfĂșura bine și judecata, așĂ cĂ ne putem da și sĂma de ceea-ce ne determinĂ simțemĂntul. Ăn urma acĂstui fel de proces psihic simțemĂntul, ce nasce Ăn asemenea ĂmprejurĂri, este mĂi viu, mĂi intens, mĂi destoinic a exercita o putere impulsivĂ asupra inimĂi.

b) Impresurile de felul al doilea, cĂnd ĂntrĂ Ăn consciințĂ, provĂcĂ un cerc mare de reproducĂri, face sĂ se desvĂlescĂ o fantasie bogatĂ, care ĂmpedecĂ Ănjgheizarea judecĂții. Ăn urma acĂstei simțeminte sunt mĂi line, fĂrĂ a atĂnge și a mușca cĂrdele voințĂi. SĂ ne ĂnchĂpuim numĂi felul cum ne impresionĂzĂ d. e. o ființĂ omenĂscĂ realĂ, de ori-ce naturĂ, și cum ne impresionĂzĂ apoi chĂpĂl artistic al unei ființĂ omenescĂ.

Simțemintele de felul ĂntĂi se numesc *reale* și cele de al doilea *ideale* seĂ *estetice*.

Cum variază simțemintele ?

Ce basă se ia la împărțirea simțemintelor în *sensuale* și *intelectuale* ? Când sunt simțemintele *reale* și când *ideale* ? Ce este caracteristica unora și a altora ?

A) Simțemintele sensuale.

§ 36. Simțemintele sensuale, generale și speciale.

Să știe, că nu tot-deuna ne simțim, cu totă conștiința, ființa noastră corporală. Preocupați în vre-o direcție cu gândirea și nemaî reflectând la ceea-ce se întâmplă în corpul și cu corpul nostru, putem să nu mai băgăm în seamă viața trupescă, ce-și face cursul în noi. Dar' destule ori mai și eșim din sfera acesta ideală și ne întorcem ochiul sufletesc și asupra trupului, mai privind și în el. Și atunci devine simțită și starea îmbubată a trupului, săturat de mâncare și beaură, eventual starea de lipsuri a lui. Acesta se întâmplă cu deosebire, când în trup e seú prea puțină energie, istovită fiind în urma oboseli seú bólei, seú e de tot abundentă, în urma nutririi îmbelșugate. În aceste casuri venim la conștiința stării generale a corpului, ceea-ce se manifestă seú prin o simțire vagă de ton neplăcut, chinutor, care ne anunță, că e secătuită viața din noi, ori de un ton plăcut, semn, că ne merge bine, — după cum adecă e în trup lipsă ori belșug de energie. Acestă stare afectivă se numesce : *simțeméntul general trupesc*.

Când mâncăm o mâncare gustósă seú bem o beaură plăcută, se deșteptă tot-deodată și idea, că ceea ce am mâncat și beut priesce trupului și de acestă idee se însoțesce un simțemént plăcut, simțeméntul, că și s'a mărit forța și valórea trupescă. Acesta este *simțeméntul sensual*.

Starea generală de sănătate, adecă a corpului e, se înțelege, basa și impulsul elementar al vieții. Vieța, existența, ne e cel mai scump odor. Și fiindcă vieța e condiționată de sănătate, acesta are înaintea noastră cel mai mare preț. Așa fiind, se póte întâmpla fórte ușor, că omul, să-și țină concentrată atențiunea și grija mai tot în spre starea generală a corpului. căutând a satisface riguros trebuințele trupesci, în tóte privințele.

De aici se pot nasce pentru vieța doué feluri de neajunsuri și anume: că omul devine sclav al vieții sensuale — *sensualismul* —, seú, că-și descopere defecte în organismul vieții sale fizice, de care

e tot chinuit, și când poate nu e nici o scădere în el, — *hypochondria*. În cazul prim omul se coboară aproape la starea de animal. Deprins a rămâne concentrat tot spre viața fizică nu se mai poate avânta cu putere intelectuală la probleme mai înalte, ideale, căci ori-ce tendință mai superioară i se potmolesce deja în începutul său. Un asemenea om, nu numai, că rămâne pururea în sfera activității practice, dar și în acesta va fi influențat tot de resone menite a-î aduce câștig întru satisfacerea trebuințelor vieții sensuale. De regulă cad la starea acesta omenii, cari din fire sunt fără avânt sufletesc, așa numiții omeni pușini la suflet. *Hypochondria* e rea din cauză, că se tot alimentează nelinștea vieții, prin ceea ce în cele din urmă se poate ruina de fapt sănătatea

Să pot deștepta simțămintele sensuale și de ideile lucrurilor sevă lucrărilor menite a exercia influința asupra dispoziției orî stării vieții fizice a organismului nostru. Așa d. e. vederea unei prăjiturî, a unei bucăți de carne stricată, încă ne deșteptă *sentimentele sensuale*, prima plăcută, cea din urmă neplăcută, deși acelea n'aũ ajuns în organism.

Sunt simțăminte sensuale și speciale. Omenii gurmanii nu iubesc bucatele delicate, pentru că își simt bine ținută starea generală a corpului, ci pentru că simt o gâdilitură plăcută în gură orî gât când le gustă. Așa fel trebuie să înțelegem pe Romanii, despre cari nî se spune, că la ospete se infundaũ cu bucate și beuturî bune, până numai puteau. Ca să potă iarăși mânca se duceau apoi pe afară, spre a-și pune la cale vomările obicinuite.

Să înțelege și indiviđii deprinși cu gustarea simțămintelor sensuale speciale, devin inaccesibili la viață intelectuală mai intensivă și mai înaltă, imposibilî la idealurî mai avântate; ei rămân a fi târîți tot în partea vieții practice și egoiste și foarte aproape de panta vieții destrăbălate.

Nu e vorbă până la o măsură e naturală gustarea simțămintelor sensuale, fiindcă ele sunt dór' stimulentele pentru viața fizică; dar numai în măsura recerută —, suum cuique, căci altcum ușor poate resulta, ca omul să devină sclav al poftelor deșanțate sensuale și al tendințelor celor mai neinstrunate.

Când se produce simțămîntul general trupesc?

Ce este simțămîntul sensual? Ce influință rea pot avé simțămintele sensuale asupra vieții omenescî? Să pot deștepta simțăminte sensuale și prin reproducere? Ce suut simțămintele sensuale speciale?

B) Simțămintele intelectuale.

§ 37. Simțămîntul de adevăr.

Omul e chemat a se folosi de împrejurările vieții și de lucrurile lumii exploatându-le întru valorarea și perfecționarea sa. Imprejurările vieții și lucrurile lumii trebuiesc cunoscute, ca să potă fi exploatate în scopul amintit. De aici imboldul firesc, în vîrtețua căruia omul caută să înțelegă viața și lumea. În lumina acesteia stări de lucruri e a se explica și natura plăcerii, ce o simte omul, cînd, explorînd lumea, dă de adevăruri noi.

Cunoscerea lucrurilor, raporturilor și a legilor vieții și a lumii este de cea mai mare importanță pentru viața și progresul omului; descoperirea aceluia încă e lucru mare pentru omul, care le înțelege rostul și puterea valorii lor, pentru omul adecă, care e condus de instinctul sănătos și firesc al vieții.

De aceea ni-e dat să vedem, cum în preocupăția omenescă acesta cheștune este una din cele mai generale și este însoțită și de cele mai plăcute și mai mulțămitoare simțăminte. Și fie-care vîrstă își arată par'că anume problema specială în privința acesta. În copiii mici se manifestă nisunța de a cunoșce lucrurile numai după forma lor, în mod superficial; cu timpul acelea le inspiră, din ce în ce, tot mai mult interesul pentru a le căuta și partea interioară, felul construcției și relației lor cu altele. Pildă bună în privința acesta putem scôte din ocupațiile copiilor, cari impintenați numai de instinctul firesc al vieții, fără altă apreciere interesată, conscientă, găsesc deosebită petrecere și plăcere stricîndu-și jucăriile și iarăși refăcîndu-și-le. La omenii crescuți se pôte desvolta interesul spiritual pînă la cel mai înalt grad. Se găsesc atâtea exemple despre omenii devotați cu tot sufletul scinței. Spiritele cele mai alese și instruite, omenii erudiți, savanții, își află cele mai plăcute momente, cînd ved, că le-a succes se descopere adevăruri noi, prin munca și iscusința lor, în cheștiuni, pe cari le aprofundaseră. La omenii de tôte țilele, după ce ajung a se vedé crescuți și inzestrați deja cu cunoscințele neapărat necesare pentru traie și viața practică, mai ales apoi, dacă au fost și rău instruiți și educați, ~~nu~~ mai lacséază această pîrghie a vieții.

În ce resida, biologicesc. simțămîntul de adevăr? Ce este acesta?

Se manifestă acest simț diferit după etatea omenilor? La cine vieză mai cu putere?

§ 38 Simțemintele morale.

1) *Obârșia biologică, ființa și dezvoltarea simțemintelor morale*

Când aușim din evanghelie, cât bine a făcut ómenilor Christos și apostoliș, ne bucurám, iară când aușim, cum a vëndut Juda pe Isus Christos dușmanilor, ne indignám; când vedem, că în 'unele părți Româniș trăesc în pace și dragoste unii cu alții, ne cresce inima, iar când vedem, cum în multe locuri domnesce cértă și dușmănie între ei, ne măchnim în sufletul nostru; când vedem, că școlarul cutare spune adevărul și își mărturisesce fapta, semn de îndreptare, ne mângăiem în sufletul nostru, iară când vedem, că acela minte, ne indignám și amărím adânc. .

Făcënd analiza cauzelor psihologice ale incolțirii simțemintelor de felul amintit, vom găsi, că ele de aceea s'au deșteptat în sufletul nostru, fiindcă noi, în urma educației primite, avem convingerea, că ómeniș trebuie să se iubescă și să se ajute unii pe alții, să fie cinstiți și sinceri, să trăescă în pace și să spună adevărul; că e rău să fii nerecunoscător, rău voitor, rău nărávit, nu-ı voie să trăesci în cértă cu de-aprópele, să înșeli și să minți. Și în urmare ne-am și cam deprins a lucia în vieță conform cu aceste principii. Și când am aușit acum de faptele bune sevêrșite de Christos și de apostoliș, de unii Româniș și de cutare școlar, sufletul nostru a constatat o armonie între ideile nóstre și faptele dovedite în realitate; iară în cazul celalt a constatat o disarmonie între ideile nóstre despre bine și între ce a găsit în realitate și deosebit a mai observat și o tendință voită a unor ómeniș de a face rău altora. Constatarea tendiții făptuitorului încă hotăresce în procesul de determinare a calității simțemintelor morale. Nu este destul să vedem numai fapta, ci trebuie să cunoșcem și intenția. E sciut, că aceeași faptă, între unele împrejurări póte afla încuviinșarea, între altele însă desincuviinșarea nóstră. D. e. ne indignám vedënd, că cineva bate pe altul din rēsbunare, dar nu ne indignám când vedem pe un părinte pedepsindu-și copilul, cu scop voit de îndreptare. Copilul mic nu póte manifesta simțeminte morale, fiindcă nu cunoșce principiile de vieță.

Ómeniș sunt avisați să trăescă în societate. Ajutorarea reciprocă a ómenilor e una din cele mai cardinale condiții a vieții. Boldul de a se ajutara reciproc și devine unul din cele mai puternice párghiș pentru vieță.

Ca să se pótă trăi împreună în societate, e indispensabilă stabilirea unui raport intim între ómeni, avându-se ca temelie iubirea deaprópeluí.

Stabilirea acestuí fel de raport se îndeplinesce în urma faptului, că ómenií trăind la un loc aú prilegiul a se cunoşce unii pe alţii, a-şí comunica unii altora ideile şi în urmare a se ajutóra reciproc.

În îndeplinirea acestéi probleme de vieţá se întrodúce omul încetul cu încetul, de când e încă copil mic; cu timpul se tot perfecţionezá.

Copilul mic este înzestrat cu anumite dispoziţii moştenite, şi rele şi bune, pentru vieţá psihică şi moralá; încolo n'are nici o putere, e absolut imposibil şi neajutorat. Cu timpul începe a-şí forma şi desvolta, pe basa dispoziţiilor înăscute, puterea fizică şi psihică, cu care îşí activezá vieţuirea. Deja în stadiul prim al dezvoltării sale copilul simte, că cineva se îngrijesce de el; încetul cu încetul simte tot mai hotărít, că mama sa este aceea, care îi oferá totul, că fárá de ea vieţa i-ar fi imposibilá, căci vede, că mama sa îl hrănesce, spalá, îl primblá, se jócă cu el, îl adórne etc. *În acéstá recunóscere residá simtémîntul de iubire al copilului,* cátrá mamá-sa în primul rând, şi apoi şi cátrá celelalte peisóne ale familiei, carí calaborezá la crescerea copiilor. În acéstá stare psihică se aflá decí germenul moralei. Cu cât i se desvóltá mai mult vieţa psihică a copilului şi iese la ivélá mai mult ímboldul firesc de valorare, cu atât mai bine recunóscé şi lipsa şi ímportanţa ajutorului oferit, cu atât mai clar simte iubirea acordată de alţii şi decí cu atât mai mult se desvóltá şi întáresce şi în el simtémîntul iubirii faţă de aceia, carí îl îngrijise. Acéstá ímprejurare şi constituie basa educabilităţii copilului. Când copilul simte, cu consciinţa, ajutorul oferit de alţii precum şi lipsurile sale, începe *a se aréta cu ascultare cátrá binefăcătorii sái, ceea ce ne dá primul stadiu de vieţá moralá în copil.* Şi cu timpul începe a îndeplini decí şi el lucrării coréspunđetóre simtémîntului séu de iubire şi ascultare, după pretenţiile, ce i se fac, *începe adecá a practica binele* în mijlocul celor din prejurul séu.

Fundcă copilul a primit prin moştenire şi aplicări spre réu, va manifesta, se íntelege, şi tendinţe deşanţate şi vreií rele. Va trebui să urmeze decí şi réndul dresurii. Íşí va face şi dresura datorinţa sa, conform gradului de civilisaţie a vieţii înconjurátóre; tendinţele şi faptele bune sunt încurajate şi recompesate, iará cele rele reprimare şi pedepsite. Aceste ímprejurări de vieţá exercită efectul séu

binefăcător în privința instruirii simțămintelor și tendințelor, vărând și ele în inimă multă sămânță de idei și simțăminte morale. În urma acesta se dezvoltă în copil simțul de bună purtare și corectitudine. Lucrările acestea le deprinde apoi cu timpul, încetul cu încetul, în cerc tot mai larg. Vine adică în societatea altor copii, unde începe a simți și trebuința de a se juca cu alții, la ce încă se recere iubire, și ajutorare reciprocă. Viața îl induce apoi în sfere tot mai largi, în sfera societății, care îl împregiurează. Vedem deci, că însuși imboldul inherent firii și însăși viața, în care îi e dat omului a se învârti oferând ocaziuni menite ne tot pune în raporturi nouă și prin acesta a ne tot desvolta bunul simț, *simțămintele morale*, tot da sufletului semințe de idei morale.

Acest fel de viațuire implică în sine și germenul și puterea pentru dezvoltarea simțului de *dreptate*. Acest simțămint începe a se forma și cultiva încă în copilărie, tot în urma contactului său cu alți copii, îndeosebi cu prelegiurile de joc. »Acesta nu merge« este exprimarea și afirmarea simțămintului de dreptate din inima copilului.

Förte mult se datoresce dezvoltarea simțămintelor morale și viații însăși, care ne oferă atâtea ocaziuni pentru îndreptarea morală. Suferind omul în viața sa necasuri și neplăcere, i se face inima accesibilă la înțelegerea și simțirea necasurilor altora, iară voința îi devine cultivată pentru de a întinde mână de ajutor de-apropelul cădüt în nenorocire. O pilduire de acest fel ne dă d. *Coșoia* în o istorioară, din ciclul »Din poveștile riului«, (Lit. și Art. rom. III. N. 7.), din care cităm aici următoarele: »Când stoluri de paseri treceau spre pădure povestindu-și în sborul lor despre crângile înverzite ale copacilor, despre cântecul frunzelor și al isvórelor și despre dragostea lor ascunsă în stușișurile pădurii, paserica (din o colivie a unui tiner *fericit*) se sbătea între zăbrelele de sirmă și plângea amarnic. *Dar vaetele ei tinerului i se păreau cântece* și ciasuri întregi o asculta stând cu ochii plini de mulțămire în fața coliviei. »În zadar îi strigam (riul): Tinere! Eü cunosc graul paserilor, ele nu știu să cânte decât în pădure, când sunt libere. Dă-i drumul, n'o auđi cum se vaită !? *Dar spuselor mele el nu le lua sēma și paserea se ruga zădarnic, căci tinerul nu cunosccea pândă atunci durerea și nu putea să o înțelegă.*« Se întemplă însă că-i móre iubita inimii sale. După acesta altcum devine. Povestea ne spune, prin graiul riului, următoarele: »O săptămână încheiată tēnerul n'a eșit din casă. Astăđi în revērsatul zorilor îl vėđui stând pe capētul

prispîi; slăbise și ochii lui erau stinși ca stelele dimineții. Cu capul răzîmat pe o mână, cu ochii duși pe undele mele, tînărul își măsura nefericirea Pe de-asupra lui un stol de păsărele trec, ciripind, spre pădure. În colivie pasărea se sbătea între sîrme și în plânsul ei încercă o rugă: — »Dă-'mi drumul!« Minune! Deastădată tînărul își întorse capul spre dînsa, învîlînd-o într'o privire plină de milă; ochii lui se umplură de lacrimi și ca purtat de o mână nevedută se sculă în sus și deschidînd uscióra coliviei dădu drumul paserii, care sbură ciripind spre pădure. »Dute sîrmană stingheră!« îl auđi șoptind. *De astădată tînărul pricepuse durerea, căci el însuși o purta în inimă.*

După multe sîlnțe de a lucra conform noțiunii și legilor morale, după multe și varii făptuiri în practicarea binelui, după ce am luat obiceiul a lucra tot corect, ne rămîne sufletul, atît cătră noi cât și cătră semenii noștri, cu o pornire internă de a face totdeuna binele, așa fel, că dîndu-ni-se ocasiune de a-l practica, simțim o plăcere în inimă. Ba cu timpul ajungem de chiar și numai cînd ne vedem în fața cerinței de a face bine, simțim, deja anticipative, plăcerea; iar dacă ne încurcăm cumva să comitem vre-o faptă imorală, ne pare îndată ieu de ce am făcut. Acest stadiu de dezvoltare invederează *fința conștiinței morale, întărirea bunului simț din noi*, puterea menită a chezeșui de aici încolo viețuirea conform cu principiile de vieță morală.

Cu timpul se tot înmulțesc și se și cultivă, tot prin deprindere, simțemintele morale ale omului, pînă ajunge a practica binele și a ocoli rēul de cîte ori 1 se prezintă ocașiunile, în mod inconșcu. Din deprinderea îndelungată în a practica binele și ocoli rēul rezultă adecă *simțemîntul de datorință*, în vîrtutea căruia omul e împins a lucra totdeuna în concordanță cu principiile și cerințele vieții, fără a 'și mai da sēmă de acestea, lucrăză întemeiîndu-se pe bunul său simț. Dacă cineva s'a deprins d. e., după un timp îndelungat, a-și dice sēra, înainte de culcare, rugăciunile — decă îi vieză conștiința morală în privința acēsta, și — le dice ca condus de un instinct; și dacă 1 se întēmplă odată că, preocupat de alte gînduri, să se pună în pat fără a și le fi ȓis, îi vine imediat în minte întrelăsarea datorinței și trebuie să se scole să și le ȓică. Cînd ne observăm adecă necorecte faptele nōstre proprii, constatând nearmonia între prescripțiile principiilor vieții și făptuirile nōstre, ni se manifestă:

muștrarea conștiinței, care e cu atât mai viiă, cu cât mai puternice ne-ați fost ideile morale.

După ce și-a dobândit omul basa recerută pentru viața lui morală își poate completa cultura morală ulterioară și pe cale teoretică, prin apercerea principiilor și maximelor morale. Instruit însă omul numai prin lecțiunile teoretice, nu-i se cultivă moralul. De aceea sarcina cultivării morale rămâne în deosebi pe sēma *familiei*, care mai mult, ca ori ce altă instituție de instrucție și educație, are și puterea și ocazia de a face, ca să se deprindă copiii la practicarea binelui.

Individul imoral, fie în urma lipsei de bună educație, fie în urma puternicilor dispoziții rele născute, în loc să degajeze simțăminte morale, va degaja simțăminte imorale, din ură, indivie, ne-respect ș. a. Aceste defecte morale se pot altcum sălășlui foarte ușor în ființa omenescă. Când individului i se dă să simtă, că deapropoie îi face rău, ori că îl împedecă în valorarea sa, încolțesc prea ușor în inima lui mobilul de a lucra contra aceluia, dela care simte răul. Corolan iubia în mod sublim patria sa, până ce acesta îi oferia nutremēntul recerut de mândria născută lui; când însă nu i s'a permis să se valoreze, conform cu imboldurile sale firești, inima lui iubitore i s'a schimbat în rēsbunătore, în așa grad, că n'a pregetat a merge în tabera celor mai înverșunați dușmani ai patriei sale. Câți indiviți nu se strică moralicește în urma tratamentului greșit, aplicat lor de către părinți, frați, educători ș. a. D. e. sēmēnța urii mai totdeuna părinții o aruncă în sufletul copiilor și de regulă tot sub influința familiei se desvöltă. E destul, ca părintele nepriceput să gugulēscă pe un copil mai mult decât pe altul, pentru ca în cel dintăi să se samene ură, iar în cel din urmă îngâmfarea. Și unde nu se practică acest procedeu nesocotit de iubire ori de pedepsă? ! Dar alte proceduri. Las' apoi, că în atâtea casuri se întēmplă de părinții lingușesc direct, par' cu intențiune, patimele copiilor.

2) *Formele simțămintelor morale și importanța lor.*

Simțămintele morale se manifestază în diferite forme, ca: *iubire, venerațiune, stimă, respect, compătimire, simpatie* ș. a., cari sunt tot atâtea variații ale moralului omenesc, din care vlăstăresc.

Cu cât în individul-om e mai mare focalarul simțămintelor morale, cu atât este mai superioară ființa și mai aptă pentru viață.

Simțenintele morale constituiesc cea mai de sémă agoniseală a omului. Prin ele și în ele găsesce sufletul omenesc mulțumirea cea mai viută pentru practicarea binelui. Iară practicarea binelui moral este totdeodată și condiția fericirii omenesci. Pe basa simțenintelor morale se pot forma, după cum s'a đis, și raporturile necesare între ómenii, amésurat cu cerințele vieții omenesci; se înjghebeză emulația între ómenii, din ceea ce se naște apoi *simțemîntul de onóre*.

Omul cultivat inoralicesce nu este rúmai pentru sine, ci este legat cu interesul vieții sale de interesul vieții deaprópelui. Omul înalt moral este identificat chiar cu interesul deaprópelui. Când se bucură acesta, se bucură și el, iară când suferé, suferé și el. — Îndeosebí bucuria de binele și bucuria altuia caracterisează pe omul înalt moral — adevératul om de inimă. — Jean Paul a đis: »Ca să compătimesci, se cere să fi numai om, dar ca să te poți bucuri de bucuria altuia, trebuie să fi ánger«.

Și cu cât cultura morală a ómenilor este mai simuitóre, cu atât mai puternic se cimenteză legătura între ei. Iubirea și simpatia sunt posibile numai între persóne de aceeași cultură morală. De aceea apoi e chesșune importantă, din punct de vedere al problemei omului, că individul, încă de când e mic, să aibă ocașune de a trăi în societate și de a se deprinde la iubire și sinceritate, la ajutorare reciprocă, peste tot la practicarea binelui moral. Așa fel devine omul cualificat în a se validita cu lucrări menite a satisface atât interesul propriu personal, cât și pe al deaprópelui — *altruismul**).

*) Când đicem, că omul trebuie să fie educat în sens altruistic, n'am înțeles nici altruismul absolut, nici cosmopolitismul socialistic și nici humanitarismul general. Acestea sunt stări imposibile în vederea împrejurárilor vieții nóstre. Nici nu e loc pentru asemenea indiviđii în organismul social de ađi. Individul de ađi trebuie educat moralicesce amésurat cerintelor naturale ale vieții reale sánátóse. A investmênta pe cineva cu însușiri, cari nu se potriveșc formeii vieții de ađi, cari n'au valóre în lupta și lucrarea propășitóre, ce se impune vieții de ađi, însemnézá a lucra fără rașune în educație, cáct, un asemenea om ajuns în largul vieții se va vedé la tot casul desnádájduș și disgustat, din motivul, că lumea îi cere alte serviții, discuviintându-i șpe cele, ce el vrea să i le acordeze. Despre un student, care, avénd înafntea sa esamene de făcut, se ocupă de treburi îndepártate de problema vieții sale, noi đicem, că lucréză *nerașional*. Așa trebuie să cualificám și pe omul, care se apucă de alte probleme decât cele firesci din cursul lumii.

Lumea e organizată după anumite cerințe — condițiuni de desvoltare — în: familie, nationalitate, confesiune și patrie. În vederea problemelor inpușe de acest fel de organizație trebuie educat individul de ađi, și în cadrul acestei organizațiuni e a se lua sensul noțiunei »deaprópele« și a se privi »altruismul« din vieța de ađi.

Și dacă toți oamenii ar fi altruști, binele, atât al fiecăruia, cât și al obștei, ar fi asigurat în cel mai splendid mod și fericirea încă ar fi generală. Dar, se înțelege, tocmai având în vedere, că morala din om se câștigă numai prin depindere, ea se și formează foarte cu greu și cu încetul în inima omenescă. De aceea și progresază omenimea așa de încet în privința morală.

1. Prin ce exemple din viață se pot arăta emoțiile de natură morală? În ce își are baza tonul plăcut și neplăcut al emoțiilor morale? Ce e simțământul moral? Care e baza biologică a simțământului moral? Unde e germinul moralului în copil? Cum se dezvoltă moralul în sufletul omenesc? Ce rol are viața în cultivarea moralului? Ce pildure a adevărului acestuia? Cum se dezvoltă simțul de datorință? Cum se dezvoltă conștiința morală? Unde se pune adevărata basă pentru moralul omului?

2. Ce alte însușiri morale văstăresc din simțământul moral? Se poate altera simțământul moral? Dece se caracterizează omul investimentat cu mare putere morală? Cum se manifestă în viață un asemenea om? Ce datorință incumbă educațiunii în privința cultivării moralului?

§ 39. Simțămintele religioase.

Contemplația asupra lumii acesteia, asupra naturii externe și asupra vieții noastre, asupra ordinii, armoniei, causalității, perfecțiunii, splendorii și peste tot asupra minunăției din ea, trebuie să ne determine a ne înălța cu sufletul în sus și a simți adevărul religiei creștine despre ideea existenței lui Dumnezeu. Drept efect al acestei înălțări, se naște în noi trebuința sufletească a ne simți și noi, ca aparținând creațiunilor lui Dumnezeu și a ne pune sub scutul lui ocrotitor. Noi vedem în fiecare moment, că viața noastră și soarta ei depinde foarte puțin de la noi. Și cu cât cineva, în urma instrucției și a educației, ajunge la un spirit mai dezvoltat și mai pătrunzător, cu atât simte mai hotărât puterea Dumnezeii, căci cu atât mai bine înțelege ideea nemărginirii, a Dumnezeirii, abstracția cea mai înaltă*).

*) În realitate, adevărat, nu e tocmai așa, ba se pare a se adevăra tocmai contrariul. Acesta se atribuie faptului, că nu ni se dă corect știința. Când ni se împărtășesc chestii de știință, ni se vorbește de regulă cu un aer, ca și când știința de azi ar fi în stare a clarifica tot ce e în lumea asta. Și cum e omul tânăr, dela natură, prea dispus a-și închipui și mai mult decât a înțelege cu adevăr, devine prea încrezător în puterea științei sale. Așa fel foarte ușor se crede, că știe și înțelege cauzele tuturor fenomenelor. În urmare crede, că numai e nevoie a admite și puterea Dumnezeii drept cauza eficientă a fenomenelor. Și apoi nici metodele aplicate la împărtășirea științelor, în partea covârșitoare, nu sunt în conformitate cu cerința rațiunii de a se îndruma spiritul către Dumnezeu. Nu ni se arată destul de clar, că lucrurile și ființele din lume sunt părți ale organismului lumii și că fenomenele lor sunt cauze și legi ale vieții aceluia organism condus și vivificat de o putere neînțeleasă, de puterea Dumnezeii.

În momentele, în care sufletul aprofundeză ideea D-zeirii, când revenim la conștiința raportului nostru cu D-zeu, simțim acest raport exprimat prin o stare psihică, care este *simțământul religios*, cel mai înalt și mai ales din simțăminte, ce viează în ființa omenescă.

Simțămintele religioase seamănă cu simțămintele de iubire, suferință, mulțămire, venerațiune și a.. ce le nutrim față de părinții și în genere față de binefăcătorii noștri; numai cât în simțământul religios se mai cuprinde și elementul simțământului de admirație, simțământul sublimului.

Simțămintele religioase ncolțesc în inima omenescă începând cu etatea copilăriei, în urma arătării analogiei, ce există între părinți și D-zeu; se dezvoltă apoi prin exemplul, ce l dau părinții, cu viața lor, precum și ceilalți oameni, acasă, în liber și în biserică; se completează prin instrucțiunea și educația ulterioară. Dar fără îndoială, în totă puterea sa ajung a se manifesta simțămintele religioase îndeosebi la etatea maturității omenesci. În etatea aceasta înțelege omul minunăția lumii acesteia și simte necesitatea raportului său cu D-zeu. Și de fapt pe baza conștiinței de acest raport devenim *oameni întregi*, ființe potrivite și apte pentru misiunea dată omului pe pământ.

Și în vîntutea puterii și energiei lor simțămintele religioase influențază în cel mai hotărît mod asupra ființei omenesci, și intelectuale și morale, căci ele lasă foarte adînci urme în internul omului. Simțămintele religioase și sunt mobilele cele mai puternice pentru inimă, mai puternice și mai vii decît orî-ce fel de alte simțăminte. Avem atâtea exemple isbitore, îndeosebi în istoria bisericescă, că oameni stăpîniți de puternice simțăminte religioase au devenit par'că imuni pentru necasurile și chinurile cele mai mari și mai cumplite, ce le-au cercat viața, orî cu alte vorbe întăriți spre înfruntarea celor mai mari necasuri. Vibrarea vieții, sub înflorarea simțămintelor religioase, imputernicesce atît de mult energia psihică, încât, nu se mai poate simți efectul altor feluri de simțăminte neprimordiale vieții. Și din simțămintele religioase nu vîlătăresce nici un fel de tendințe, sub îmboldirea cărora s'ar cere vre-un schimb; conștiința omului pătruns de simțăminte religioase găsește în ea însași alimentul vieții și răsplata faptei lor. De aceea cea mai mare abnegație tot numai inima religioasă o poate manifesta. Viața sfinților a fost o viață sublimă omenescă, în care simțămintele religioase au întreținut aproape exclusiv focul vieții lor pămîntesci.

Și faptul, că inima cuiva preferă în ființa întregă simțăminte religioase intensive, e dovada cea mai eclatantă, că posesorul acelei inimi este o ființă omenescă de calitate superioară; numai astfel de intelectualități sunt și capabile și accesibile pentru a se avânta la abstracția cea mai înaltă, la idea D-zeirii. Sfinții părinți de fapt au fost deci cele mai alese ființe, bine meritând de cea mai înaltă a noastră venerație și slăvire. Când seibăm memoria lor dăm expresiune nobleței sufletului nostru. Felul, cum știe omul serba memoria sfinților creștuni, e caracteristica cea mai bună a felului ființei sale sufletesci.

Dacă ar fi să ne dăm sēma de felul simțămintelor noastre religioase, și în genere de simțămintele omenilor de ađi, ar trebui să constatăm, cu regret, că acestea nu sunt prea intensive. Causa acestui mare neajuns încă o putem afla. Ea zace în modul defectuos și puțin îngrijit al educației și instrucției, de care ne împărtășim, atât în familia, cât și în școlă și în viața practică. Prin educația din familie nu se cultivă destul de bine raportul dintre copii și părinți, nu se pune basă solidă simțămintelor și culturii morale, nu se deșteptă în modul recerut idea de D-zeu și nu se desvóltă cu grija și cu interesul recerut. Exemplele, ce ni se ofer în privința acesta în cercurile, unde ne e dat să crescem și să lucrăm, în școlă și în viață, încă nu sunt edificátore. Instrucția din școlă apoi este prea utilitaristă, ni se dá mai mult par'că cu scopul să cunoșcem lucrurile și fenomenele lumii numai și numai în vederea folosului egoist, și nu spre a pătrunde totdeodată și în zistemul, ordinea și causalitatea lumii și a vieții. În viața practică ni se dá par'că anume îmbolduirii streine vieții religioase, chiar și de cei mari. Necultura și rēutatea face chiar pe cei din fiuntea bisericilor confesionale ca să ađițe la ură pe credincioșii lor, unii contra altora, ca și când prin acesta nu s'ar laxa, și în o parte și în alta, însași credința în D-zeu.

E în genere un mare defavor pentru un stat, ca și pentru un neam, decă în mijlocul lor sunt mai multe confesiuni. În urma luptelor, atacurilor și batjocurilor reciproce se laxeză simțămintele religioase în toți și se devalveză însași religia. Dar acesta însemneză desbrăcarea omenilor de idealitate și de puterea, ce e menită a cimentea inimile omenesci în un complex unitar.

Din ce basă biologică încolțesc simțămintele religioase? Ce este simțul religios? De când încep a se ivi simțămintele religioase? Ce putere eserciază asupra intelectualității omenesci? Ce fel de suflet e acela, care e stăpănit de simțăminte religioase? Ce impregurări împedecă cultivarea inimilor religioase?

§ 40. Simțemintele conștiinței de sine.

Scim, ce este conștiința de sine, este: reflexia minții asupra înșușirilor și puterilor, ce se cuprind în ființa noastră.

Când suntem determinați a face astfel de reflexii, când ne punem adecă în raport noi cu noi înșine, deodată cu îndeplinirea procesului de examinare, se înfiiază și o stare efectivă în internul nostru, se produc adecă și anumite sentimente. D. e. Am avut o datorință grea și mare de împlinit. Mi-am achitat-o în mod splendid. Înainte de a fi început a lucra, sigur, mi-am examinat puterile și am constatat, că nimic nu-mă lipsește spre a putea executa lucrurile, ce mi s'au cer. În urma acésta, mi s'a ivit un simțemint de elevare, de încredere, care mă făcea îndrăsneț. După îndeplinirea datorinței, tot în urma reflexiei, mi s'a produs din nou simțemintele plăcute. Vrea cineva să declameze în fața multor ómenii o poezie. Dar se împedecă și nu-î succede. Să va simți neplăcut, să va rușina, sigur.

Felul acesta de simțeminte pot fi sugestionate în sufletul nostru și când se observ și se scot la ivelă însușirile noastre, de către alte persoane. Laudele ori defaimările altora încă ne pot adecă ridica ori deprima la suflet. D. Vlăhuța ne desenază în un mod admirabil o stare sufletescă a unui ténér de mare speranță, mândru în sufletul său și valoros. »Din ochii celor, cu cari vorbiam, din șóptele măgulitoare, pe cari le auđiam în adunări, din curiositatea simpatică, cu care se uitaū la mine trecătorii pe stradă, din furtunile de aplause, pe cari le stérneam la ateneu, la cameră, la întruniri publice, eu sorbiam cu lăcomie gloria, o simțiam cum mă străbate și mă încălđesce ca o bėtură binefăcătoare, sub farmecul căreia gândurile mele căpėtaū uneori o mlădiere și o strălucire, de care eu însumi mă miram« (*Predare*)

Simțemintele produse între asemenea împrejurări sunt cele ale conștiinței de sine. Ele în adevăr se produc în urma raportului, în care ne punem cu conținutul conștiinții noastre proprii.

E lucru firesc, că noi suntem foarte mult stăpâniți de asemenea simțeminte. Continuăm facem dór reflexii, când asupra unora, când asupra altora din însușirile și puterile noastre — unii ómenii mai mult, alții mai puțin, conform firii și educației lor — și continuu ne este dat să auđim când critice când laude despre noi.

Ómenii, cari, fie în urma firii, fie în urma educației, se arată deoparte bine încredințați de puterile lor, de altă parte activi în chemarea lor, au și simțămintele conștiinței de sine bine dezvoltate. Ómenii aceștia, cei și mândrii și activi, sunt totdeauna valoroși, îndrăzneți și energici, sunt ómenii adevărați ai faptelor. Simțămintele conștiinței de sine împreună cu cele ale datorinței de a lucra și sunt pârghiile cele mai puternice pentru faptele cele mari. Puterile interne ale acestor fel de ómenii nu sunt ca focul în spusă, care arde în mod latent, ci sunt ca un foc, din care es raze puternice dătătoare de lumină și căldură pe séma vieții. În inimile acestor fel de ómenii se găsește basa pentru glorie, ambiție, onóre, emulație și peste tot pentru puterile menite a realiza faptele necesare progresului omenesc.

Ómenii slabi în privința simțămintelor conștiinței de sine, ómenii prea modești, și decă au cunoștințe bogate și frumoșe, chemate a aprinde dorul faptelor și lucrărilor, nu se prea valoréză în lume, cum se cade. Le lipsesce, se înțelege, aceea neliniște internă necesară înpintenării voinții.

Pentru ca să se producă în inima cuiva simțăminte de ale conștiinței de sine de un grad mai deosebit e nevoie să aibă un sistem nervos sensibil, să aibă decă dispoziție înăscută înainte de tóte. Și educația și instrucția pot face mult în privința acesta, dacă se pórtă adecă grije, ca tot ce întră prin ureche ori ochiul la suflet să misce puternic interiorul psihic.

Pe cât de laudabilă e conștiința bizuită pe adevărate puteri intelectuale, pe atât de detestabilă e aceea, care se baséză pe o apreciere falsă, pe presumpție. În cazul acesta simțămintele conștiinței de sine nu sunt pârghii pentru fapte mari valoróse, ci numai pentru posări în fapte, ori cel mult pentru încercări în mare, — dar menite a realiza fapte mici.

Simțămintele conștiinței de sine se manifestă în fiecare individ îndată ce acesta prinde a face ochi în lume și stău, se înțelege, totdeauna în legătură cu conținutul intelectului individului.

Simțămintele conștiinței de sine sunt *obiective* și *subiective*, după-cum conștiința se baséză pe puteri și însușiri provenite din *proprietăți exterioare*, căpătate, ori cumpérate, ori pe *proprietăți interioare, intelectuale și morale, însușite*. În timpul evului mediu, se sc'e, proprietățile exterioare, titulaturile, moșile, îmbrăcămintea ș. a. constituiau valoarea individuală. Proprietățile acestea apoi și serviau

de basă simțemintelor conștiinței de sine. Era mai valoros și cu mai mare drept de a se impune individul, care se putea lăuda, că dispune de mare bogăție și de veche și înaltă nobilitate. Imbrăcămintea și armatura încă trăgeau în cumpănă. Astăzi, când din însușirile intelectuale și morale se făuresce puterea, pe care se bazează valoarea individuală, stă lucrul altcum; astăzi s'au schimbat vederile și în privința acesta. Azi individul fudul și orgolios, care se încercă a se ambiționa pe basa creditului părinților ori pe basa proprietăților exterioare, e simplu luat în râs. Mândria personală se apreciază după valoarea internă intelectuală și morală a individului.

Dacă în fie-care om pulsează boldul valorării de sine, trebuie să i se vlastărescă și îndemnul, în vîrtutea căruia cere a i se recunoscă și de cătuși alții însușirile lui cele bune și demne, să fie omul respectat. Și când demnitatea noastră este recunoscută și apreciată, ne place, iară când nu este recunoscută ori chiar denegată, ne supărăm. Acest fel de simțire este ceea ce se dîce. *simțemîntul de onoare*. Dacă ne sunt denegate însușiri valoroase, proprii tuturor oamenilor de bine, ori decă nu ne succede, ce am încercat în fața altora, se manifestează *simțemîntul de rușine*. Tot de acesta natură, purcedînd din aceeași basă, sunt simțemintele de *pudore*, de *temere* ș. a.

Din toate simțemintele conștiinței de sine, după-ce acestea au electrisat viața noastră mai mult timp, se face simțită o stare psihică generală, care se numește *simțemîntul comun al conștiinței de sine*, ce caracterizează felul general de simțire a fie-cărui individ, validîndu-se totdeauna ca mobil al acțiunilor individuale.

Cînd reflectăm asupra puterilor proprii ființei noastre ce simțire ni se deșteaptă? Prin ce se poate sugera asemenea stare?

Ce sunt simțemintele conștiinței de sine?

Ce valoare au asemenea simțeminte pentru inima omului și pentru viața în genere?

De ce fel sunt simțemintele conștiinței de sine? Din ce izvorîsc cele subiective și obiective? Carî au mai mare valoare?

Ce este simțemîntul comun, general, al conștiinței de sine?

§ 41. Simțemintele estetice.

S'a dîs, că boldul de a trăi și de a ne valora ce viează în noi, e tot, ce ne determină viața. Din cauza acesta tot, ce ne ajutorează viața și progresul, se simte de suflet ca plăcut. Și multe sunt și de multe

teliuri, lucrurile lumii, cari aduc plăceri sufletului. Ne-am și dat séma și până aci despre mai multe momente de acestea și despre felul efectului lor; am vorbit și până aci despre mai multe feluri de simțăminte. Am vădūt, că multe forme, lucruri și lucrări din lume ne impresionéză plăcut, din cauza, că acelea, prin natura lor, sunt menite a favorisa și a asigura vieța. Cum să nu-ți fie plăcută o bucată bună de carne, când acesta îți nutresce corpul; cum să nu-ți placă tapta bună a unui om, când acesta condiționéză viețuirea socială omenéscă; cum să nu-ți placă descoperirea unui adevěr, când acesta servește de mijloc pentru valorarea vieții ș. a.?

Și însé atât de doritor e omul de a trăi și a se valora, de îi plac nu numai lucrurile și lucrările lumii, cari în mod direct favoriséză vieța, ci chiar și acelea, cari numai însemnéză și represintă vitéța cu condițiunile ei, orî numai reproduc momente de ale vieții. La ce ne folosese vederea unei flori, a unei roze, garófe ș. a. vederea câmpului, a unui cataráct, a mării, a unui om frumos, a unei simetrii, a unei statue, a unei picturi, a unei reprezentații teatrale? la ce ne póte folosi, întrebându-ne cu serioșitatea rece, ascultarea unei muzici, a unei armonii, cetirea unei poezii, a unui roman, etc., etc.? Și cu tóte acestea cine ar puté contesta puterea acelora de a produce plăcere în inima omenéscă?

»Omul nu trăesce ca să mănânce și să bea, ci mănâncă și bea, ca să trăéscă«. Omul în vederea școpului său suprem, după cum se șcie, n'are să trăéscă numai vieța fizică, ci și intelectuală. E natural, ca să n'aibă nevoie numai de nutremént pentru susținerea vieții fizice, ci și pentru cea psihică. Și acéstă iară nu numai în vederea realizării intereselor egoiste, ci și în vederea alintării, desfătării și imputernicirii sufletului. Acésta e o cerință providențială, ce se impune vieții adevérat omenéscă.

Și trebuința acésta își are basa sa biologică în natura omenéscă.

Nisuința pentru o astfel de degagiare sufletéscă n'are decî a fi esplicată ca provenită din simpla dispoziție de lenevire și de trecere de timp, ci ca imboldită de un mobil biologic, ce își are rațiunea sa în școpul premenirii și susținerii energiei psihice. Adevérul acesta este esprimat și pilduit în mod fórte învederat în »Furnica și Greerele«, din »Fabule revéđute« de I. Gorun-Hodoș, (în Sămănătorul Nr. 7, I. pag. 108 și 109)«. Sě spune: »Tótă vara furnica a adunat și acum hambarele-î gem de grâne. Dar cum iarna

a venit, posomorită, și ȃ ȃ e scurtă și 'nnotată, iar nopȃle lungȃ și viforose, i sȃ urȃsce furnicȃi de mȃrte ȃn casă caldă și ȃntunecȃsă. Și atuncȃ, iat-o cȃ plȃcă și bate la ușa vecinului ei, greerele.

— Bună sȃra vecine; n'ai veni și tu niȃeluș la mine, sȃ-mȃ mai cauȃ un cȃntec de alea, de carȃ scȃi tu, cȃ serile sunt nesfȃrșite și triste și tare mi sȃ urȃsce.

— Cum? rȃspunse greerele, dar tu, sȃrmano nu scȃi nici un cȃntec?

— Nu scȃu vecine nici unul aș a ceva n'am ȃnvȃțat nu m'a tras capul nici nima, spre frumuseȃi fȃră dobȃndă . . .

— Dar atuncȃ ce ai fȃcut tu totă vieȃa ta?

Ce sȃ fac? Am adunat; hambarele-mȃ sunt pline

I-ȃ rȃspunse greerele.

— Ai adunat? Prea bine; ȃndȃpȃ-te acum!«

Partea spirituală a omului e fȃră ȃndoială cel mai important factor ȃn economia vieȃii. Acȃsta și recerc specială și fȃrte intensivă alimentare, ȃntȃrire, desvoltare și cultivare. Sȃ alimentȃzȃ și desvoltă fȃrte mult ȃndusă fiind a lucra ȃn direcȃie scientifică. Dar cu atȃta numai nu s'a ajuns scopul. Spiritul are nevoie a fi cultivat și prin modele de vieȃă. Astfel de modele sunt ȃn adevȃr tȃte obiectele frumosului, atȃt a frumosului artistic, cȃt și a celui real. Ne place d. e. o rosă, fȃră ȃnteres, numai fiind-cȃ vedem ȃn ea simbolisatȃ orȃ exprimatȃ vieȃă, care ne e atȃt de scumpă nouȃ-ȃmenilor; și rosa ne place mai mult, decȃt rezeda, fiind-cȃ ea exprimă ȃntr'un mod mai pronunțat vieȃă; ne place mai bine flȃrea ȃn boboc, jumȃtate desfoiat, decȃt rosa de tot desfoiatȃ, fiind-cȃ aceea e mai plnă de vieȃă, decȃt cea deplin ȃnfloritȃ, care represintă vieȃă la sfȃrșitul ei; și omului cult ii mai plac specule de rose nobilitate decȃt a celor obicȃnuite, pentru cȃ flȃnța acelor a denota mai multă gingășie, ne place cȃmpul, fiind-cȃ vedem atȃtea lucrui lȃsate de D-ȃeȃ, reprezentȃnd atȃta vieȃă și putere, cu atȃtea ȃnsușiri și mijlȃce binefȃcȃtoare vieȃii, ne place un cataract mare, fiind-cȃ vedem exercitarea unei mari puteri a apei, și puterea este basa vieȃii; ne place marea, fiind-cȃ și ȃn ea zace o putere ȃmensă; ne place a privi un om frumos, fiind-cȃ represintă condiȃiile vieȃii, o statuie, fiind-cȃ represintă vieȃă unei flȃnțe deosebite; o picturȃ, fiind-cȃ reproduce și ea vieȃă ȃn anumite forme, ȃn care o poȃi vedȃ clar; ne place o piesă teatrală, fiind-cȃ ni sȃ aratȃ lupte, pe carȃ sȃ basȃzȃ, și ȃn carȃ sȃ manifestȃzȃ vieȃă energicȃ și valorȃsă; ne place musica,

fiind-că ea represintă simțăminte mai înalte omenesci, manifestația tot a unei vieți valoroase; ne place armonia și simetria, fiind-că represintă idea de ordinea, atât de necesară existenței vieții sociale; ne place o poezie ori un roman, fiind-că vedem în ele desvelute tipuri de viață deslănțuită în simțăminte și fapte deosebite etc, etc.

Tóte aceste momente, cualificate a deștepta în noi simțăminte de plăcere, nu represintă pârguii puse în acțiune în vederea satisfacerii vre-unei necesități practice a vieții noastre. Dar de folos tot sunt, căci ele prin faptul, că arată viața, și încă viața în partea sa energică și valoroasă, întreține un foc sacru pe séma spiritului nostru, făcându-l să se ridice din preocupările vieții de róte ăile la nisce sfere superioare; Și fiind-că ele sunt chemate a întări, încurajia și a lustrui spiritul direcționându-l tot-de-odată către o înălțare ideală, impresiile estetice devin în deosebii de trebuință spiritului desvoltat, omului cult. În deosebii spiritul cult are nevoie de ele; dar nu se póte lipsi de ele, în anumite forme, nici spiritul necultivat. La ce curte țărănescă, fie cât de săracă-córosă, lipsesce strătulețul de floi? Și în ce casă țărănescă lipsesc icónele »frumóse«? Cine nu se încântă de musică? Care suflet, cât de necult, nu umblă să se alinte de viața poveștilor? La tóte popórele, atât la cele de acum, cât și la cele istorice, se găesc urme de plăsmuirii artistice. Sigur, nu fără motiv psihologic și biologic se face de simțim frumósul ca revărsând farmecul său binefăcător asupra inimei noastre. Frumósul place tuturor inimilor, cu atât mai mult, cu cât mai de sémă sunt, pentru-că își are rostul său și importanța sa deosebită în economia vieții psihice omenesci. Plăcerea acésta învietoare, neinteresată, ce nu satisface o trebuință egoistă, ci una de ordine mai înaltă, este ceea ce numim emoțiune deșteptată de: *simțăminte estetice*.

Prin simțămintele estetice, pe temeul ilusiei, ce le însoțesce, suntem determinați a vieții în cea mai intimă comuniune cu obiectele frumóse, a ne contopi ființa noastră psihică cu ele, respective cu ce represintă, fără ca sufletul să mai póta face vre-o reflexiune. Prin acésta viața noastră psihică e adusă la o stare de vibrație puternică, în un mers repede — e nevoită *adecă* a intra în un mers cu viața cea reprezentată prin producția artistică. Și acésta ne place. Și e caracteristic, că cu tóte, că suntem consci, că trăim numai în ilusia realității, noi ne simțim pe deplin mulțumiți de ilusia acelor existențe. La o pictură ne îndestulăm perfect și numai de vederea ei. În acésta stare fiind, se ăice, că am devenit: *impersonali*.

Simțemintele estetice sunt *reale și ideale*. Reale sunt cele realizate prin impresii dela lucruri frumoase reale, momente de ale lumii reale și *ideale* cele deșteptate de producțiile artistice. E deosebire între aceste două feluri de simțeminte estetice. Să ne închipuim ca fiind în fața unei flori reale și a unei flori pictate. Emoțiunea deșteptată de flórea reală va fi mai ageră, isbesce mai puternic ființa noastră psihică, așa, că ne-ar pute produce și tendința de-a o rupe, de-a o poseda, iară cea produsă de o flóre pictată este mai lină, mai ușoră. Impresule frumosului real se ideifică mai ușor și în mod mai simplu, fără a prilegiui desvélirea unei fantasii mari, impresule productelor artistice prileguiesc desvélirea unei fantasii mari, ca cu ajutorul ei, a *iluzunii estetice*, să ne închipuim luciul în totă ființa sa, ca în real.

Pentru aceea înse plăcerea simțită apreciând frumosul real, nu e mai mare decât apreciând frumosul artistic; din contră, în cazul din urină plăcerea este mai mare. Acesta din patru motive: Ântăi, pentru că arta ne destănuiesce farmecul ascuns în natură, de care noi de noi nu dăm; al doilea: însuși obiectul artistic represintă forme și momente de ale lumii de o mai mare importanță pentru vieță, decum sunt cele găsite în lumea reală, al treilea, pentru-că forma, în care este exprimat frumosul estetic este mai deosebită; și a patrălea, pentru-că însuși procesul psihic, ce se desfășură la aprecierea operelor, obiectelor de artă, se făptuesce în așa mod, de trebuie să se producă plăcere mare.

Noi avem voie a privi lumea reală, în multe părți ale ei, dar în multe părți ale ei tot n'avem voie a o vedé. Dar și în partea, în care avem voie să o privim, nu o putem vedea bine, clar, pentru că prea sunt lucrurile ei îngrămădite unele pe altele. Artă ni le scóte, unele câte unele, și ni le arată în totă ființa lor. Să scie apoi, că nu ori-ce obiect se ia a fi pielucrat ca obiect artistic. Să aleg anume momente de acelea, cari aú o deosebită importanță în procesul de fermentație al vieții, cari exprimă decí vieța și lumea în partea lor importantă și valorósă. Și ca să le facă pe acestea anume mai alese și să le arate mai valoróse, vine fantasia și le prelucrá așa, după cum este mai minunat determinată de boldul firesc de valorare a omului — le idealiséză, ca să corespundă cu visul, ce-si face omul despre lume și conținutul ei. De fapt artă este expresia gândului îmboldit de dorul omului de a se valora.

Cum să nu ne placă nouă asemenea figurí din lume și vieță, când în ele sunt înfiripate cele mai de sémă tendințe omenesci, stând

în cel mai perfect acord cu însași viața și condițiile ei cele mai înalte, mai cardinale.

Obiectul de artă este apoi și exprimat în o formă, care însăși încă răspunde unor anumite cerințe, ce stau în legătură cu însași viața, în o formă numită *frumosă*. Și și acesta, să știe, are o deosebită valoare la aprecierea obiectelor de artă. Ce deosebire este în a aprecia ceva artistic și în privința formei și între a aprecia ceva fără formă artistică, ne-o spune așa de convingător un ostaș român, care luase însuși parte în luptele din 1877, pe câmpiile Bulgariei, și care cetise și poeziile lui Alexandri, cu acele sugere Mărturisirea acesta s'a fost făcut lui Odobescu, care o reproduce în raportul său făcut asupra operilor lui Alexandri »Legende nouă«, »Despot Vodă« și »Ostașii noștri«. Ea sună așa: »Că adecă am trăit bine, pe cât am stat în jurul Plevnei, dău, acesta nu o poate dice nimenea. Dar o'i cât de rea a fost acolo viața, nu știu de ce cu mare plăcere îmi aduc aminte de ea. Mă gândesc la toate nevoile, la toate neajunsurile, la toate primejdile și adeseori mi se pare, că le văd trecând toate acestea pe dinaintea ochilor mei, dar drept să-ți spun, nici odată nu mi se înfățișează ele mai lămurite și mai cu plăcere, decât atunci, când cetesc versurile din cârticica »*Ostașii noștri*« a lui Alexandri.

În ce privește procesul, ce se îndeplinește la producerea simțimentelor proprii estetice, se poate dice, că și acela este de natură a contribui la potențarea plăcerii, căci cu cât apersepția impresiilor lor s'a îndeplinit cu o fantasmă mai mare, cu atât mai mare plăcere se cauză. De aceea e apoi și natural, ca omeni să guste cu atât mai mare plăcere estetică la intuirea productelor de artă, cu cât mai bogată cultura estetică au și cu cât mai vibrătoare le este firea. În zadar veți aștepta dela un nepricepător să-ți aprecieze un tablou al unui pictor mare. El nu-î va găsi măreția; nu va ști face deosebirea între un Rafael, Tițian și un pigmeu pictor. Și sigur nu va pute înțelege de ce cum statul italian a putut evalua, când a cumpărat, în 7 Iulie 1899, muzeul Borgheze, un tablou de al lui Tițian cu 2 milioane și 500,000 de franci, deși Italia, în deosebi în timpul acesta, nu dispune de prea mulți bani.

Simțirintele estetice curate nici nu se pot produce decât în inimă mai înălțate, sensibile și cultivate în privința estetică. Nu e suficientă deci numai cultura științifică și morală pentru aprecierea și gustarea operelor de artă; se mai recere și o specială instrucție. În lipsa culturii și a dispoziției firești, omul poate foarte ușor veni

să privescă produsele de artă prea numai cu ochii reali, în care cas, încolțându-și simțăminte reale, eventual chiar sensuale, efectul poate fi foarte depărate de cel adevărat. În cazul acesta apoi arta, adevărat, poate influența stricând sêu îndreptând inima omenilor.

Desvoltarea culturii estetice în omenii e chestie de mare importanță și interes deosebit pentru însași valórea vieții omenesci. Educația și instrucția au în privința acêsta mare datorință. Cu cât cine-va e mai bine cultivat și esteticesece, cu atât mai superioară fință represintă. *Shakespeare* ȓice: »Acela, ce nu are în suflet armonie, acel, ce nu se mișcă de dulce melodie, născut e în astă lume spre jaf și spre trădare. Și în gândul lui urzesce întunecóse planurii. El are sentimente mai negre ca Erebus; În el nu te încrede«. (Neguț. de Ven. V). *Darwin* face, în un loc al autobiografiei sale, următórea confesie: »Dacă ar fi să-mi mai încep încă odată vieța, mi-ași impune regula de conduită, ca cel puțin odată pe sêptemână să cetesc poesii și să ascult muzică. Perderea acestor plăceri este o perdere a fericirii, ceea ce se face în paguba mare a intelectului; dar având în vedere slăbirea puterii emoționátore a naturii nóstre, ce sigur resultă în urmă perdeii amintite, acêsta la tot casul se face spre și mai mare pagubă a caracterului nostru«.

Unii omenii, din fire, au sens pentru un fel de frumos, alții pentru alt fel, potrivit cu dispoziția și cultura lor.

Arta în sine, dacă e cuprinsă în sensul cel adevărat, nu influențéază moralul omului. Nu influențéază moralul pentru-că simțămintele artistice produse în urma impresionării artei, a lumii imaginative, nu pot mișca și determina voința. În mijlocul emoțiunii estetice nu scim înjgheba judecata chemată a indruma energia psihică la centrele motrice. Este decii și o imposibilitate fiziologică a se mișca voința, când se apreciează arta, căci excitările psihice se prefiréază numai prin fibrele din hemisfere și nu se transmit la centrele motrice. Arta, prin simțămintele învietóre, ce deșteptă, înfluințéază asupra vieții psihice întru atâta, încât o exitează, o rafinéază, o lustruéază și și o imputernicesce; decii o preface în o calitate mai fină, mai emoționabilă, mai mlădiósă, nu însé și mai bună. Bunătatea omului e chestie de caracter și de cultură morală, ceea ce stă sub alte influențe, sub influința dispozițiilor înăscute, a deprinderilor practice și a principilor și maximelor morale însușite. În lipsa culturii estetice arta, devinind privită prea în strînă legătură cu realitatea, nu se apreciează pentru scopul artistic, ci pentru a aprinde inima cătă real. Așa apreciează omenii neculți și copiii produsele de artă.

Pe copilul, care are puține idei și experimente, îl poți moraliza cu povești, pe omul cult nu. În instrucție și educație se și consideră așa ca un mijloc de moralizare.

Mai depinde apoi felul cum înfrîuresce arta asupra sufletului omenesc și dela aceea, că cu ce anume scop ni se arată opera de artă și că ce anume îi e dat a prezenta. Dela aceste împregiurări depinde, se înțelege, și felul de apreciere. De bună seamă, că statua cutărui bărbat providențial, ale căruia fapte le simțim în viață, de care suntem legați, ne va mișca inima și în sens moralizator. Aprecierea unei asemenea opere nu o vom putea îndeplini numai răzămându-ne pe temeiul artistic, numai cu ajutorul sensului estetic. Deodată cu aprecierea estetică a statuei, ca operă artistică, ni se vor sugera și altfel de idei, de altă ordine, cari ne pun în măsură a judeca și despre faptele persoanei reprezentate prin opera artistică. În cazul acesta ne isbesc, în un mod mai covârșitor, *faptele* bărbatului distins, decât unitatea artistică a operei. Și înfiate odată astfel de judecăți, acestea, da, pot mișca și moralul din noi. Cine a intrat în biserica Sf. Pavel, catedrala din Londra și îndeosebi în West-Munster Abtei, tot din Londra, a putut simți acest adevăr în modul cel mai convingător. Intrarea în biserică, până la locul, de unde vezi altarul, se face printre două șiruri de monumente, tot opere artistice sculpturale de mare valoare, reprezentând figurile bărbaților celor mai binemeritați pentru neam și patrie. Ca strein trebuie să simți edificarea morală, dar apoi englezii înșiși și îndeosebi tineretul englez. Aceste monumente artistice în adevăr sunt cualificate a educa moralicesce. Asemenea apreciere îți sugerază și picturile din galeria națională de portrete, tot din Londra, în care se află espuse portretele bărbaților a căror viață a determinat desvoltarea evoluționară a culturii, a literaturii, a artei și a politicii Angliei*). Cine ar susține

*) Englezii au făcut pe oameni practici și în privința acesta. Ei și-au știut întocmi atât de bine cele două biserici mari (West Munster-Abtei nu e atât pentru slujbe, fiind foarte veche, dar catedrala e biserică în tot înțelesul cuvântului) și »Galeria de portrete«, punând arta în serviciul moralei și a naționalismului, încât fac, cu drept cuvânt, admirația lumii. Ce mare deosebire în felul cum te înfiorază simțămintele sugerate în biserica St. Pavel din Londra și domul din Milan, ori biserica St. Petru din Roma? Și acestea trec de »cele 3 minuni« ca biserică. Când mă cuget, cum m'am simțit eu în aceste 3 biserici, socotesc de cea mai de valoare biserică, în privința înfrîurii morale, pe cea din Londra. Cum întri îți preferază simțămintele morale într-o ființă, într'un mod de tot puternic; simți cu adevărat emoția morală

apoi, că cântările naționale nu influențază în mod educativ și mișcător? Astfel deci nu se poate dice în general, că arta deșteptă, între toate împiegurările, numai și numai simțăminte estetice, fără a mișca inima în sens moralisator.

Să deșteptă în noi plăcere numai în urma impresionării lucrurilor, cari sunt de folos practic vieții? Ne simțim noi înfiorați și de emoțiuni de plăcere desinteresată? În ce residă acest fel de plăcere? Pentru ce ne place frumosul? Ce reprezintă frumosul? Are și acesta înfiorare psihică vie-un rost pentru viață și special pentru suflet? Ce sunt simțămintele estetice?

Ce fel sunt simțămintele estetice? Cum se deșteptă simțămintele estetice reale și cum cele ideale? E deosebire între ele în privința puterii lor de a mișca inima? Pentru ce motive simțămintele estetice ideale sunt chemate a prelegiui mai mare plăcere? Ce mărturie se poate invoca în privința acésta?

Să recere o cultivare specială a spiritului pentru a se gusta în adevăratul înțeles producțiile artistice?

Ce valóre, pentru viață, are gustarea plăcerii estetice?

De ce natură este înriurirea emoțiunii estetice? Numai estetică, ori și morală? În ce împiegurări eserciteză arta influință morală?

VI. Starea volițională a puterii psihice.

A) Ființa și felurile de stări voliționale.

§ 42. V o i n ț a.

1) *Ființa stării voliționale.*

Cu producerea ideilor, cu asocierea lor, cu înjghebarea actelor de cugetare, judecare, fantasie, abstracțiuni, și a felurilor de simțăminte, nu s'a terminat încă procesul psihic, deșteptat în interiorul nostru, în urma prinderii unor impresii, externe ori interne. Să urmărim dezvoltarea procesului psihic, când se oferă spiritului nisce impresii spre apercere. Văd d. ex. în piață nisce portocale frumoase. Prefacerea impresiilor în stări psihice a fost condiționată de reproducerea ideilor vechi despre portocale. Cu acestea s'a asimilat senzațiile nouă. În urma acestui proces spiritul meu recunoște portocalele de atari. Actului apercerviv îi urmăze și simțirea unei stări plăcute — simțămintul. Dar cu atât pôte nu s'a isprăvit. Deodată cu acele 2 stadii de dezvoltare a fenomenului psihic înfiat prin împrejurarea amintită: cu formarea ideilor și producerea simțămintelor, grație reproducerii mai multor șiruri de idei înrudite ori asemăzate, se înjghebează și judecata, că: portocala este bună de mâncat. În urma acăsta mă încercă o neliniște internă, *o impulsune*, ce se exprimă în îndemnul: să cumpăr portocala și să o mănânc. Neliniștea acăsta internă, dacă e destul de puternică, ca să activeze mișcările necesare îndeplinirii faptei corăspunzătoare, să se transmită adecă impulsunea trebuitoare din emisferile superioare la centrele motrice — este ceea ce se țice, că *vrem* portocala.

Îmboldul de vieță din noi nasce continuu, în internul nostru, fel și fel de impulsuni menite a ne tot stimula pornirile, tendințele și făptuirile necesare vieții, conservării și perfecționării individuale. Fie-care stadiu de dezvoltare își are, firesce, impulsunile sale speciale,

potrivit cu cerințele vieții din stadiul respectiv. În copilul mic d. e. sunt cam de acelea, care sunt reclamate de condițiile de nutriție, mișcare și curățenie. Cu dezvoltarea corpului, a organelor lui și a spiritului es. la v. e. și porniri și îmboldiri mai superioare, mai multiple și mai puternice, — se înțelege, în direcția, în care e îndrumată a se valora mai mult v. e. — porniri și îmboldiri, menite a pune la cale și lucrări mai multiple, tot conform cu trebuințele vieții. Acestea sunt și conșcii și inconșcii. — Cele conșcii — tendințele — sunt ca niște reclamații, ce se fac la spirit în scopul de a se cere satisfacerea trebuințelor vieții fizice și psihice. Îmboldirile inconșcii sunt efectele reacțiilor centrelor situate în cerebel, mezocefal, ori măduva prelungită. Centrele acestea devin excitate sau de timulente instinctive, sau, după o funcționare îndelungată împreună cu centrele superioare din creeri, cu conștiința, — de stimulentele voinței. În urma deprinderii ajung apoi a avea și dela sine rol de inițiativă, putere de spontaneitate, a fi și ele centre stăpânitoare și provocatoare de impulsuni psihice. Îmboldirile conșcii — tendințele — sunt impulsuni stârnite de reproducerea ori aperiției. Din hemisfere se comunică centrelor motrice, așezate în părțile din dreapta ale creierilor, în cerebel ori în mezocefal. De aci apoi se transmit ca efecte voliționale, prin intermediarul nervilor motori, anumitor țesături de mușchi, a căror funcționare dă loc la diferitele noastre fapte. În urma acesta și suntem determinați a simți în noi un fel de încordare cu o tendință expansivă, o trebuință internă de a săvârși unele lucrări menite a delăta ceva, de ce știm, că n'avem nevoie, ca fiind stricacios vieții, sau de a cere ceva, de ce știm, că avem nevoie ca fiind pruncios și necesar vieții.

În viața noastră continuu percurg sistemul nervos asemenea curente de impulsuni centrifugale, dela centrele psihice superioare la centrele motrice și apoi de aci, ca efecte voliționale, la mușchi, căci fie-care acțiune psihică e urmată de o reacțiune, cu atât mai puternică, cu cât mai vie a fost excitarea psihică la producerea ori reproducerea ideilor. Când primim impresii din lumea reală, ideificându-le, cu scop de a dobândi material intelectual, se conduce prin nervii sensitivi către creeri excitarea în direcție *centripetală*; iar când sufletul degazează impulsunile ca reacțiuni, se conduce în direcție *centrifugală*. Sub raportul prim lumea externă se preschimbă în lume ideală, sub raportul al doilea lumea ideală tinde a se transforma în mișcări și acțiuni. Sub

raportul prim lumea ni se îmbie ea spre a trece în sufletul nostru, în o formă schimbată; sub raportul al doilea însă noi tindem după lumea externă, orî că o dorim așa cum ni se înfățișează, orî că să o schimbăm, dar tot în folosul vieții noastre. Starea aceea psihică, care rezultă din raportul din urmă, când adecă lumea noastră ideală tinde a se transforma în mișcări și acțiuni, în efecte motrice, în cari își află apoi sfîrșitul orî-ce stare psihică, se numesce: *stare volițională*. Dacă tendința se pôte face factice preface în acțiuni, în efecte motrice, ea se dice *vrere*, iară actul psihic întreg, prin care o stare psihică se transformă în efect motric, se dice *voință*.

2) Feliurile de voințe: ideomotrică și rațională.

Stările voliționale pot fi *inferiøre* și *superiøre*.

Inferiöră este starea volițională, când actul eî n'a fost precedat de nici un fel de reproducere de idei, când adecă impulsivnea nu-și ia începutul din idei, ci din reacțiunii ale centrelor din părțile de jos ale creerilor, reacțiunii basate în instinc, sau din deprinderi, ce se și îndeplinesc apröpe în mod automat sau pe jumătate inconsciu. D. e. când umblăm, când ne plecăm în urma unui atac, etc.

Superiöră este aceea stare volițională, care se închegă din ideile vii din claritatea consciinții.

Și voința acêta se pôte anume înjgheba sau în urma reproducerii numai a *unei idei* sau a *unui șir* orî *șiruri întregi de idei*.

Stările voliționale inferiøre se găsesc în activitate la săvêrșirea acțiunilor ce-și au basa în deprinderi tehnice, necesare în deosebî întru satisfacerea datorințelor de tôte dîlele ale vieții, — deprinderile trecute în întrebunțare dîlnică.

În urma deprinderii adecă între multe din ideile nostre și între centrele motrice se formeză o comunicație atât de strînsă și de vie, încât, grație sensibilității deosebite a fibrelor mijlocitöre, îndată ce se reproduce vre-o idee, se și descarcă impulsivnea în centrul motric corêspundător, unde se dă loc efectului motric, acțiunii. E destul d. e. că zăresc pe un amic și îndată să alerg spre

el, să văd pe un superior și îndată să-mă iau pălăria de pe cap; să-mă aduc aminte de cerința de a merge la o ședința și îndată să pornesc, să aud diminușă bătănd ora șase și îndată să mă scol din pat; ș. a.

Unele idei sunt legate chiar de impulsuniă născute și instinctive. Când auđim d. e un tunet puternic, imediat ne ridicăm sufletul la Dumnezeu

Felul acesta de voința se numește *ideomotrică*.

Aci, după cum vedem, judecata n'are nici un rol și nici n'are cum a să ivi Pe baza acăsta săvărșim noi multe din datorințele și acțiunile vieții năstre. Copiii, pănă la o anumită etate, cam în acest mod iși săvărșesc mai tote acțiunile. Omenii necultivați și proștiți asemenea iși esecută o mare parte a făpturiilor lor cu ajutorul acăstuii fel de voința

Nu tote acțiunile năstre să îndeplinesc cu puterea unei astfel de voințe, simple, cu acelei ideomotrice. De multe ori suntem nevoiți a precugeta bine și a chibzui ce facem. Trecem peste exemple din vieța năstra, cunoscute în atătea forme. Să ne închipuim starea lui Maceeth, pănă ce acesta ajunse să dică fiăt morteă lui Duncan, ori a lui Hamlet, pănă ce a ajuns și acesta să vadă mort pe Claudius. Macbeth să hotărise, teoretice, să omore pe Duncan, ca să să facă el rege în locul acăstuia I să înfășișeză prilegiul cel mai bun regele îi vine ca oșpe în casă În momentul, cănd era să i să valideze voința, i să presenteză în să și un alt glas al sufletului său, care i să pune pedecă. Iși dau zori a să ridica fel și fel de cugetări. Acestea îi spun, că altcum ar trebui să să porte fața cu Duncan. Doue tendințe vieză acum în sufletul lui. O puternică luptă să desfășură între cele 2 tendințe — stadiul *deliberației* —. După ce în să iși sorțeză închipuirea și simțirea și după ce îl mai agită și nevastă-sa în folosul tendinței prime, după-ce adecă prima să impune cu o putere neresistibilă, acăsta să și valideză; voința să omore, îi este formată și el ajunge a exclama: »Întins e ori-ce nerv«. La Hamlet stadiul deliberației e și mai îndelungat.

Voința de felul acesta, al doilea, aceea, care să formeză în urma reproducerii unor șiruri de idei, cu conlucrarea actului de judecată, aceea, care ne mănă și ne conduce la îndeplinirea trebuințelor și acțiunilor din sferele mai înalte ale vieții, a acțiunilor precugetate, să numește: *rațională*. Acest fel de voința și caracteriseză superioritatea ființei omenescă, în privința psihică; acăsta

este *în înțeles propriu voința*, despre care se poate dice, că e o hotărîre a omului pentru ceva.

La închegarea voinței raționale totdeauna suntem conșcii de starea reală, ce ne înconjură și ne privesce, dar totdeodată și de una ideală, înțășișată în imagine, care ni se pare mai bună și mai de folos vieții.

Conștiința ambelor stări deșteptă în noi un neastempăr, o tendință de a delătura starea reală, simțită acum ca apăsătoare, și a realiza pe cea ideală, pe aceea, ce o vedem în imagine. Dacă starea acésta, e posibilă de executat și este și încuviințată de suflet, se dice, că *avem voință rațională*. În sensul acesta voința rațională ar fi decî tendința capabilă de a preschimba o stare reală actuală cu alta, ce o vedem ca idee, sau de a traduce o stare ideală în reală, de a traduce o judecată în faptă. Macbeth este un general în ôstea lui Duncan. Puterea sa internă îi crează tendința *voință* de a se face rege. El are conștiința pozițiunii sale reale actuale, dar îi stă clar înaintea sufletului său și cea din ideea de a fi rege. Sunt cele două tendințe. Trebuie să caute mijlocele trebuincioase executării tendinței a două. I se și ofer, le găsesce.

Așa se întemplă totdeauna, când se produce voința proprie, voința rațională. Mai întâi se fac preparativele de lipsă. Doresc d. e. să fac un voiajiu. Acésta tendință mă va îndemna să mă cuget asupra condițiilor, bani și altele, dela cari depinde realizarea ei. După aceea numai pot lua decisiunea, — mi se înjghebeză voința.

3) *Basa și rolul deliberației în actul de voință.*

Voința rațională este totdeauna precedată de deliberație, mai puțin ori mai mult. Avem să ne ocupăm acum de întrebarea: cum de se face deliberația parte inherentă a voinței raționale?

Individul este stimulat în viața sa de mobiluri egoiste și de mobiluri social-morale, altruiste. Din instinctul înăscut părții animalice a vieții răsar mobiluri egoiste, din cultură social-morală, câștigată atât cu ajutorul educației cât și prin ereditate, răsar însă mobiluri pentru acțiuni mai înalte, pentru acțiuni social-morale. În urma acésta în om există un permanent conflict între interesele egoiste și între cele social-morale. Cu înjghebarea unei tendințe inferioare se înfiiază în suflet, pe basa legilor asociației și reproducerii,

și o judecată. Dacă această judecată descuvințeză tendința activă, se deșteptă îndată o a doua tendință, interesată de a împedeca validitatea celei dintâi. În urma desacordului între tendințele cele două trebuie să alegă între ele lupta. D. e. Mă chiamă un prieten la preumblare. Tocmai atunci îmi vine însă în gând să cercetez pe un coleg bolnav. Său: am să merg la o ședință, când mă simt prea bine lângă un pahar de bere. Sigur se va începe o luptă între aceste tendințe. Cea mai puternică, care învinge, va determina voința. Tăria unei tendințe stă în raport cu tăria ideilor provocătoare și a judecății investigătoare. De multe ori învinge câte o tendință și pe motivul, că cea contară se eclipsază în urma alunecării din claritatea conștiinței a ideilor, pe cari se basază, în urma vre-unei cauze, în care cas tendința cealaltă, folosindu-se de ocaziune, se validiteză. D. e. Nu-mi vine să mă scol dimineța din pat, din cauza frigului, ce se simte în odaie. Dar când am uitat, că e frig, mă scol. În cele mai multe casuri, se înțelege, validitatea tendințelor depinde dela forța, cu care se activează.

Faptul, că unele tendințe pot împedeca validitatea altora, se poate demonstra astăzi și cu ajutorul științei fiziologice. Și s'a constatat, că gădilit fiind, în mod mai viu, un nerv sensibil, care e pus în legătură cu un organ vegetal din organismul nostru, se exerciteză o influință împedecătoare asupra nervului ganglionar corespunzător. D. e. dacă se gădile nervus vagus, nervul sensibil, ce ține comunicația între creier și inimă, atunci încetază funcționarea inimii; dacă se exciteză nervus splanchnicus, nervul sensibil, care comunică cu intestinele, încetază mișcarea acestora. În asemenea mod se influințază reciproc și centrele psihice și motrice. Centrele psihice, sediul actelor de inteligență, au puțința de a împedeca funcționarea centrelor motrice, respective a le schimba ori determina acțiunea, dacă cum-va aceste centre nu sunt excitate chiar din samă afară de alte cuente. În cazul din urmă, se înțelege, ele exercită influință împedecătoare asupra activității centrelor psihice superioare. D. e. Emoțiunea sufletescă, ce înflorează pe cineva când e cuprins de frică, are influință asupra stării sensuale, așa, că în urma aceste se perde apetitul, stăpânit sufletul de încredere în Dumnezeu, frica dispore; în intențiunea de a face o faptă josnică putem fi împedecați de tăria judecății sugerate. Mare valoare are deci, în adevăr, puterea judecării și deprinderea de a validita puterea psihică întru împedecarea efectelor motrice inferioare, a acțiunilor rele, și preste tot întru regularea vieții practice. Aici de fapt se demonstrează adevărul, că cultura spiritală adevărată

nobiliteză pe om, exoperând, ca rațiunea să presideze la toate actele voliționale. N'are omul de cât să-și însușescă o cultură bună, — să-și adune adecă idei clare, bine rânduite și asociate în mod logic, să-și desvólte puterea de judecată, să se investiminteze cu concepții, principii și maxime sănătoase, să se deprindă a-și traduce ideile și judecățile în fapte, — energia înăscută va fi pământul bun — și nu-î va fi numai în ideal puțința de a sci lucra în mod *rațional*, chiar având înăscute dispoziții rele. Adevărul, că voința omului stă în raport direct cu felul culturii lui teoretice și practice, e întemeiat deci științificesce. Omul necultivat ori rău năvălit se vedesce, la toate ocaziile, de mai înfuriat, își manifestă tendințele în mod mai vijelios, nu-î în stare a-și stăpâni impulsunile sale rele. Omul cel adevărat cultivat, da, va sci și va puté fi stăpân, cel puțin între împregiurări normale, peste impulsunile și tendințele sale, se va puté aréta *rațional, condescendent, îngăduitor și cumpétat*, caracteristica omului superior și nobil.

Ómenii înzestrați cu cunoșcințe superficiale, nelămurite, nesistemisate și neasociate bine, apoi cei sécătuiți de energia firéscă psihică, din cauza slăbirii sistemului lor nervos, precum și cei dispuși la fantasare, sunt osândiți a lucra, de o parte, tot după dictonul impresurilor externe și a îmboldirilor sensuale și, de altă parte, a trăi tot în lumea *dorințelor* — tendințe fără putere executativă. Aceștia sigur nu vor fi peste tot ómenii faptelor, dar nici părtași ai fericirii.

Tot în puțința și dístoinicia omului de a se sci împotrivi cu puterea sa psihică în mod perseverant la tendințele rele și inferióre, validitându-și în locul acestora pe cele bune și superióre, de-a sci lucra așa fel, ca tendința *sănătósă* să primeze totdeuna pe cea *rea*, punéndu-o pe acésta în stare de imposibilitate, residă atât basa puterii etice cât și *libertatea voinței* omenesci.

Așa fel avem să înțelegem și adevărul, că în voință se vedesce totdeuna și caracterul moral al omului.

Familia și școla au mare răspundere în privința cultivării voinții.

4) *Formele de manifestare ale actelor de voință.*

Toate facultățile, capacitățile, puterile, cari fac valórea vieții omenesci, nu sunt altceva, decât stări voliționale transformate în fel și fel de deprinderi, în scopul îndeplinirii cerințelor problemei vieții. Fînța tuturor aceloră atérnă numai dela împrejurarea, că

cutare tendință să pôte validita ca voință, orî nu. Scim înțelege o carte latină, fiind-că ne e dată posibilitatea de a voi, să facem anumite mișcări, carî echivalză cu vorbirea limbei latine și cu reproducerea cunoscînțelor trebuitoare, putem ridica cu brațul o greutate de 50 kgr., fiind-că mușchii, susținuți de nervii motori din brațul nostru, sê pot contrage, la porunca voinții, și apăsând asupra lor o greutate de 50 kgr.; putem să ne aducem aminte de lucruri și întâmplări din trecut, fiind dată voința a reproduce acele idei, etc. Dacă n'ar fi însă condițiile pentru înjgheizarea voinții, n'am puté avé capacitatea să cetim cartea latinésă, n'am puté avea facultatea să ridicăm cu mâna greutatea de 50 kgr. ș. a. Tôte facultățile nóstre sunt decî nisce accidente, efecte ale voinții. Fiind date condițiile de executare ale voinții, sê îndeplinesc accidentele, carî represintă tot atâtea facultăți, iară dacă acelea nu sunt date, nu sê întâmplă nici accidentele și noi dicem atunci, că nu avem puteri, facultăți. Așa fel sunt tôte facultățile și capacitățile nóstre privite după natura lor. Numai cât nouă nu ni sê par așa; noi le considerăm de nisce puteri interne, carî sê validiteză de câte orî li sê dă zor să sê realizeze.

Fiind-că Dumnezeu a lăsat pe om cu o mulțime de datorințe, în vederea scopului și rostului vieții sale, în el trebuie să sê și manifesteze multe și variî tendințe. Aceste tendințe sunt de natură sensuală, intelectuală și morală, fiind-că în direcțiile acestea are omul nevoie a-și activa puterile sale, în vederea satisfacerii cerințelor problemei vieții. Tendințele nasc unele din altele, în decursul creșterii, și sê ajutoră reciproc în desvoltarea și înmulțirea lor, după necesitate. Cea mai primitivă, dar și cea mai indispensabilă tendință a omului e: de a sê nutri. Satisfacerea acesteia face a sê produce energie în nervi. Energia acésta ne stimuleză să ne mișcăm și să lucrăm. Trebuința de a lucra ne mână însă să învățăm forme de procedimente, metode nouă. De aci ajungem pe calea cultivării, ceea-ce ne devine iarăși un focal mare pentru multe feluri de tendințe. Și fiind-că nu ne este dat să trăim singuri, ci între ómeni și în natură, suntem fatalmente împinși a voi să ne socialisăm cu natura și cu ómenii. Ajungem adecă să cunóscem simpatia, antipatia și compătımirea și alte simțăminte. Simțămintele morale, estetice, religióse ș. a. ne creéză iară fel și fel de tendințe de a ține la aprópele nostru, dar și de a ne apéra în tôte direcțiile. Acésta ne deschide inima pentru ideea și tendința de libertate, de onóre, de valóre intelectuală, morală și materială ș. a. Ajungem

apoi a manifesta tendințe și voințe în folosul națiunii, bisericii, patriei ș. a.

Puterea voinții ajunge a conduce și dirige chiar toate fenomenele superioare ale vieții psihice; ea poate influența și cârmui atențiunea, reproducerea, fantasia, judecata și chiar sentimentele, cărî acte psihice, după cum am văzut, pot fi iarăși însăși pârgھیile voinții*). Dar fiind-că cu ajutorul sufletului omul își poate concentra și conduce curentul energiei psihice, ceea-ce e tocmai basa voinții, în direcțiunea, în care vrea, sub raportul și în marginile legilor de reproducere, el e pus în măsură a manifesta voință liberă, și până la un punct, să-și dirige și viața psihică. Napoleon a fost o minune în privința acésta. Să ăice, că putea dormi și dacă avea numai o jumătate de oră timp liber, înainte de luptă. Puterea voinții și caracterisază pe bărbații mari ai omenimii.

*) Camile Malinand ne spune în tractatul despre »Psihologia Plânsului« următoarele: »Sunt lacrimi cu totul involuntare, cari se produc sub influența irezistibilă a unei emoții — emoție, care este când o suferință intolerabilă, când o destindere succedând unei suferințe

Dar nu cred, că astea sunt lacrimile cele mai dese; cele mai dese sunt lacrimile *pe jumătate voluntare*; adecă, că adesea plângem, fiind-că vrem să plângem, când ne-ar fi cu puțință și ușor să nu plângem; *singur* n'am plânge; cu martori, plângem Să reflectăm asupra faptului acestuia.

Nu se poate contesta, că lacrimile atêrnă în parte de voință, e destul, spre a ne convinge de acésta, să ne aducem aminte, că sunt lacrimi mincinoase, lacrimi ipocrite, lacrimi de comedian. Sciu, că ipocriții și comedianții se prefac adesea, că plâng și că nu plâng în totdeauna, dar nu e nici o îndorală, că sunt unii cari reușesc să plângă lacrimi adevărate, rămânând reci, sau cel mult dându-și lor înși-le foarte ușore emoțiuni. Decî voința are o ărcare putere, nu absolută, de sigur, dar reală, asupra lacrimilor.

Să lăsăm acum la o parte plânsul ipocrit. Sunt casuri numêroase, când plânsul, deși sincer, e pe jumătate voluntar. adecă, simțim o emoțiune reală, dar nu rezistibilă, am puté să nu plângem și totuși plângem; lacrimile acestea nu sunt mincinoase, fiind-că are loc o emoție reală, sunt cam voluntare, atîrnă de noi să nu plângem. Dacă vreți un exemplu, n'aveți decât să vă gândiți la unele »lacrimi de conveniență«; printre persoanele, cari asistă la o înmormântare, sunt, de sigur, unele, cari plâng sub presiunea puternică a emoției lor; dar este evident, iarăși, că sunt unele, cari, în parte, plâng de conveniență; sunt miscate, dar în mod moderat, plâng fiind-că vor să plângă, fiind-că socotesc, că e destul de natural să plângă Voința își are și ea partea ei în fenomenul acesta, nu măi încape îndorală.

Cum se explică acésta intervenție a voinței? De ce vrea cineva să plângă?

Ca să răspundem la acésta chestiune, trebuie să ne aducem aminte că lacrimile sunt *un limbaj*, un mijloc de exprimare, ca surîsul, gestul, ăpătul. Cel care plânge față cu martori, îi informéază prin acésta despre sentimentele sale adênci; scim, vedându-l că plânge, că este mișcat în mod intim <

1. Prin ce stadii trece procesul psihic înfiat? Ce sunt impulsunile și ce rol au? Curentul energiei psihice în ce direcțiune urmează a se mișca? Ce este starea volițională? Ce este voința?

2. De câte feluri e starea volițională? Ce este cea inferioară și ce cea superioară? Ce este voința ideomotrică și ce cea rațională? Cum se produc?

3. Cum ajungem să delibărăm, când avem să ne hotărîm pentru ceva? Care este baza fiziologică a deliberației? Prin ce se poate vedea acțiunea influențării reciproce a impulsunilor superioare și inferioare. Ce rol are cultura câștigată pentru dezvoltarea puterii voinții raționale?

4. Ce sunt facultățile? puterile noastre? Cum se dezvoltă ele unele din altele?

§ 43. Chestia determinismului și a indeterminismului. Determinismul etic.

Teoria determinismului și cea a indeterminismului, în felul cum ne-a rămas formulată, numai are adevăr înțeles. Nicî principile determinismului, după care omul e îndemnat în acțiunile sale numai de motive externe, fără a fi stăpîn pe vie-o voință liberă, dar nicî cele ale indeterminismului, după care omul are o putere de voință de tot independentă, de tot liberă, grație căreia poate face, ce vrea, nu cadrează cu adevărul scos din natura vieții psihice a omului și special din psihologia voinții. Își are importanța sa atât puterea internă — voința liberă, cât și împrejurările externe. Dacă ar fi să credem indeterminismului, ar însemna, că ținem pe om prea de perfect, iar dacă ar fi să credem determinismului, prea am degrada omenirea la o stare inferioară.

O voință de tot liberă se poate, ce e drept, imagina, dar nu se va găsi în viața reală omenescă; de altă parte nicî de o voință absolut determinată de impresile și împrejurările exterioare, nu vom da în viața reală. Fiind-că voința rațională rezultă din conflictul dintre interesele egoistice și cele social morale, iar determinarea voinții depinde de la felul eului nostru, ea devine simțită ca o proprietate, ca o atribuție, a eului nostru și ca atare ca determinând actele vieții noastre psihice. E deci natural, ca noi să simțim, în un mod orecare, puterea voinții, și astfel să și vorbim despre o *voință liberă* din noi. Dar nu se poate manifesta voința liberă în sensul indeterminismului, căci nu se poate sci a priori direcția, în care se va validita voința. O influență orecare exercită și împrejurările. Dar iar nu în sensul determinismului, căci nu totdeauna puterea im-

presurilor externe, nici chiar a poftelor, dorințelor, tendințelor, simțămintelor ș. a. determină în mod absolut voința omului. Acestea da, servesc cu îndemnuri, dar n'aũ totdeuna cuvântul din urmă, n'aũ nici pe departe totdeuna rolul voinței. Am văcut, că deodată cu ivirea acestor fel de tendințe, conștiința de regulă prilejese și ivirea unei judecări, care aduce apoi și ea în ființă o tendință menită a determina voința. Ba și aceea este posibil, ca tendințele sensuale, afectele, pasiunile și simțămintele, ce ne stăpânesc în un moment, să fie, liniștite sigur, dar chiar și paralizate de tot prin anume curente psihice, produse cu ajutorul minții, prin înghețarea energiei psihice *ca voință rațională*. Putem să ne linișcim oii să ne delăturăm mânia, dorul de răsbunare, poftele sensuale, ș. a. numai să ne scim concentra energia psihică — *să voim*. — Și *putem* a voi, în sens bun, dacă ființeză în noi o putere *etică* valoroasă, cristalizată din cultura etică căpătată și din dispozițiile noastre înăscute.

Adevărat, că în unele casuri, nu se observă de loc conlucrarea judecării și a chibzuirii și znume la starea volițională ideomotrică și la cea de afect și deosebit de acestea apoi și atunci, când este o deplină concordanță între tendințele noastre, stârnite fie de agenți externi, fie de interni, și între concepțiile și principiile noastre, care concordanță, observată de suflet, face, ca voința să se pôte destășura momentan, ca și când a fi ideomotrică. Dar ce judecată, chibzuință, luptă internă nu se desvôltă la alte casuri, la mai deosebite?!

Iată deci, că nu se pot admite nici principiile determinismului, nici ale indeterminismului. Că ce fel de voință se degagiază din noi, putem sci, dacă ne dăm séma de natura stării voliționale.

E cert, după cum s'a arătat mai înainte, că în noi, din cauza dispozițiilor firesci înăscute și a puterii psihice formate cu ajutorul educației și a instrucției, există o continuă luptă între tendințele egoistice, cari sunt menite a asigura pur și simplu interesul nostru exclusivistic, și între tendințele menite a favorisa bunăstarea vieții social-morale, tendințe basate în cultura noastră etică. Lupta acésta, între tendințele produse de mobiluri inferioare și între cele din mobiluri superioare, dă nascere judecării, chibzuirii, delibărării, ce se desfășură, când e să se valideze voința. Motivele cele mai puternice se validează. Amăsurat acestor motive se înghebeză apoi voința. Și omul scie și simte lupta între cele două feluri de tendințe, de motive, cu mobiluri diferite. Și fiind-că judecata proprie i-a dictat voința, el e îndreptățit să ăică, că are voință liberă. Voința acésta

însă e un rezultat al luptei dintre mobilurile inferioare și superioare din om, rezultat determinat de valoarea culturii noastre etice. Acesta însemnează, că voința se presintă sub raportul *determinismului etic*. În adevăr de legile morale se cere să fie condus și determinat omul în viața sa și peste acestea nu poate să treacă, vrând să fie om între oameni. Cerința acesta aduce cu sine, ca oamenii cei creșcuți să îngrijescă, ca copii să se desvólte apropiându-și principiile vieții morale și depinzându-se în toate în sensul legilor morale. Scie-se câtă trudă depune educația în a infiltra și a întări în om, în tot decursul desvóltării lui, ceea-ce se ȕice: »bunul simț«, prin deprinderi morale, prin fel și fel de principii morale și învățăminte și prin fel și fel de pilduri, pentru că la timpul său omul să *pótă* a vrea *binele* și a ocoli rēul, să *pótă* a voi în direcție *bună*, a puté lucra moral. Și puterea dobândită prin educație, puterea morală, se valideze și determină voința, când e vorba a se aréta omul activ în viața practică morală, iară puterea dobândită prin instrucție și deprinderi tehnice, inteligența și abilitatea, se validează și determină voința, când omul are a se valora în privința minții și a iscusinții, în funcțiunii mintale și tehnice, adecă când e să-și întrebuinzeze mintea în genere, pentru datorințele vieții

Determinismul etic n'are, nici în clin nici în mână, nimic cu determinismul filosofiei materialiste. E de tot altceva. E vorba aici, că cuvântul greú la determinarea voinții îl are totdeuna aceea putere, energie sufletescă, care se închegase în noi din cultura primită și din dispozițiile înăscute transmise dela părinți, și care se validează ca impulsii psihice capabile a se preface în stări voliționale superioare.

Numai teoria cu determinismul etic își are baza sa bine stabilită în știința psihologică.

Ce sens și ce valoare se póte da teoriei determinismului și indeterminismului? Pentru ce nu se póte da nici uneia din aceste teorii valoare absolută și de ce nici creșmēt? Ce e determinismul etic. Are bază științifică?

§ 44 Poftele, dorința, dorul

Scim, că puterea și imboldul de viață din noi prilegesc continuu în internul nostru impulsii, imbolduri, de a împăca toate trebuințele reclamate de economia vieții, fizice și psihice. Cu cât viața în noi e mai forte și mai multilaterală, cu atât mai mari și mai

multiple sunt și tendințele. În urmărire e natural, că paralel cu această lucrare continuă să se și tot creeze nouă trebuințe și în urma acestora nouă tendințe și imboldiri de a înlocui pierderile suferite și de a împropăta energia din noi, fizică și psihică. Starea volitională, inactivată în acest scop, după cum se reclamă îndestularea trebuințelor trupesci, ori psihice, se exprimă: seú ca *pofta*, seú ca *dorințe* seú ca *dor*.

Fiul cel rătăcit, despre care ne povestesc evangheliștii, delat Luca, era deprins, până era la casa tatălui seú, să trăiască bine. Mai târziu, pribegind în lume, ajunge în cea mai crudă miserie. Odată flămânzind pe câmp, lângă o turmă de porci, ce pășea, se cugetă la binele, de care toți servitorii tatălui seú se împărtășesc. În urma acesta încep a-l munci dorința să-și curmeze odată miseria și fómee. Simțirea fómee îi deșteptă tendința de a-o delătura. Tendința acesta îl mână să afle și modul delăturării fómee să mérgă acasă la tatăl seú. Se și duce acasă. Tatăl seú îi face ospet, cu vițelul cel mai gras, ce avea. Tendința ce-l neliniștise, se eclipsază, căci a fost îndestulată.

Idea, urmată de tendința de a îndestula o trebuință simțită a trupului nostru, este ceea-ce dăcem: *poftă*.

Poftele se baséză decí pe nisce acțiuni interne psihice, cari reclama satisfacerea trebuințelor vieții fizice, în vederea întreținerii energiei necesare vieții trupesci. Așa sunt poftele de mâncare, beútură, mișcare, odihnă ș. a.

Poftele se deșteptă în noi, când ne vin la cunoștință trebuințe simțite în trupul nostru

Dacă acea trebuință se satisface, pofta încetéză. Nu dispare însă pentru totdeauna. Vieța prilegind continuu consumarea și reînnoirea elementelor din trup, încolțesc continuu și trebuințe nouă. Dacă însă satisfacerea n'a urmat, pofta răméne în flință, tot potențându-se, până ajunge la un stadiu de obosire, când își dá apoi pace, pentru un timp óre-care.

Poftele represintă însă de regulă trebuințe, cari nu prea pot fi înfránate fără a fi îndestulate; acelea apasă atât de mult asupra tendințelor, până ce acestea surescită voința, ca să le îndestulésca.

Pofta e cu atât mai mare, cu cât trebuința e mai cardinală, cu cât mai vii sunt ideile, pe cari se baséză și cu cât mai viu este temperamentul individual. Poftele sunt apoi cu atât mai mul-

tilaterale cu cât mai multe și mai varii sunt trebuințele, atât cele naturale, cât și cele măestrite, și cu cât mai destrăbălat la suflet este omul.

În direcția, unde n'avem idei și trebuințe, nu vom simți nici poște: *Ignoti nulla cupido*.

Poștele se tot schimbă în raport cu desvoltarea corporală și psihică.

Poștele, ca peste tot tendințele, sunt *positive*, de a lua ceva spre a se satisface o trebuință și *negative*, de a ne scăpa de ceva.

Dorințele se bazează pe nesce impulsuni interne psihice, cari reclamază satisfacerea trebuințelor vieții psihice, în vederea întreținerii energiei necesare în partea acesta a vieții. Și anume decât tendința e de a lua ceva în posesiune pentru mărirea valorii individuale e *dorința*, iar dacă tendința are în vedere numai simpla satisfacerea unei trebuințe intelectuale, momentane, e *dorul*. D. e. *dorința* de a avea casă, printru, bani etc. și *dorul* de a vedea pe părinți, pe amici, casa natală, *dorul* de codru, de luptă, de patrie etc.

Poștele, dorințele și dorul sunt acte preparative pentru voință. Dacă se fac în cadrul judecății și a posibilității se și pot preface în acte de voință, iară dacă nu, rămân în calitatea lor de poște, dorințe, dor.

Și totmai fiind-că aceste tendințe nu se fac totdeauna în acord cu putința dată de a fi realizate, ele și sunt mai proprii persoanelor fără multă putere de judecată și fără suficientă esperiință, copilor și omenilor ușuratici, pe cari foarte îi caracterizează mulțimea poștelor și a dorințelor. E ușor de înțeles, că la asemenea ființe, la cari, în lipsa de judecată, se dă cu atât mai mare avânt fantasiei, se pot înmulți foarte ușor poștele și dorințele, așa ca să se simtă continuu asediați de ele. De aceea lucru înțeleptesc se face în educație, când se caută anume, ca să nu se cultive în copii poște și dorințe streine de rațiunea vieții.

Nu așa se poate vorbi însă despre *dor*. *Dorul* residă în o tendință ideală a omului de a se pune în raport, tot ideal, cu cineva, se cu ceva. El își are obârșia în puterea imaginativă și e legat de viața acesteia. Fantasia însă nu se poate înzăbrăni la comande. De aceea apoi nici *dorul* nu se poate delătura cu voința. Dacă individul e ființă mai sensibilă, *dorul* se manifestă cu o putere de pasiune, față de care nici nu se prea poate rezista. Cetim în biografia pictorului *Grigorescu*, scrisă de d. Delavrancea, că Grigorescu a trebuit să lase Parisul mânat de *dorul* de casă,

de patrie, cu tóte că interesul lui ar fi pretins să mai rămână în Paris în vederea cultivării sale artistice. Cine nu își dă sēma, în mod judicios, de chestiunea acēsta, ar putē concludē, că s'a comis o copilărie din partea lui Gr. Dar cine își dă sēma de ce este a fi muncit de dorul de patrie, și de ce este în inima unui artist de talia lui Grigorescu, va judeca după cum trebuie judecată chestiunea.

Paralel cu consumarea puterilor, fizice și psihice, din noi, ce stări, ce impulsuni încolțesc continuu în noi? Ce procese s'au desvilit în fiul cel ră-tăcit din timpul când flămânția pe câmp până a devenit mulțămīt acasă? Ce sunt poftele? Dela ce depind? Ce fel sunt?

 Ce este dorința? Ce e dorul?

 Ce sunt poftele, dorințele și dorul pentru voință? La cine sunt proprii? Sē pot înfrâna?

§ 45 . Afectele și pasiunea.

Afectele și pasiunea nu sunt alt ceva decât simțēminte de un grad mai potențat și de o mai mare energie, ce inomis cer pornirea și a stării volitionale psihice și chiar a actului de voință.

1) *Afectul.*

Bucuria, mânia, mirarea, spaima, temerea, speranța, rușinea ș. a. sunt tot atâtea simțēminte, unele plăcute altele neplăcute, și totdeauna și *afecte*. Când adecă vre-un simțēmint sē ridică în urma imporțantei deosebite a impregiurărilor, cari l'au produs, la un moment dat, la așa mare grad de intensitate, încât devii cuprins de el în atâta, încât în momentul acela nu mai ești stăpân peste voința și tendințele tale, te gădesci în — *stare de affect*. — Sē duce un băiat, alintat de fantasia sa, cu o cană după apă. Lângă fântână vede un câne mare. Băiatul stă în loc, cu ochii întiți la câne. Nu cutēză a sē apropria de fântână. La vederea cânelui i s'a deșteptat băiatului simțēmintul neplăcut de frică, numai simțēmēt. Urmēză insē, că cânele sē întorce spre băiat făcēnd un: »ham«. Acum *simțēmintul de frică, așa s'a potențat în copil, emoțiunea îi cuprinde tótă ființa, de nici nu mai scie de sine și scapă ulciorul din mână*. Simțēmintul acesta e deja *affect*. Cânele fugē apoi. Copilul își vine iară în fire; s'a curățit de affect

Aprópe orí-ce simțemínt se póte desvolta, la ocase, în stare de afect. Simțemíntele produse de sublim devín fórte ușor afecte

Afectele se desvóltă îndeosebi la indiviđi, a căror sistem nervos e fórte sensibil, așa: la copii și la ómení nervoși. De regulă afectele sunt de durată scurtă, caracteristică lor deosebită. Omul stăpánit de un afect puternic lucréză inconscíent. De aceea nicí nu e responsabil pentru fapta sa, la măsura cum ar fi, dacă ar fi lucrat cu consciința și cu voința. Fíind starea de afect rezultatul unei impulsíunii puternice, reagarea eí se face în mod atât de puternic și de rapid asupra nervilor, atât motorí cât și sensitíví, încât judecata nu se mai póte înjgbeba. Acéstă reacțiune se manifestéză în mișcarea și cu ea în fapta, ce de regulă urméză efectului, fără controla consciinței.

Și fíind-că prin reacțiunea puternică, ce se exercită la afect, înfiorarea se comunică în mod vijelios asupra tuturor nervilor, starea acéstă exercită totdeodată o deosebită influință și asupra organismului físic, favorísându-í orí împedecându-í vieța.

În față totdeuna se observă efectul, în schimbarea colorí. Unele efecte marí d. e. bucuria, frica și chiar mirarea, pot causa și mórte. Excitarea trecênd cu o vehemență mare din creier prin măduva spinării, de aci prin nerví sensitíví în centrele ganglionare și de aci apoi și prin nerví ganglionarí, pot descărca în organele vieții físice sguduiturí atât de marí, încât să causeze mórte repentină

Sunt periculóse afectele și pentru starea și viața psihică, care în urma sguduiturí creierului se póte ușor altera și ea.

2) *Pasiunea.*

Pasiunea residă tot în o potențare mai mare a simțemíntelor, numai cât ea, nu e produsul unui moment, ci a unei influințării și excitării mai îndelungate. E posibilă nur ai dacă individul are dispoziția necesară în ființa sa, o dosă mare de energie psihică. Din cauza acéstă pasiunea nicí nu e de durată scurtă, ca efectul, ci e de o putere dăinuitoare. Nu orí ce om se póte decí manifesta cu pasiune, în vre-o direcție, ci numai acela, care are pentru așa ceva cualificață. Cruđimea lui Gruí-Sânger și a lui Vlad Tepeș, ambiția lui Macbeth și a lui Coriolan ș. a. nu saú desvoltat așa numai, de mobilul unei impregiurării externe, ci din o dispoziția internă, puternică, ce le-a fost caracterísat din naștere ființa lor. Multe din pécatele marí,

dar și multe din faptele mari, de cari cetim în ȕiare, romane, drame și în istoriă, sunt efluxul pasiunilor omenesci. Așa d. e. e constatat, că mulți din ómenii criminali sunt pasionați pentru crime, aduși la așa ceva în urma influinței dispoziției lor născute și dezvoltate în urma educației lor greșite. De altă parte însă tot pe basa acesta rezultă și tăptuirile, cari caracteriséză pe ómenii mari.

1. Ce stări sunt afectele și pasiunea? Ce exemple de afecte se găsesc. Cum se dezvoltă afectul? Prin ce exemplu se póte inveda? La cine se găsesc stările de afect, în deosebire? E responsabil omul pentru fapta din starea de afect? Are afectul influință asupra organismului?

2. Ce e pasiunea? În ce om se dezvoltă? Ce rol are pasiunea în manifestarea faptelor sublime, rele și bune

§ 46 Inclinarea și patima.

1) *Inclinarea*

Poftele, dorința și dorul nasc în urma unor impulsuni provocate, accidental, de trebuințe momentane, ađi unele, mâne altele, în o varietate de tot mare, și dacă sunt satisfăcute încetéză, pentru un timp, scurt ori lung, de a se mai manifesta în acea direcție, dând eventual naștere altorfel de pofte, dorințe ori doruri.

Sunt înăe în internul nostru și dorințe, cari ne îmboldesc, în câte o direcție, pentru mai lung timp, unele pentru un fórte lung timp, și ađi și mâne și tot mereu. Și fiind-că în urma acesta tot facem deprindere în a lucra în acele direcții, facem să se stabiléscă o legătură fórte viuă între anumite centre psihice și între anumite centre motrice, să se realizeze sensibilitate de tot fină, și de altă parte dobândim așa abilitate și sensibilitate în organele respective, încât lucrăm cu ușurință și cu plăcere deosebită. Acéstă stare psihică se ȕice *inclinare* ori *aplicare*.

Inclinările residă în nisce șiruri de idei vii cualificate a se tot ridica la claritatea conștiinței și în nisce dispoziții speciale, fie grație repeșirii dese, fie grație influinței mediului înconjurător, fie grație dispozițiilor născute. Copiii au inclinare la joc, amésurat vârstei și sexului, dar totdeodată pot aréta și inclinări speciale la diferitele chemări a le vieții, conform dispozițiilor lor innăscute; unii ómenii au aplicare la o știință, alții la alta, unii pentru cutare chemare, alții pentru alta, etc.

Inclinațiile dezvoltându-se și perfecționându-se ajung a se transmite din neam în neam, făcând să se perfecționeze cu ele și operațiile mintale, morale și fizice omenesci, baza progresului general

De aceea se recere, ca familiile singuratice, în vederea îndeplinirii opereii de perfecționare, din neam în neam, să îngrijescă, ca succesorii să se declice aceleiași său unei astfel de cariere, care este înrudită cu aceea, pentru care au dezvoltate deja inclinațiile în familie. În înțelesul acesta s'ar recere, ca din familii de medici, militari, ingineri, preoți, industriași și comercianți, — de diferite specialități, etc. să se crească tot asemenea muncitori.

La poporul, la care nu e constanță și continuitate în specialitatea de ocupație a familiilor, unde carierile se schimbă din generație în generație, d. e. fiul unui neguțător se face avocat, fiul acestuia soldat, al acestuia medic, al acestuia inginer —, de o parte progresul nu e pe baza cea adevărată, căci nu se dă posibilitatea cultivării înclinațiilor speciale și de altă parte mulțămirea sufletescă și fericirea nu se pot sălășlui în inima muncitorilor.

2) *Patima.*

Dacă o înclinație foarte pronunțată e de natură a mâna pe om la făptuirea acțiunilor stucăcioase vieții, se dize: *patimă*

Patima împinge pe om spre prăpastie, cu o putere iresistibilă. În casuri de acestea omul și vede, că nu merge pe calea cea bună, dar' nu se pôte opri. Omul stăpănit de patimă nu mai pôte trăi fără felul acela de escitație, fiind-că în urma deprinderii abuzive i s'a secat energia fiziologică trebuitoră. Acesta trebuie produsă cu meșteșugire. Și frica de slăbiciunea vieții, resimțită, e atât de înspăimântătoare, încât alte momente, alte considerații nu se pot pune în cumpănă cu puterea ei. Bețivii, cartofonii și alt fel de pătimași ved, că își ruinază viața și averea, dar de reținut tot nu se pot reținé de la a-și turna prin consumare de alcool ori prin joc excitația devenită necesară vieții lor. Patima, pentru cel atins de ea, e un mijloc pentru susținerea energiei și valorării de sine. Asta o simte el. Poți să-l tot moralizezi în alt sens, căci nu prinde nimic.

Patima, se înțelege, e a se deosebi de *pasiune*. *Pasiunea* residă în tendințe menite a ridica energia și valoarea individuală și nu simplu a o susținé. *Pasiunea* e tot-

dauna interesantă și importantă, *patima este de desprețuit* Pasiunea, fie rea, fie bună îți atrage interesul de a o vedea manifestându-se și desvelindu-se, patima îți deșteaptă disgust. Pasiunea e izvorul acțiunilor mari, puternice, iară patima acelor slabe. Pasiunea ridică pe om, patima îl coboră. În artă se ia pasiunea și nu patima.

1. Prin ce să caracterisază poftele, dorința, dorul? Ce este înclinarea? Prin ce se deosebesc de acelea? În ce residă înclinarea? Ce importanță au pentru opera de perfecționare a omenimii? Ce trebuie făcut avându-se acesta în vedere?

2. Ce e pasiunea? Din ce rezultă? Ce deosebire să face între *patimă* și *pasiune*?

B) Manifestarea exterioară a stării voliționale.

§ 47. Despre mișcare în genere.

Omul, vrând să trăiască, e avisat să lucreze, și cu spiritul și cu trupul. De lucrarea spirituală a omului ne-am ocupat. Rămâne să ne ocupăm puțin și de lucrarea trupului, întru-cât și acesta e eflux al vieții intelectuale. special o rostire a stării voliționale

Lucrarea trupului se manifestă prin diferitele mișcări, cari se destășură în vederea unei legi biologice basate tot în economia vieții și în diferitele probleme ale ei: să ne întărim trupul, să ne câștigăm cele trebuțoare pentru trai și viață, să ne valorăm viața, să ne-o apărăm, etc. Trupul devine organ și ajutor sufletului, tocmai prin faptul, că efectuează mișcările necesare.

Mișcările se produc în urma reacțiunilor din centrele nervoase asupra corpului. După cum se știe, descărcarea excitațiilor în creier orî mедуva spinării este urmată de reacțiuni, în afară. Impulsunile reagătoare atacând centrele motrice, se transmit asupra nervilor motori. Aceștia excită mușchii, unde sunt legați cu capetul periferic și așa fel se produce *mișcarea*.

Conform cu problemele, ce trebuiesc îndeplinite prin stările voliționale, mișcările sunt de mai multe feluri: *voluntare, involuntare, reflexive, expresive și instinctive*, de cari ne vom da seamă pe scurt în cele următoare.

Prin ce se manifestă lucrarea trupului? Cum se produc mișcările? Câte feluri de mișcări se găsesc?

§ 48. Mișcările voluntare și involuntare.

Mișcările *voluntare* sunt baza tuturor deprinderilor, în care se manifestă activitatea omenescă în vederea satisfacerii datorințelor vieții. Ele se îndeplinesc la porunca dată de spirit, prin intervenirea puterii judecății și a voinței. Ne trebuie numai deprindere în a conduce curentul energiei, deșteptat de cutare act psihic, către centrele motrice corespunzătoare, ca să se destășure mișcările voluntare în locurile, unde se intenționează mișcarea. În vîrtețea puterii înăscute omului, de a imita acțiunile, ce vede destășurându-se înaintea sa și în vîrtețea legăturii între centrele psihice și între cele motrice se câștigă fel și fel de deprinderi tehnice. Așa fel și ajungem de ne mișcăm gura, picioarele, mâinile, peste tot părțile mobile ale trupului. Pe calea acesta ne însușim diferitele dexterități tehnice. Să ne cugetăm numai cum se învăța, mersul vorbitul, scrisul, cântarea în violină ș. a. Orî-ce mișcare, făcută de copil în scopul de a-și însuși aceste dexterități, e făcută cu voința și conștiința. Adevărat, după-ce și le-a însușit odată, e destul să se deie impulsul prim de voință și de aici încolo lucrarea se destășură dela sine, ca mișcări *involuntare*.

Mișcările voluntare constituiesc o mare putere și valoare pentru viața. Gradul lor de finețe și exactitate depinde dela deprindere, dar depinde foarte mult și dela inteligența înăscută.

Mișcările involuntare reprezintă un stadiu mai desăvârșit al mișcării voluntare.

Ajunși la dexteritatea să putem face mișcările necesare în mod involuntar, fără *continuua* intervenire a conștiinței, ci numai sub controla acesteia, am câștigat totdeodată așa fel de mobilitate în organele respective, încât mișcările se îndeplinesc în mod mai perfect și mai ușor, și fără a se simți curînd oboseli. Să ne închipuim cum se muncesce un începător în cântarea la violină orî pian și cum se prezintă un artist. Ce obositor pentru primul și cât de ușor pentru al doilea. Să ne închipuim ce deosebire între a merge pe o cale, pe unde e noroiu, unde trebuie să băgăm bine sémă la fie-care pas, ce-l facem, și între a merge pe o cale bună, discutând cu cineva !? Tot pe baza acesta se eșplîcă și cauza, pentru care lucrările efec-

tuete fôrte ușor și esact, când ești singur, în fața altora, când, să înțelege, vrând nevrând devine activă conștiința, nu succed, ori să fac în mod mai stângaci. E și natural, că așa să se întempe. Să știe dór, că orice desteritate tehnică e chestie de deprindere mechanică. Centrele pentru deprinderile mecanice se află însă în cerebel, međocefal și măduva prelungită și nu în cerebrul.

Când ne am dobândi o desteritate s'aũ desvoltat totdeodată în acel loc și o sensibilitate mai fină, grație căreia centrele motrice de aci pot lucra bine, și fără impulsuni mánate din hemisfere.

Dar' e de notat, că cerebelul, ca și međocefalul și măduva prelungită, își câștigă puterea de a lucra numai în urma deprinderii, sub conducerea conștiinței. Ceea ce însemneză, că până ne însușim o desteritate tehnică trebuie să fim ajutamați de minte. De aceea se și întemplă, că individul inteligent își póte mai curând însuși abilitatea tehnică. După ce însă s'aũ desvoltat părțile de jos al creierilor, se póte abđice apoi de ajutorul și amestecul cerebrului; ba cu cât acele părți se pot abstrage în activitatea lor mai mult de sub influința cerebrului, cu atât se pot efectua mișcările în mod mai perfect. Așa e de esplicat mișcarea minunată a somnambulului, la care totă energia este concentrată în cerebel, conștiința fiind absorbită în mod absolut de lună; așa se esplică puțința indiviđilor de a umbla pe frânghie ș. a

1. Ce sunt mișcările voluntare? Ce valóre aũ?

2. Ce sunt mișcările involuntare? Ce deosebire este în privința executării între m. voluntare și involuntare? Pentru ce se săvârșesc în mod mai perfect m. involuntare? Pe ce temeiu se dobândesce mișcarea involuntară?

§ 49 Mișcările reflexe.

Un fel de mișcări involuntare sunt și *mișcările reflexe*.

Când vrea cineva să ne aplice o lovitură, momentan ne apărăm formând un fel de scut cu brațul ori făcând o inclinație a corpului în direcția trebuitoare. Când ne perdem, în urma unei poziții neobicinuite, echilibrul corpului, ne încovăiam îndată în direcția și la măsura necesară spre a-l aduce érași la echilibru. Când ne vine ceva spre față, la moment ne închidem pleópele. Când vedem ceva înfiorător, ni se schimbă colórea feței și eventual și țipăm. Mișcările, ce se fac aci, sunt *reflexe*. Ele se fac fără conștiință și voință, fără conlucrarea cerebrului; deci centrul pentru acest fel de mișcări e măduva spinării, cerebelul și međocefalul. S'a și esperimentat, că astfel

de mișcări, reflexe, se pot îndeplini chiar și după ce i s'a scos animalului creierul. Atins trupul unui asemenea animal — broască — cu un accid puternic, animalul dă cu piciorul peste locul atins, semn de capabilitatea de mișcări reflexe a aceluia și în starea acésta.

Mișcărilor reflexe în cele mai multe cazuri, se urnesc de impresii externe, sensoriale, ale căror excitări însă în loc de a fi comunicate până la emisfere se pun în stare de reagare deja din centrele sensoriale.

Măduva spinării, cerebelul și mezocefalul își câștigă sensibilitatea de centre reagătoare tot pe baza deprinderii, în urma cooperării creierului, prin mișcărilor voluntare adecă

Mișcărilor involuntare, în urma unui îndelungat exercițiu, încă devin de natură reflexă. Vederea notelor unei piese bine deprinse sternesce în un mod atât de repentin mișcărilor corăspundătoare, încât și acestea pot trece de mișcări reflexe.

Mirosul, înghițitul, privirea, acomodarea ochilor, mișcarea pleo-pelor sunt tot atâtea mișcări reflexe. Învețarea copilor de a vorbi încă se face pe baza mișcărilor reflexe. În multe din mișcărilor voluntare încă se complică și mișcări reflexe.

O mulțime mare de mișcări reflexe au base înăscute în organism

Dar și din multe feluri de mișcări reflexe inconsciente, în urma repețirii lor, se fac mișcări și acțiunii voluntare. Așa d. e. când copilului flămând 1 se va dice »mama,» »tata,« acela în mod reflexiv va exprima sunetele trebuitoare. După o deprindere ôre care va exprima cuvintele cu voința Tot așa va imita și alte cuvinte.

Când efectuăm mișcări reflexe? Ce sunt? Pe ce temei se îndeplinesc mișcărilor reflexe? Cum se ajunge la putința mișcărilor reflexe?

§ 50. Mișcărilor instinctive.

Instinctul se manifestă prin diferite mișcări, ca rezultate reflexe, ce se fac în mod mecanic, fără conlucrarea chibzuirii cu mințea, în vederea unui scop hotărît și fără a se cunoște însă scopul. Traiul și vieța animalelor sunt în mare parte conduse tot de instinct. Vițelul se apucă să sugă țără ca să'l mai învețe cineva; albina merge la coșnița sa și la locul său în coșniță, fără a fi fost instruată; pasărea își face cuibul său în felul, cum fac și alte pasări, de aceeași specie,

fără a i să fi arătat vre-un plan; șórecele fuge de pisică fără a fi aflat dela cineva, că pisica e dușmanul lui de mórte, etc. etc.

Instinctul se baséză pe imboldul natural de conservarea vieții și înmulțirea genului. Momentele, cari staū mai aprópe de acele imbolduri, deșteptă acțiuní instinctive mai puternice și mai minunate. Nu boldul de a căuta plăcere e a se considera de cauză a fenomenelor instinctive, ci numai și numai boldul sus amintit. Plăcerea numai întovărășește îndeplinirea unor acțiuní instinctive, nu plăcerea e scopul acțiunilor instinctive, căci vedem, că uneorí indiviđii trebuie să se prăpădescă chiar sub povara acelor acțiuní Paranginul, a cărui țesătură se tot strică, nu încetéză a-și-o tot repara până ce móre. Unele pasări, dacă li-se tot iaū ouăle din cuib în timpul ouatului, ouă într'una, dar tot ouă mai mici, până slăbesc în atâta de 'și dau vieța.

Fenomenele instinctive se manifestă îndată-ce organismul s'a desvoltat în măsura, că organele menite a fi puse în acțiune devin capabile a se excita pentru îndeplinirea menirii lor. Atunci în mod spontanēu își dau zor impulsunile pentru a se deștepta mișcările coréspunđetóre. Amésurat trebuințelor firesci de conservare și de îmulțire se ivesc diferite lucrări instinctive. După cum de tot varii sunt condițiile respective, tot așa de varii sunt și acțiunile instinctive.

Acțiunile instinctive se săvêșesc aprópe în mod mechanic. Impulsunile lor residă altcum tot în sistemul nervos, dar funcțiunea se face fără conșciență, ca în urma unei deprinderi specialiste, în astfel de mod, cum e nevoie să se facă în vederea ajungerii scopului.

Animalele conduse de instinct sciu cum să se ferescă de dușmaní, până a nu fi făcut esperiențe și a fi luat învêțăminte, în privința acésta, dela cineva — s'a đis.

Vrabia din Africa de sud își îngrădește cuibul cu spiní spre a și-l scuti în contra maimuțelor și șerpilor, de cari sunt cu grămada pe acolo; cele dela noi nu fac așa ceva. În regiunile calde paserile nu clocesc ouăle; în altele numai nóptea, la noi și nóptea și điuă. Cucul, care nu-și face cuibul seū propriū, ouă în cuibul astorfel de pasări, a căror ouă sémnă cu ale lui, par-că anume, ca să nu fie recunoscute de proprietarul cuibului. Pescuții numiți costreși spinoși (*Gasterosteí trachurí*), pe spate provêđuți cu nește soldí ascuțiți, drept scut, trăesc împreună cu peștii răpitori, d. e. cu știuca, care se nutrește altcum cu pești mici.

Vitele se spăria de tăună (streche), deși aceste musce nu pișcă. Aă însă altă cauză de a se spăria de ele. Soiul acesta de musce își depun adecă ouăle în pielea vitelor celor mai bune. Și larvele, cari se desvôltă la timpul sėu, le cauzėză atunci durere. Căniș, când sunt bolnavi la stomah, când aă vermii oră ose nemistuite aci, mănăncă erbă, sigur, pentru-ca deodată cu érba nemistuibilă să ese afară și ce e rău în stomah. Găinile și porumbeii mănăncă var, când acesta nu e în nutremėntul lor în măsură recerută spre a li se forma cója ouălor. Pasėrile călėtore plėcă din regiunile, unde aă stat vara, mai curėnd oră mai târđiú, după presimđuul, ce-l aă, că vine aci frigul mai curėnd oră mai târđiú. Când e să vină o vară secetósă și caldă cocorii părăsesc locuințele lor îndată primăvara, fiindcă în asemenea vară n'ar găsi pe acolo bălți, pentru a-și depune și cloci ouăle. Șórecele scóte embrionul din grăunțe, pentruca acestea să nu încolțescă în pământ, în decursul erniș. Animalele nu se vor mai cugeta, ce să facă, în casurile amintite mai sus, lucrėză așa fără să știe de ce. Lucrėză înconșciú, dar pentru un scop anume, îndată ce li se stimuleză organele. Și organele în timpul, când aă să fie inactivate, sunt cu mult mai sensibile. Uneori atât sunt de sensibile, de manifestă lucrări de natura unor profeđii. Pasărea începe a-și face cuib, îndată ce desvôltarea organismului i-a creat sensibilitatea îndestulítore în organele genitale. Bróscele fug în apă, bróscele țestóse la uscat, mulți pesci de mare se retrag în riuri, îndată ce li se apropie timpul ouatului, își căută locurile potrivite cu condițiile trebuitóre pentru actele vieții lor.

Instinctul residă în nisce dispoziții fixate în sistemul nervos, înăscute. În urma vre-unei excitări, ca fóme, frică, iritare sexuală, etc., la timpul sėu, isvoresc impulsuniile pentru acțiunile necesare. Dispozițiile instinctive aă fost dobėndite însă de animale în urma deprinderii, la cari aă fost avisate de necesitățile vieții și a traului. S'aă desvôltat decă din puterea de inteligență. Animalele, cari n'aă avut energia și póte ócasiunea de a-și poté însuși deprinderile, de cari aă avut nevoie pentru vieță, s'aă prăpădit cu timpul, rămănėnd numai cele mai iscusite, mai energice, cele cu dispozițiile pentru deprinderile reclamate de necesitățile vieții. Acest fel de indiviđi din diferitele speciș de animale, dotați cu aptitudină de a învinge greutățile vieții, cu timpul s'aă tot perfecționat și ei, scăpându-se din ce în tot mai bine de cei slabă, așa, că cei de ađi, cari se află pe o trėptă înaintată a desvôltării evoluționale, posed aptitudină

înăscute, un fel de talent înăscut, de a executa anumite mișcări, anumite deprinderi, în vederea îndeplinirii problemelor practice de viață, pentru propășirea și conservarea speciei.

Să și susține, că mai înainte diferitele specii de animale să fi fost reprezentate prin indivizii de mai multe colorii. D. e. să crede, că să fi fost epurii de diferite colorii. Pericolele, cărora au fost însă expuși epurii, să fi contribuit, să susține, la dezvoltarea și sporirea numai acelor de colorie sură. Ceii de alte colorii, fiind mai ușor veduți, au fost extirpați, iar ceii de colorie pământului, au putut scăpa mai ușor, nefiind băgați în seamă, când se ascundeau. Așa fel au rămas de mai multe colorii numai epurii de casă, care n'au fost expuși. Ca cu epurii a trebuit să se fi mai întemplat și cu alte animale.

Și apoi să mai urmăze procesul acesta de curățire. Câte păsări emigratoare să mai reîntorc din cele ce au plecat? Și care? Sigur, cele mai apte, cu instinctul de conservare mai dezvoltat. Trebuiețele vieții au adus cu sine să se perpetueze indivizii oarecum probați și dovediți mai apți pentru viață, care tot perfecționându-se în însușirile necesare au ajuns de dată naștere apoi numai la indivizii cu aptitudini speciale înăscute, cu instinct la perfecție. La perfecția aceasta au colaborat însă mii de mii de generații.

Cu cât animalul stă pe o treaptă mai inferioară de dezvoltare, cu atât e mai mult stăpânit și condus de instinct. La animalele mai superioare instinctul nu e puterea, de care s'ar conduce întreaga viață. Prin domesticire s'a mai laxat instinctul animalelor; acestea au fost nevoite să ia și alte deprinderi. Dar tot le-au rămas însă multe deprinderile primitive. Chiar între deprinderile câpetate prin domesticire se pot manifesta și de cele instinctive primitive. Câinele, conform cu instinctul cânelui primitiv, își ascunde, adeseori, mâncarea primită, după cum procedea câinele în stare de sălbătăcie.

La omeni a rămas, să înțelege, mai puțin din instinct. Imprejurările, între care i-a fost dat omului să se dezvolte, au tot eclipsat puterea instinctului, făcând loc puterii rațiunii și a judecății. Să înțelege omeni, în timpul dezvoltării primitive, vor fi fost mai mult conduși de instinct, decât apoi. Dar și la omeni de apoi sunt încă deștule manifestări instinctive, unele rămase din instinctul animalic, primordial, altele devenite prin dese repețiri și moștenire însușiri instinctive. D. e. omul, când își bate joc de altul, rîde ironic, arătându-și *dinții canini*, rămășițe de stare de sălbătăcie; când e stă-

pănit de ură își arată toți dinții, își arată colții. Tot pe instinct, dar instinct rămas în urma culturii, se bazează și presimțirile, ce multe persoane dotate cu o mai mare și mai fină sensibilitate psihică au căutat ce le-e dat să pășcă în viitor, ceva mai deosebit, ce li s'arată prin visuri, prevestiri, viziuni, ș. a. Tot manifestarea instinctului este frica de morțe, rușinea, gréța de mâncările necurate seú în stadiul discompunerii, ca avénd a strica sănătății; apoi îndemnul copiilor la joc, în o direcție la băeți și în alta la fetițe; simțul și iubirea pentru curățenie, pentru chitelă, simțul de sfială și genare. ș. a. Despre Laura Bridgeman, din institutul de orbi din Boston, se dize, că cu-tote, că de la doi ani numai avé decât simțul pipăitului, îi plăcea curățenia și chitelă într'un mod deosebit. Tot ca rezultat al unor impulsuni instinctive se consideră multe mișcări și acțiuni voluntare. Așa d. e. plânsul copiilor, în începutul seú, sigur, residă în reacțiunile instinctive create de condițiile vieții organice. Tot re-pețindu-se faptul, că mama la auđu plânsului copilului s'a tot apropiat de el, l'a luat în brațe, l'a nutrit, ș. a. copil a început a cunoște urmarea plânsului seú, și apoi a plânga cu voința, pentru ajungerea unui scop, ia adecă obiceiul a plânga de câte oi simte trebuințele satisfacerii tendințelor sale.

În ce acte ale animalelor se manifestă instinctul? Pe ce temei biologic se efectuează mișcările instinctive? Cum se învederează baza biologică a instinctului? Prin ce exemple din viața animalelor? Ce este deci instinctul? Cum s'a dezvoltat puterea de instinct la animale? La ce animale e mai mare și mai generalizată puterea instinctului? Cum stă cu instinctul la omeni?

§ 51. Mișcările expresive.

Din creeri merg o grămadă de nervi motoi la musculătura feței și a gâtului. Acești nervi terminați cu capétul lor central în o materie atât de sensibilă, cum e cea a creerului, sunt și ei mai sensibili decât alții. Pe baza faptului, că impulsunile mai intensive se transmit din creeri, pe calea reacțiunii, și asupra nervilor motoi fațali și guturali, musculătura din față și gât se pune în acțiune, rezultatul căreia este mimica și sunetul. Mănică, bucuria, fîca, gândirea, fantasarea, și alte acte psihice se manifestă totdeuna și în față, destul de clar, prin nise mișcări ale unor anume mușchi fațali seú prin vibrarea unor anumite corde din gât. Acestea nu sunt altceva decât efecte ale *mișcărilor expresive*.

Fiecare fel de acțiune intelectuală mai intensivă corăspunde cu un anumit fel de mișcare musculară din față. În urmare de câte ori se repetă în suflet stări psihice mai deosebite, se repetă și mișcările în țesăturile musculare corăspunzătoare din față, mai intensiv sau mai puțin intensiv, după intensitatea simțământului. Dar în urma acăsta, acele țesături musculare se și dezvoltă mai tare. În urma acăsta se și poate apoi judeca de pe față felul acțiunii din spirit, căci fața de fapt poate transfige cu gândul și mai ales ca simțirea, de care e sufletul stăpănit în un moment dat. Fața este un fel de învăliș transparent al sufletului. Tot în vărutea acăstu fapt rezultă și puțința de a ne exprima gândirile și simțămintele prin tonuri, prin vorbire ori cântare.

Și fiind că deselor mișcări ale unor mușchi răspunde totdeauna și dezvoltarea acelor, urmăz în mod firesc, că repetând cineva a fi tot vesel ori tot trist, supărat, gândurat etc. să-i se și desvolte și felul corăspunzător de musculatură a feței mai pronunțat; așa fel se ajunge de capătă fața o specială trăsătură. Acăsta se vede apoi și noi șicem, că cunoșcem de pe față felul vieții sufletescă a omenilor, a culturii lor și în deosebii a simțămintelor lor, că putem ceti și numai privind fața omului în starea lui psihică*) Cât de bine se vede

*) Din acăst fapt s'au dezvoltat diferitele teorii de a cunoște din forma feței ori a capului calitatea și țaria psihică a omenilor. Din acăstea cea mai esactă e teoria dezvoltării musculaturii fațăre, D. e. când este dezvoltată musculatura de deasupra ochilor, cu încrețături *perpendicularare*, e semn, că avem înaintea noastră un cap cugetător; unde sunt crețe *orizontale* pe frunte e semn de un om, ce are însușirea a se mania, supăra; fruntea întinsă e semn de liniște și seninătate etc. După teoria acăsta urmăz în privința esactității cea despre craniu. Dacă are cineva creerul dezvoltat la basă, deasupra ochilor, se șice, că e dotat cu deosebită putere de așpercepere — »deștept,« creerul dezvoltat deasupra, la linia mediană — crania, denotă putere de raționament »cuminte»; dacă creerul e dezvoltat deasupra frunții, pe linia mediană, ese mnd de generositate, dacă e dezvoltat la crescutul capului se vedeșce fința orgolului. Dezvoltarea craniului la părțile laterale, la parietate, cap bombat, ca de pisică arată, șiretenic.

E apoi teoria cu trăsăturile *feței*. fața lungă arată finețe, ososă bădărâie, rotundă simplitate etc.

Teoria în privința *nasului*. omul cu nas mare posedă putere și energie mai deosebită. cel cu nas mic e puțin la inimă, cel cu nas gros e nealegător, cel cu nas cărnos, e puțin gingaș, nas dat în sus arată cutezanță, etc.

În privința *ochilor*. Ochii mari însemneză sinceritate, ochii mici viclenie.

acésta la actori, cari sunt continuu puși a rosti și în față, în mod mai viu, stările sufletesci. La actorul, care predă tragedii, se va determina dezvoltarea unor anumiți mușchi fațali, în un anumit fel, cel care e pus să jöcc comedii ori să infățizeze scälambäturi, tarășii în alt și alt fel.

Tot în acest fel se face și cu mișcările expresive din gät. Deprinde-se cineva a-și exprima prin graiü tot momente de veselie, ori tot de întristare, ori tot de supërare, atunci în urma acésta îi rămâne un timbru special în sunetul cuvintelor, caracterisätor de veselie, întristare, supërare etc. așa, că se póte cunósce internul omului și de pe felul sunetului cuvintelor sale, limbei sale.

Declamațiunea încă succede atunci, când se învederézä clar starea sufletului prin activitatea muschilor organelor corëspondëtore.

Mișcările expresive pot fi de naturä: *reflexivä*, când se produc spontaneü, fără voință, numai ca rezultat al unei reacțiuni; și pot fi *voluntare*, când cu voință și intenție ni-le producem. Sëü Din alt punct de vedere ele pot fi *emoționale*, când sunt efectul unei emoțiuni spontanee și *raționale*, când sunt efectul lucrării intelectuale, al judecäții omenesci. Diferitele expresii momentane ale feței pot fi produse adecä sëü în urma emoțiunilor, în mod involuntar, sëü în urma judecäții și voinței, în mod voluntar. Mișcări expresive de felul dintäiü, cele emoționale, se gäsesc și la animale, cele de felul al doilea, cele raționale, sunt proprii numai neamului omenesc.*)

*) În vërtutea dezvoltării succesive a mișcărilor expresive s'a dezvoltat și graul omenesc, diferitele limbi.

Ca și mișcările expresive, așa și graul e de naturä *emoționalä*. țipetele, exclamările și sunetele imitate, propriu atât animalelor cât și ömenilor și apoi de naturä: *raționalä*, ce se gäsesc numai la ömeni.

O parte a cuvintelor, din limbile omenesci constä din sunete emoționale, cum sunt cele mai multe interiecții, exclamații și onomatopei, cea mai mare parte însă sunt făcute cu ajutorul rațiunii, din rădäcini statorite rațional însemnând tot atâtea concepte generale. Stabilirea stărilor de lucru sub care a decurs dezvoltarea limbei omenesci, e cea mai importantă parte din descoperirile lingvisticii. Rădäcini însemnând concepte generale sunt cam 1000 (Max Muller: Vorles), din cari apoi s'a constituit țesëtura ulterioară a limbilor, prin diferite feluri de modificații: Așa d e. din rădäcina »ac«, care însemnézä în arica veche, a fi »iute«, a fi »aspru« s'a făcut cuvëntul pentru numirea animalului, la care s'a observat acéstä însușire de căpeteniä, ca reprezentativä și adecä s'aü format cuvintele »asva« în l. sanscritä. »equus« în lat. și »ippos« în grec. »ehu« în l. germänä veche, çal în limba romänä, érä de altä parte s'aü mai format și cuvintele: acus, acutus

Cum se efectuează mișcările expresive? Unde se manifestă mișcările expresive? Cum se dezvoltă musculatura respectivă în urma executării mișcărilor expresive? De ce natură pot fi mișcările expresive? Ce sunt și la cine se găsesc m. r. *emoționale* și cele *raționale*?

Cum s'a dezvoltat graul, limba?

etc., la cari tot noțiunea iuțelii s'a luat de basă. Și șarpele fuge iute, dar nu s'a numit dela conceptul »iuțelă,« ci dela al rădăcinii »ah» (अह्), făcându-se »ah» în sanscrită, »ehis» în grec., »anguis» în lat., apoi dela »sarp» (a se târi) s'a făcut »sarpa», serpens și a. »hamsas» (gâscă), însemnează animalul, care deschide gura, »varcas» (lup), care înghite (verschlingen) »sus» (porcul), care produce mulți, numirea pentru om la popoarele indogermane s'a format din trei rădăcini, din »homo» cel făcut din pământ, din »marta,» cel muritor și »manu,» cel cugetător etc. etc. În dezvoltarea lor limbile au trecut apoi prin cele trei stadii de dezvoltare și anume: I. stadiul rădăcinal, II. aglutinațional și III cel flexionar

VII. Agenții influențatori asupra dezvoltării și direcționării vieții psihice.

§ 52 Despre agenții influențatori în genere.

S'aù arătat până acum, pe scurt, pe temeiul analizei diferitelor stări psihice, legile generale ale dezvoltării vieții psihice. S'aù indicat numai legile generale, căci viața psihică omenescă se dezvoltă și se manifestă în atâtea feluri și sub atâtea raporturi, la diferiții indiviđi, încât e imposibil a aplica acele legi la toate cazurile speciale. Ne e și destul altcum, pentru trebuințele noastre, dacă cunoscem și numai legile generale ale vieții psihice. Cu totă deosebirea între om și om totuși putem pune pe omeni cam sub aceleași legi psihologice generale.

Viața intelectuală se dezvoltă în internul nostru. Ori-ce idee ori ce simțământ, ori-ce voință este o acțiune psihică internă. Complexul stărilor psihice ale unui individ îi compune ființa lui internă și acțiunea acelora dă expresie *subiectivității* lui. Fiecare om își are subiectivitatea sa proprie, distinctă de a altuia, adică fiecare își are ideile, cugetările, simțămintele, și vrerile sale. Subiectivitatea individului se formeză și cultivă amăsurat acțiunii lumii externe și a dispozițiilor interne înăscute.

Lumea externă își revarsă impresile sale asupra spiritului nostru. Sufletul le primește și le prelucră pretăcându-le în stări psihice, stări, în virtutea cărora luăm cunoștința de tot ce ne încongiură, de *partea obiectivă a lumii* acesteia.

Stările noastre psihice sunt efluxul acțiunii lumii obiective combinate cu acțiunea subiectivității noastre. Nu ne-am putea închipui viață psihică în lipsa absolută a factorului *obiectiv*, fără conlucrarea adică a lumii externe, dar nici cunoscerea lumii obiective, fără conlucrarea factorului *subiectiv*. Lumea din afară ar exista, nu-ı vorbă, și fără conlucrarea puterii noastre psihice, dar' ea ar fi fără nici o colóre, fără sonanță, fără formă, fără lumină, căci atât culórea, cât

și sunetul, lumina și forma sunt efecte a-le subiectivității noastre psihice. Putem dice deci, că în asemenea cas lumea pentru noi n'ar avea nici o ființă, căci despre existența ei avem cunoștința numai în virtutea puterii noastre psihice.

Lumea externă ar fi să impresioneze la fel pe toți oamenii, căci în ea se manifestă activa aceeași putere. Fiind însă dat faptul, că la producerea stărilor psihice colaborază și internul nostru, urmăm, că acesta are rolul covârșitor în procesul de dezvoltare și hotărnicire a subiectivității și a puterii psihice individuale peste tot. Cam așa și este. Dar pentru acesta tot de importanță este, sub acest raport, și acțiunea lumii externe. Rămâne fapt nediscutabil, că gândirea, simțirea și voința stau într'o legătură foarte intimă cu lumea externă. Din amândouă părțile se revarsă puteri influențătoare. Internul nostru are rol determinativ în deosebire în procesele psihice singuratic. Influența lui determinativă se observă de câte ori se înfișează stări psihice. La producerea acestora prezidă, fără îndoială, factorul subiectiv. Lumea externă exercită alctum influința sa determinativă; încetul cu încetul, în tot decursul dezvoltării vieții psihice, își exercită influința sa. Și în urma acesta influința ei e foarte mare.

În cele următoare ne vom ocupa special de acești doi agenți ai dezvoltării vieții intelectuale.

Să pot stabili legi psihologice speciale, să se aplice la viața psihică a singuraticilor indiviși? Ce este subiectivitatea omului? Cum se dezvoltă?

Ce importanță are factorul subiectiv și cel obiectiv la dezvoltarea și hotărnicirea vieții psihice a unui om?

A) Lumea externă, ca agent al dezvoltării și direcționării spiritului.

§ 53. C l i m a.

Clima influențează asupra dezvoltării, atât a plantelor cât și a animalelor și a ființelor pește tot. Un fel de plante sunt în regiunile nordice și de altfel în cele sudice, diferite în privința creșterii, colorii, mirosului și a. În regiuni mai calde cresc mai repede, se fac mai mari, dar țesătura lor organică e mai afânată; înfloresc mai frumos, în colorii mai vii și mai vari. În regiuni mai reci cresc mai încet, rămân mai mici, și florile lor sunt de colorii mai închise;

țesătura lor e însă mai tare. O plantă sudică adusă la noi, între alte împrejurări climaterice, și dacă trăiește, primesce pecetea regiunii mai rece.

Influența climaterică e foarte evidentă și în privința felului cum se dezvoltă oamenii pe diferitele zone climaterice, atât ce privește dezvoltarea corporală, cât și mai ales cea psihică. În climă foarte caldă sistemul nervos dezvoltându-se repede — cu 15 ani omul de aci e deja mare — organizația sistemului nervos rămâne mai debilă și deci nu va putea degaja energia necesară vieții mai înalte psihice. În climă rece sistemul nervos se dezvoltă, ce e drept, încet, dar aci trupul perdând mai mult din căldura firască, o parte însemnată din nutrimēt, și așa mai sărăcăcios, trebuie să se cheltuiască pentru producerea și susținerea căldurii trupesci. În urma acesta însă trupul, din cauza lipsei de nutrimēt suficient, rămâne în privința energiei mai slab. Tot așa rămâne și spiritul. Clima zonei stēmpărate este mai potrivită pentru dezvoltarea vieții psihice. Istoria culturii și a civilizației ne pōte servi cu probe eclatante în privința acesta.

Fiindcă în locurile mai calde sistemul nervos devine mai sensibil, individul de aci e mai înflăcărat, mai vibrător și mai vioiu; în locuri mai răcorose acela se manifestă mai rece, mai chibzuit, mai astēmpărat; dar și mai vigoros, când ajunge odată în stare de emoțiune. În această împrejurare residă și fenomenul, că popōrele europene sudice aū fire mai mai iute, graiū mai repede și mai sonor gândire mai ușorā și mai sprintenā, până când cele mai cătrā nord sunt în totā ființa lor mai greoie și mai reci, limba le-e mai asprā, mai laconică și mai sēracă în figurī.

Influențēază clima asupra dezvoltării plantelor și animalelor? Determină împrejurările climaterice și dezvoltarea organismului omenesc? În ce mod? Determină acelea și calitatea psihică a omului?

§ 54. Natura externă.

Natura externă, cu bogăția, configurația și aspectul ei fiind chemată a alimenta viața peste tot, felul și forma ei trebuie să înrīureze special și asupra dezvoltării intelectualității omenesci imprimându-i un anumit caracter și direcționându-o în un fel special. Un loc frumos și mănos, un loc, unde sunt și șesuri și dealuri și

munți și câmpii și pădurii și râuri, unde sufletul percepe varii și abundente impresii, iară inima e tot mulțămită la vederea productivității îmbelșugate, pe lângă că face pe oameni mai înstăriți, le desvâltă și le fecundeză totdeodată și intelectualitatea. Și fiindcă acest fel de influențare este constantă, intelectualitatea capătă sigur marca caracteristică a ținutului. Oamenii dela pōlele munților, unde locul represintă mai varii forme, cu mai bogate impresii, sunt mai imaginativi, mai poetici. Și, se înțelege, dacă e și clima mai potrivită, îndeosebi, dacă nu e erno de loc, în care cas omul stă tot sub impresia naturii, împrejurările sunt și mai avantajoase. Omul dela șes, al cărui suflet nu primesce atâtea impresii emoționătoare, trebuie să fie mai puțin poetic. Dar în schimb și aci se dobândesce o parte bună. Omul de aci devine serios și demn. Acesta se face în urma faptului, că la șes orisonul vederii e mai mare, prin ceea ce privirea e orecum nevoită a sbura în depărtări mari. Acesta însă însemneză, că omul de aci e în măsură a-și tot contopi ființa cu nemărginirea. Și din felul acesta de deprindere rezultă starea de seriozitate, demnitate și seninătate a omului. În această trebuie să se vadă cauza, că un om deprins a trăi la șes, când ajunge într'o localitate încunjurată de munți, unde privirea nu-și pōte face drum spre o întindere mare, unde nu știe așa de bine ce e nemărginirea, se simte rău, ca închis în temniță. În urmare un asemenea om e pururea cu dorul neastempērat în sin de a ieși la liber. Tot din această cauză locuitorii din regiuni închise de munți sunt totdeauna mai mărginiți în idealuri, mai puțin la inimă și mai puțin înălțați sufletesce. Se înțelege nu e de același fel nici influența regiunilor muntoase. Unde sunt munți cu piscuri înalte, unde sufletul stă continuu sub influența sublimului, spiritul omului devine puternic și înălțat. Să ne cugetăm la Helvețieni și la unii din moșii noștri. Și e caracteristic, că dintre Helvețieni tocmai cei de pe lângă lacul celor patru cantone, ținutul mai frumos, sublim, au participat la cele mai înălțătoare acțiuni ale istoriei lor.

Fertilitatea locului încă exerciteză o anume influență asupra spiritului omenesc. Omul din un loc fertil are ocaziune a trăi, a cresce, a se desvolta sub împrejurări foarte avantajoase. Aici vede omul toate plantele în plină desvoltare, împrejurările cele mai pilduitoare de bine. Acest fapt contribue însă, ca individul să se desvolte cu un simț de valōre personală, cu inimă darnică și ospitală.

Etă cât de minunat ne arată acest adevēr psihologic distinsul nostru poet, Vlăhuța: »Și bogăția acesta de priveriști atrăgătoare,

darurile și frumsețile acestui pământ binecuvântat (ținutul Vâlcei) au croit o fire mai deosibită țeranului de aici. În privirea lui deșteptă, în portul lui îngrigit, în umbletul lui semeț, cu peptul înainte și cu fruntea sus, în vorba lui cumpenită și desghețată și în felul cum te întâmpină și te ospătează în cei patru păreți ai lui, *are ceva din măreția blândă a naturii, care-l înconjoară, din dărnicia largă a pământului, pe care trăește, din aerul curat și sanătos, pe care-l respiră* » (În Vâlcea — Literatură și Artă română, anul V. Nr. 3 România Pitorăscă pag 120 și 121.)

Ce raport se vedește a exista între intelectualitatea omului și între natura externă? Determină felul naturii externe calitatea intelectualității omenești? Ce observații se pot face în privința acăsta, prin cari se vedește modul de influențare?

§ 55. Ocupația și mediul.

Ori-ce ocupație, ce o săvârșește omul, este efectul unei excitații și impulsunii nervoase. Când ne deprindem cu anumite lucrări ale mânilor, nu sunt active numai aceste organe, ci și creierii. Creierii excitații trimite impulsunile necesare, pentru ca să se efectueze în organele noastre externe mișcărilor, acțiunile, lucrările. Faptele, ce săvârșim sunt deci rezultatul anumitelor acțiuni fiziologice și psihice. A să deprinde cu ceva înseamnă deci a și cultiva sufletul, ca să îndrume în anumite direcții impulsunile psihice, stările voliționale.

Grădinarul, având a se ocupa de cultura florilor, are o îndemănare tehnică în ramul acesta de activitate desfășurată în direcția acăsta, dar își va influența totdeodată și inima, în genere, imprimându-i nota gingășiei. Poporul dela șes, care se îndeletnicește cu economia de câmp, este de regulă mai religios și mai legat de locul natal, decum e poporul dela munte. Cel dela șes în urma ocupației țărnice e mult cu ochii la cer și cu sufletul la Dumnezeu. Își simte apoi tot traul său condiționat de pământul, pe care îl muncesce. Și preocupația acăsta trebuie să aibă o influență asupra sufletului imprimându-i o specială dispoziție, grație căreia acela se arată cu simț religios, cu dragoste de moșie, demn temperant ș. a. Altcum e poporul dela munte. Aci omul fiind, pe de o parte mai amenințat în existența sa, se întărește mai tare la inimă, devine mai vitéz, ăra de altă parte, fiind-că pentru dobândirea mijloacelor necesare susținerii vieții, trebuie să desvölte o deo-

sebită energie, devine încredător de sine, mai îndrăgitor, dar și mai puțin religios. Un Petrea Dascălul numai petrecând continuu în pădure s'a putut face omul din poveste. Moșii noștri asemenea sunt o dovadă a acestui adevăr psihologic.

Medicul operator nu va pute manifesta compătimire, când vede leziuni, răni ș. a. pe cari trebuie să le lecuiască. Judecătorul privesce toate chestiunile din punctul de vedere a dreptății. Politicianii, poeții, sculptorii, pictorii asemenea se vor deosebi în privința felului ducului, de care sunt inspirați în lucrările lor, conform cu felul, cum fie-care este chemat să fie activ sufletesce.

Orî ce activitate specială, la care e îndrumat individul, în vîr-tutea chemării vieții, pe lângă că dă loc iscusinții tehnice. În direcția, în care se deslășnă activitatea, predispune tot deodată spiritul și inima la un anumit fel de activitate. Orî cât de străin ar fi de miliție un băiat, când intră în școala militară, în decursul timpului trebuie să între și în el ducul propriu militarului.

Tot așa este influențat sufletul peste tot de mediul, în care trăește omul. E mare chestiune, dacă trăește cineva în un mediu bun orî rēu, calificat a aprinde, prin exemplele ce oferă, dorul faptelor de sēmă, orî a adormi și impulsunile proprii vērstei și firii, de care se bucură omul; apoi dacă acela e potrivit cu firea, cu por-nirile naturale ale sale, orî nepotrivit cu acestea. E fapt, că omul nu se pōte isola de mediul sēu și în urma acesta el trebuie să pōrte în inimă totdeuna marca acestuia.

Despre eroul soldat, care simte în peptul sēu: »caldă în-suflețire» și »mândrul dor de 'nalte zări sănine» și care e capabil a ne face următōrea declarație:

*»Și când s'o da alarma
Cu sufletul înflăcărât
Lua-voii grabnic, arma
Și-ouă alerga în luptă drept
Vrăjmașilor să le țin pept.»*

ne dă poetul D. C. Ollănescu următōrea deslușire și motivare în privința mediului, în care acela se desvoltase:

*»Tu m'ai născut pe când bătea
La Plevna tunul, mamă,
Pe când în lume străbătea
Prin glasu-î de aramă*

*A vitejei românesci
Strălucitoare veste,
Și din morminte strămoșesci
Eroica poveste
De lupte și de bărbați
Să înfiripa în fapte vii.*

(D. C. Ollănescu în poezia: *Ful lui Pențeș Curcanul.*)

Ce sunt acțiunile omenesci? Ce înseamnă a avea o îndrumare tehnică în un ram de activitate? Depinde calitatea inimii dela ocupațiunea omului și dela mediul, în care trăește? Prin ce fel de fapte scóse din viața omenilor se póte demonstra influința acésta?

B) Dispozițiile interne ca factori influințatori asupra puterii psihice.

§ 56. Individualitatea.

Individul, când se nasce, nu e un fel de tabula rasa, nu e ca aluatul, ca să se póta forma cum vrei. El se nasce inzestrat cu anumite dispoziții moștenite. Dispozițiile acestea sunt fixate în sistemul lui nervos, în creeri, sunt ca nisce cristalisații din materialul cultural al părinților. Orî ce însușire ce 'și are basa în sistemul nervos, póte fi transmisă prin naștere, fie direct, fie intermitent. Azi e pentru orî și cine clar, că talente diferite, puterea de judecată orî de imaginație, defectele morale ca și vèrțuțile, se moștenesc și se perfecționează din neam în neam. Familia transmite descendenților sêi tóte dispozițiile sale cele pronunțate, cele mai valoróse, fie bune fie rele. Pe acésta lege biologică se basază fenomenul istoric, că la amalgamisarea mai multor popóre într-un noú popor vlăstăresc tóte dispozițiile pronunțate, valoróse, rele orî bune, ce ființaseră în duhul popórelor constituante, drept ce poporul cel noú se și presintă apoi cu însușiri mai multilaterale.

Chiar și dispoziții fizice încă se moștenesc. Așa d. e. se scie cum formațiunea corpului, a extremităților, apoi colórea pèrului, ochilor și a pielii se moștenesc din neam în neam,

Deseorî dispozițiile nu se transmit dela părinți la fiî, ci dela dela moși la nepoți și chiar la strănepoți, se transmit adecă uneorî în mod intermitent. Să înțelege, casurile acestea nu rěstórnă

adevărul de mai sus, ci ne arată numai, că acele dispoziții, nu s'au dezvoltat, din cauza împrejurărilor, în prima generație, ci numai în a doua, respective în a treia, unde, dând de teren favorabil, au putut crește în totă puterea.

Dispozițiile înăscute, ca putert mai vechi, sunt totdeauna chiar mai tari decât cele mai recente, dobândite ulterior,

În modul acesta apoi se și dezvoltă omenimea în o diferențiere atât de mare, de nu se găsesc nici doi inși la fel în lume.

Totalitatea tuturor însușirilor, interne și externe, moștenite de la părinți și dobândite prin instrucție și educație, așa cum le găsim în ființa unui om, la un moment dat, și formeză *individualitatea* aceluia.

E lucru firesc, că omenii, tot apropiându-și cu timpul nouă însușiri și apoi înlocuindu-se multe din cele vechi cu alte nouă, își tot schimbă și individualitatea. Individul nu e azi ce a fost înainte cu 10 ani și peste alți 10 ani va fi érá altă individualitate. Vremea pune deci continuu deosebire între cum este omul în diferitele sale etăți.

Individualitatea omului reprezintă deci totalitatea însușirilor, de cari acela dispune în ființa sa. Între însușirile acestea unele vor fi mai importante, mai valoróse, — cele reprezentative, — altele vor fi de mai mică valóre, mai puțin însemnate. În viața de toate zilele se consideră valoróse acele însușiri ale omului, pe basa cărora în deosebi e individul pus în măsură a se susține și a se valora, ca individualitate.

Individualitatea din fie-care etate reprezenta tot altă și altă starea generală psihică. Altă dispoziția psihică generală arată copilul, alta bărbatul matur, alta bătrînul, alta omul incult și éráși alta cel cult, fie-care potrivit cu felul conținutului individualității sale. După cum perde orî câștigă omul însușiri și cunoștințe, de valóre pentru existența și cultura sa, i se schimbă și starea generală a judecării și simțirii sale. De aceea e atât de imperios necesar, ca omul să se tot ocupe în viață.

După cum stă lucrul cu indiviții singuratici, așa stă și cu popórele. Fiecare popor își are individualitate sa specială. Însușirile acelea, cari se vor găsi în partea covârșitoare a unui popor vor forma individualitatea acestuia. După cum varietatea

complexurilor de dispoziții la diferiții indiviđi deosibesce pe individ de individ așa și la popóre.

Să moștenesc dispozițiile omenesci? Și cele psihice și cele fizice? Cară dispoziții sunt mai tari, cele moștenite ori cele însușite? Ce este individualitatea unui om? Să schimbă individualitatea unui om? Ce e individualitatea unui popor?

§ 57. Caracterul

Omul trăesc înre ómenă, în societate. În urma împrejurărilor vieții omenescă se forméză între om și om un raport, bun ori rău, care se face un focalar pentru simțemintele și tendințele social morale omenescă, pârgiile menite a desvolta și a îndruma vieța omenescă social morală, în direcție bună ori rea. Totalitatea tuturor însușirilor, din cară se produc stările psihice voliționale, de natură social-morale, e ceea ce numim: *caracter*.

Vieța omului e condusă și împintenată de multe feluri de stimule, de simțeminte și tendințe, cară aparțin sferei caracterului. Așa e. Înre acestea însă sunt unele mai pronunțate, mai puternice, cară îndeosebă sunt chemate a determina voința omului în vederea faptelor social morale. Aceste însușiri, sau chiar vre-una din ele, fiindcă în acțiuni și momente mai de sémă se vor anunța ca determinative, vor și da îndeosebă timbrul acțiunilor social-morale ale individului. D. e la un individ se manifestă îndeosebă lingușirea, ca notă mai pronunțată, la altul hoția, la al treilea individia, la al patrulea cruđimea, la al cincelea ambițunea, la al șaselea iubirea de neam, de frate ș. a. m. d. Acest fel de dispoziții covêrșitoare din conținutul caracterului se numesc: notele reprezentative ale caracterului, — *fondul caracterului*, — dela care de regulă își ia numirea și însuși caracterul. Când đicem însă caracter de »ambițios« n'avem să înțelegem, că însușirea de a fi »ambițios« constitue în acest cas însuși caracterul, ci că între notele din conținutul caracterului aceluă individ acea însușire e cea mai marcantă, aceea constitue fondul caracterului aceluia.

Caracterul basându-se pe dispoziții interne, bine consolidate, e neschimbăcios în ființa sa și nealterabil. Si fiindcă aci jócă mare rol dispozițiile înăscute, ca cele mai puternice din tóte dispozițiile, caracterul e de regulă la omul crescut așa cum a fost determinat să fie decând acela a fost mic. De aceea

să și pôte vedé caracterul omului încă din copilărie. Deja atunci sê desvêluesc impulsuni, cari marchéază direcția, care o va lua desvoltarea vieții omului în privința moralei sale. Iată ce dîce mama lui Ricaard III. despre felul cum sê arăta acesta ca mic copil: »Posacă, arțăgósă copilăria ta. Sêlbatic, când la școlă, cu camarații tēi. Furios în tinereță, crud, iudrăsneț, șiret, crescēnd în vârsta, mândru, înșelător și reū.«

Nicî educația, nicî instrucția, nu, prea pot schimba caracterul în ființa lui, cu tóte ostenelele, ce sê pun în scopul acesta. Educația și instrucția, prin cultivarea și desvoltarea spiritului, pot încâtva, da, modelă și indulci caracterul original, dată fiind iririrea minții asupra stărilor voliționale, dar de schimbat nu-l pot schimba de tot. Omul prin educație și instrucție fără indoială, primesce dór însușiri nouē, cari sê și pot pface în stări voliționale și pot avé decî vot, când e vorba să sê validiteze voînța omului. Acestea, între împrejurările de tóte zile, și pot fi în adevêr conducătoare, dar în momente mai extraordinare, în momente de agitație mai mare, vieța va fi condusă tot de tendințele caracterului original, atunci sê va vêdi, că omul acela era tot numai un fel de neofit în privința moralului bun. Tocmai fiindcă în școle nu e prea posibil de a ținé tinerimea consequent și cu solicitudinea îndestulătoare la deprinderea binelui, a o ținé să lucreze înti'una conform cu principiile de viétă adevêrată, școlă nicî nu pôte realiza mare refoimă în privința îmbunătățirii caracterelor. Familiei îi încumbă în privința acēsta marî și grele datorințe.

Schimbarea caracterului sê pôte tăptui numai sub influința îndelungată a culturii, cu încetul, așa tel, dacă educația stărué continuu, ca dispoșiunile cele rele să rêmână mai nedesvoltate, — de stîrpit nu sê pot, — iară în locul lor sê fie cultivate cele bune. Sê înțelege, pe acest motiv, cu perfecțiunea neamului omenesc nicî nu merge așa ușor, cu tótă educația și instrucția, ce sê tot administréază omenimii, căci prea de multe ori sê întêmplă, că ce s'a îndreptat sub douē generații, sê strică iarăși la a treia. Dar cultura de ađi, prin felul educației și instrucției moderne, care cere în măsură mare deprinderea binelui, face progres hotărît și în privința îndreptării morale.

După cum fie care popor își are hotărnicită individualitatea sa, așa își are hotărnicit și caracterul sêu deosebit, desvoltat în acelaș mod, cum sê desvóltă și la indiviđii singuratici.

Ce este caracterul unui om? Ce sunt notele reprezentative ale caracterului? E alterabil caracterul? În cât poate fi influențat prin educație și instrucție? Școala ori familia influențează mai mult în privința acésta? Are fiecare popor caracter deosibit?

§ 58. Firea.

»Cusurul din *fire* n'are lecuire« țice o țicală a Românului. Ȋicala acésta, ca ori care maximă ori sentință poporală, cuprinde, fără îndoială, un adevăr. Cuvântul »fire« s'a luat aici în înțelesul său adevărat. Conform cu înțelesul, în care se ia aici cuvântul »fire«, constată și scunța, că firea e ceva din om, ce nu se prea schimbă.

Firea nu e tot una nici cu ceea-ce se țice »individualitatea,« nici cu »caracterul.« În *individualitate* sunt cuprinse tóte însușirile, moștenite și dobândite, psihice și fizice. În *caracter* se cuprind dispoșițiile, din cari pornesc tendințe și porniri de ale omului dar numai, când e omul pus a se valida sub raportul social-moral. În »*fire*« însă se cuprind tóte acele dispoșiții, cari s'aũ fixat în om în urma raportului său peste tot cu lumea externă, cu natura ca și cu ómenii, și cari îmboldesc pe om la acțiuni. Același caracter se poate afla d. e. în doi ómenii, cari după fire nu sunt egali. Firea se manifestă decĩ când se degagiază tendințele individuale peste tot. Aceeași impresie atingând sufletul mai multor indiviđi poate reaga în diferite moduri, poate avé drept efect varii tendințe ori poate rămâne chiar și fără reacțiune volițională. Aceeași glumă d. e. pe unul îl înveselesce, pe altul îl supără. Același cuvânt rău, pe *a* îl îndignéază puțin, pe *b* în atâta de erumpe în mișcări, și pe *c* îl poate lăsa însă de tot rece. Aceeași întâmplare e privită de unul cu sâge rece, de altul cu emoțiune intensă. Aceeași chestiune poate produce în unul însuflețire pentru ceva, ér în altul îndemnul de a-și bate joc. Pentru ce? Pentru că la fiecare individ sunt tot alte și alte legături între puterea mintală și cea volițională, între centrele psihice și cele motrice, la fiecare poate fi adecă altă basă de tendințe și porniri.

Acele dispoșiții, înăscute ori dobândite, în urma raportului omului peste tot cu natura, în totalitatea lor, infiltrate în spirit atât de tare, încât determină apoi și direcționéază tóte aprecierile și pornirile individuale, constituiesc *firea*.

După dispozițiile reprezentative ale firii acésta se numesc: delicată, chibzuită, temperantă, ideală, înălțată, bădărană, arogantă, bruscă, poetică, prosaică, optimistă, pesimistă, materialistă, satirică, zeflemistică etc. etc.

Și basa firii încă residă în sistemul nervos, și în cultura omului. Omul necultivat e totdeauna mai sălbatic, fiind-că fibrele-î nervoase din creier sunt mai brute, și puterea rațiunii mai redusă. Acțiunea culturală, prin faptul, că face mai sensibil creierul, și că potențază puterea rațiunii, temperază și îndulcesce firea. Un copil, a cărui fire nu a trecut prin prelucrarea culturii, nu pôte trece prin un parc să nu ciupescă cu mâna prin florile și arborii ce-l impresoră. Și din felul gustului, ce manifestă cineva cătră florî, colorî, jocuri, haine ș. a. se pôte uneorî recunósce firea omului.

Și firea, ca și caracterul e ceva înăscut în om. De aceea nici nu se prea schimbă. Și ea ca și caracterul, prin cultură și prin schimbarea tuturilor împregiurărilor de vieță, se pôte nobilita, rafina, lustrui, dar nu se pôte altera, în fința sa. Ea se pôte în adevăr nobilita, ca și caracterul, numai dacă se dă consequent cultură, dea-rëndul mai multor generații, decî în timp îndelungat. Prin opera educației și prin progresul momentelor, ce împregiurază viețfa, firea omenescă se tot desvóltă și ea.

Din pornirile, ce se ivesc în genere la cei mai mulți indiviđi ai unui popor, se constituie *firea* acestuia. Fiecare popor își are fire distinctă de a altuia.

Ce părere are poporul despre fire? Prin ce se deosibesce firea de individualitate și de caracter? Cum se manifesta diferența de fire la ómenî? Pentru ce? Ce este decî firea? E alterabilă firea omului? Aș și popórele fira lor deosibită.

§ 59. T e m p e r a m e n t e l e.

Temperamentul unui om se manifestază în felul cât de puternic și de iute, sau cât de slab și încet se îndeplinesce apersepția și în legătură cu acésta, cât de puternic și iute, sau cât de fără energie și încet se făptuesce reacțiunea excitărilor. În viața de tóte ăilele se și ăice »om de temperament viuî« acela, care e iute în tóte acțiunile sale, mintale și voliđionale, care prinde adecă iute impresiile și iute și reagéză la acelea, care înțelege iute lucrul și iute se scie hotărî la fapte, iară »om de temperament molatic« e acela, la care atât primirea, cât și reagarea impresiilor se îndeplinesc

târziu. În viața de toate zilele de regulă numai două feluri de temperamente se disting: cel *vios* și cel *molatic*; le mai dăc uneori și temperament »tare,» dacă individul nu e ușor emoționabil și »slab» dacă nu poate rezista impresiilor, dacă e adecă ușor emoționabil.

În psihologie se recunosc 4 feluri de temperamente: a) *coleric*, b) *melancolic*, c) *sanguinic* și d) *flegmatic*.

Deja Grecii cei vechi întrebuițau aceste 4 numiri pentru felurile de temperamente. Aceleași numiri le-am păstrat și noi, deși noi nu explicăm ființa temperamentelor în felul cum o explicau Grecii vechi. Cei vechi presupuneau, că de aceea se deosebesc oamenii în privința temperamentului, fiindcă sângele lor ar fi diferit după amestecul lui cu anumite sucuri. Noi dicem, că cauza deosebirii oamenilor, în privința temperamentului, rezidă în *târnia* și *gradul* de *sensibilitate* a fibrelor nervoase. În unii oameni procesul apercetiv și procesul volițional se și întemplă iute și în mod puternic, în alții în mod mai slab și mai încet.

Temperamentul *coleric* e propriu bărbaților mari. Tipuri de un asemenea temperament sunt d. e. Moise, Alexandru, Caesar, Stefan, Napoleon ș. a. Individul de temperament coleric trebuie să aibă o organizație nervoasă puternică, să fie inteligent din samă afară și totdeodată și energic, să fie în stare a apercpe la moment ori ce impresie i s'ar oferi sufletului și acesta să fie la moment urmată de actul volițional; apercpeția să se manifesteze însoțită de judecată și voință. Oamenii norocoși a avé temperament coleric sunt aceia, despre cari se dăce, că sunt tot voință și plini de vervă.

Temperamentul *melancolic*, e expresia în deosebii a sufletelor gânditoare, filosofice. Și individul de temperament melancolic poate primi repede impresiile. apercpeiz iute, numai cât la ei reagarea asupra centrelor motrice, nu se face puternic, nici repede. Nu este viuă comunicația între emisfere și centrele motrice și așa excitările psihice rămân tot la sferile de sus ale creierilor. După apercpeția unor impresii de natura de a fi prefăcute și în stări voliționale, nu se formază îndată și voința, ci urmează un lung act de chibzure, de deliberație, de rezonanare. În urmare oamenii de felul acesta sunt de regulă târziu în hotăriri și faptele vieții lor. Când ajung în situații de a-și dezvolta voința, trebuie să li se întemple de multeori, că se trece momentul decisiv până a li se fi inactivat voința lor. De aceea nici nu

prea sunt ómenii faptelor indiviđii de temperament melancolic, ci mai mult ai teoriilor bine studiate.

Individul de temperament *sanquinic* primesce curând impresiunile și reagăză curând, numai cât ne având putere și energie fiziologică, *reacțiunea* lui nu înfiéză adevărate acte de voință, ci simple emoțiuni trecătore, se face »foc de paie,« cum se đice. Omul de temperament sanquinic se aprinde iute, dar iute să și trece. La indiviđii sanquinică iritația trece deja din sensoriu, până a nu fi ajuns la hemisferă, asupra cerebelului orăi medo-cefalului și de aici asupra nervilor motorăi. Așa fel apoi acțiunile acestor fel de ómenii sunt de regulă nechibzuite.

Sanquinic póte să devină omul în urma slăbirii sevei nervóse, nervoșii. Sunt însă și ómenii din fire sanquinică, așa sunt d. e. tóte popórele de pe zona mai caldă

Contrar dela temperamentul sanquinic e cel *flegmatic*. Individul de temperament flegmatic primesce târdior impresiunile și reagăză tot târdior și așa de slab, încât nici emoțiuni mai de sémă nu i se produc. Indiviđii aceștia se mai numesc și »apaticăi,« din cauza nepăsării lor de tot ce se întâmplă în jurul lor. Acestora fiindule sufletul mai greoiu, nici nu se prea pot aventa la sfere mai înalte. Ei sunt osândiții a trăi retrași, în linisce, căci nu iubesc sgomotul lumii și își ved numai de afacerile lor proprii. Sunt de regulă și cam egoiști.

Felurile acestea patru de temperamente nu se prea găsesc în realitate, în tótă curățenia. De regulă sunt amestecate.

Temperamentul coleric, și cel melancolic fac temperamentul numit în limbagiul de tóte đilele »tare orăi iute,« cel flegmatic și sanquinic e cel »slab orăi móle«

După cum sunt indiviđii singuraticăi predominăți de vre-unul din aceste 4 feluri de temperamente, așa sunt și popórele singuratrice, dar în mai mare amestec de cât la indiviđii singuraticăi.

În ce se manifestăză temperamentul omului? De ce temperamente se face amintire în viața de tóte dílele? Ce temperamente există? Ce credeaú Grecii vechi de basa temperamentelor? În ce resida diferența de temperament? Ce e temperamentul coleric? Cel melancolic? Sanquinic? Și cel flegmatic? Se găsesce în vre-uu om temperamentul curat, de un fel?

§ 60. S e x u l.

Deosebirea de sex învâlvă în sine și o deosebire între sistemul nervos al bărbatului și al femeii.

E cunoscut, că bărbatul crește mai încet, decât femeia. El are trebuință de mai mulți ani până ce ajunge era dezvoltării complete, — atât fizice, cât și psihice, — de mai mulți decât femeia. Femeia cu 18 ani e deja, în privința dezvoltării psihice, matură, până când bărbatul la ani aceia nu e încă copt în privința psihică.

Faptul acesta, necontestabil, își are rostul său în economiei vieții omenesci, lăsate de D-zeu, căci se poate observa, atât la omeni, ca și la animale, în privința acesta o importantă lege biologică, că adevărat sistemul nervos al femeii rămâne mai delicat, mai debil, degajând în consecință și mai puțină energie, decât al bărbatului. De aceea nici nu se poate aștepta, ca femeia să poată suporta, fără primejdie, greutatea instrucției și peste tot a muncii intelectuale, pe care o poate suporta bărbatul dotat dela natură cu sistem nervos mai tare, cu energie intelectuală mai intensă și mai mare. E naturală experiența, tristă, ce o facem adî, când femeile cercă a se întrece cu bărbații în privința muncii intelectuale. că supuse adevărat muncii menite bărbaților, devin mai toate nervoase și hestence, desbrăcându-se totdeodată și de gingășia în simțăminte proprii sexului femeiesc. D-zeu a lăsat pe bărbat pentru un anumit rost în viață și pe femeia pentru altul. Menirea sexului femeiesc recere, ca femeia să fie mai sentimentală, mai gingașă, mai delicată. Și în vederea acestei probleme natura i-a hărăzit anumită țesătură în sistemul ei nervos, pentru ca să se manifesteze fenomenele psihice necesare și potrivite menirii sexului femeiesc. Și lucru de mare importanță, tocmai grație felului sistemului ei nervos femeia e în stare a suporta neșeurile, neliniștea și durerile, ce însoțesc chemarea ei, căci acestea nu pot potența o așa mare încordare în fibrele cerebrale și în nervii ei, tocmai fiind că sunt de o țesătură mai slabă.

E sentimentală femeia; dar' sentimentele ei nu se pot potența așa de tare ca ale bărbatului, din cauza lipsei de energie în sistemul ei nervos. E cert, că cu cât omul e dotat cu mai puternic și mai sensibil creier, și peste tot sistem nervos, cu atât simte mai mult chinurile sufletesci, pentru că între astfel de împrejurări fibrele nervoase trebuie să vibreze mai tare și în urma acesta și excitarea psihică devine mai intensă, deci și mai sdruncinătoare.

Chemarea femeii reclamă deci, ca ea să nu fie cultivată tocmai în aceeași direcție și în același spirit, în care se cultivă bărbatul. Summ cuique — și aici — Natura nu trebuie alterată, căci Dumnezeu a știut cum să facă lumea. Bărbatul face minuni cu mintea și cu voința, femeia are să facă minuni cu simțămintele. În direcțiile desemnate de natură și de esperiința vieții va avea să stăruiască totdeauna educația și instrucția. Instrucția, ce se dă adî în școlile de fete, nu e cea apropiată și potrivită misiunii femeii, aceea fiind simplul copiată de pe cea din școlile de băieți. Nu e mirare apoi, că s'a ivit adî între femei tendințe contradicțoare atât naturii, cât și misiunii femeii, tendințe, ce sunt exprimate în așa numita »chestia a emancipării femeii«, care și-a ridicat stindardul în scopul de a pune și pe femeia în șirul bărbatului, la lucrările impuse de viață, ceea ce însemneză, nici mai mult nici mai puțin, decât alterarea firii femeii și batjocurirea misiunii ei. Cugetarea filosofului Aristotel, în chestia acésta, exprimă adevăr și pentru starea de adî a femeii. Iată cum se rosteste el: »Din cauza deosibirilor de constituție, etate și poziție, membrii familiei stau unii cătră alții în relații deosibite. Comparativ cu femeia, bărbatul are supremația, fiindcă forța-î intelectuală și fizică contribuie mai mult la fericirea domestică.«

Acest fel de vederi de emancipare provin să înțelege, din rezultatul instrucției false, ce s'a dat femeii în școlă, instrucție menită pentru bărbați. Cultura acésta administrată de aprópe un secol, la unele popóre, își dá adî ródele sale în idei, îndemnuri și voințe contrare cu cele, ce ar fi să se valideze amésurat firei și problemei femeii. Emanciparea femeii ar trebui să fie în altă direcție, în aceea, a o face pe femeie prin o cultură și instrucția corectă, care să se potrivească cu firea ei sentimentală în mésurá a da față datorințelor ei firești, fără a-î să șterge însé nuri grației proprii sexului frumos.

Desvóltá-sé femeia și bărbatul în același fel? Există deosibire între sistemul nervos al bărbatului și al femeii? Să póte pune în sarcina sexului femeiesc aceleași greutăți psihice? Ce trebuie să rezulte decă s'ar pune? În ce direcție trebuie să se cultive femeia în vederea îndeplinirii problemei sale?

CUPRINSUL.

	pag
Întroducere	1
I. Orgănele vieții intelectuale.	3—14
<i>A. Sistemul nervos central</i>	<i>3—11</i>
§ 1 Creerii	3
§ 2. Importanța creerilor	4
§ 3. Funcțiunea specială a creerilor	7
§ 4 Măduva spinării	9
§ 5. Nervii	10
<i>B. Sistemul ganglionar sau automat</i>	<i>11</i>
§ 6. Raportul între sistemul nervos central, organul vieții psihice și între sistemul ganglionar, organul vieții animalice	11
II. Producerea vieții intelectuale	14—40
§ 7. Producerea și ființa ideilor	14
§ 8. Raportul între impresiile externe fizice și între excitațiile interne sau senzațiile psihice	18
1. Intensitatea și calitatea senzațiilor	18
2 Gradul minimal și maximal de intensitate al impresiilor	20
3. Condițiile, ce trebuie să întrunească impresiile externe, în privința intensității lor, pentru perceperea creșterii succesive uniforme a senzațiilor.	22
Lucrarea aparatelor sensoriale	25—40
<i>A. Simțurile superioare</i>	<i>25—35</i>
§ 9. Simțul vederii	25
1 Vedere	25
2. Vederea obiectelor în forma lor	27
3. Localizarea	27
§ 10 Auzul	29
§ 11. Pipăitul	31
1. Pipăirea	31
2. Localizarea pipăitului	33
<i>B. Simțurile inferioare</i>	<i>35</i>
§ 12 Simțurile temperaturii, musculaturii, gustului și mirosului	35
1. Temperatura	35
2. Sensul muscular	35
3. Gustul	36

	pag.
4. Mirosul	36
§ 13. Clasificația ideilor	37
III. Reproducerea și asociația de idei	40— 68
§ 14. Ființa și legile reproducerii	40
§ 15. Asociația de idei	45
§ 16. Apercepția ideilor	48
§ 17. Anumite momente în procesul apercetiv	53
1. Interesul intelectual	53
2. Atențiunea.	55
§ 18. Condițiile reproducerii ideilor	58
§ 19. Pedecile reproducerii ideilor	61
§ 20. Două momente ori stadii ale reproducerii ideilor	64
1. Memoria	64
2. Conștiința	66
IV. Operațiile mintale mai complicate ale puterii psihice.	68—112
§ 21. Despre operațiile mintale în genere	68
1. Formele, în cari se manifestă puterea psihică imaginativă. Plăsmuirile imaginației	69
<i>A. Plăsmuirile mintale din domeniul imaginației</i>	<i>69— 91</i>
§ 22. Fantasia	69
1. Ființa fantasiei	69
2. Baza biologică și importanța fantasiei	71
3. Rolul fantasiei în viața psihică	72
4. Condițiile fantasiei	76
§ 23. Ilusia	80
§ 24. Halucinația	83
§ 25. Visul	86
§ 26. Hipnotismul	88
§ 27. Somnambulismul	89
<i>B. Plăsmuirile psihice din domeniul inteligenței</i>	<i>91— 96</i>
§ 28. Ființa și noțiunea cugetării și judecării	91
§ 29. Judecata	92
1. Judecata elementară	92
2. Raționamentul	94
<i>C. Lucrarea abstractivă a spiritului.</i>	<i>96—108</i>
§ 30. Despre abstracție în general	96
Plăsmuirile psihice formate pe baza procesului abstractiv.	97
§ 31. Formarea de noțiuni	97
§ 32. Ideea de sine, conștiința de sine și eul omului	102
1. Formarea și dezvoltarea ideii și conștiinței de sine.	102
2. Felul omenilor după felul ideii și conștiinței de sine.	105
3. Eul omului	106
§ 33. Ideea de spaț și timp	107
1. Ideea de spaț	107

2. Ideea de timp	108
----------------------------	-----

V. Starea afectivă a vieții psihice a omului. Despre simțăminte. 112—142

§ 34. Fiuța, calitatea, intensitatea, dorata și importanța simțămintelor	112
1. Obârșia biologică și fiuța simțămintelor	112
2. Calitatea simțămintelor	113
3. Intensitatea simțămintelor	115
4. Durata simțămintelor	116
5. Importanța simțămintelor	116
§ 35. Felul și clasificarea simțămintelor	118

A. Simțămintele sensuale.

§ 36 Simțămintele sensuale, generale și speciale.	119
---	-----

B. Simțămintele intelectuale

§ 37. Simțămîntul de adevăr	121
§ 38 Simțămintele morale	122
1. Obârșia biologică, fiuța și dezvoltarea simțămintelor morale	122
2. Formele simțămintelor morale și importanța lor	126
§ 39. Simțămintele religioase	128
§ 40 Simțămintele conștiinței de sine	131
§ 41. Simțămintele estetice.	133

VI. Starea volițională a puterii psihice. 142—170

A. Fiuța și felurile de stări voliționale 142—159

§ 42. Voința	142
1. Fiuța stării voliționale	142
2. Felurile de voință ideomotrică și rațională	144
3. Baza și rolul deliberației în actul de voință	146
4. Formele de manifestare ale actelor de voință	148
§ 43. Chestiunea determinismului și a indeterminismului	
Determinismul etic.	151
§ 44 Poftele, dorința, dorul	153
§ 45. Afectele și pasiunea	156
1. Afectul	156
2 Pasiunea	157
§ 46 Inclinarea și patima	158
1 Inclinarea	158
2. Patima	159

B. Manifestarea exterioară a stării voliționale 160—170

§ 47. Despre mișcare în genere	160
§ 48 Mișcările voluntare și involuntare	161
§ 49. Mișcările reflexe	162
§ 50. Mișcările instinctive.	163
§ 51. Mișcările expresive	167

	pag.
VII. Agenții influențatori asupra dezvoltării și direcționării vieții psihice.	171—186
§ 52. Despre agenții influențatori în genere	171
<i>A. Lumea externă, ca agent al dezvoltării și direcționării spiritului</i>	172—177
§ 53. Clima.	172
§ 54. Natura externă.	173
§ 55. Ocupația și mediul	175
<i>B. Dispozițiile interne ca factori influențatori asupra puterii psihice</i>	177—186
§ 56. Individualitatea	177
§ 57. Caracterul	179
§ 58. Firea	181
§ 59. Temperamentele	182
§ 60. Sexul	185

Greșelile de tipăr:

Pag. 18, șirul 3lea, de sus, »carı« nu trebuie

»	»	»	»	»	jos » <i>intensitatea</i> «	în loc de --	intensitativa
»	»	»	2	»	» <i>stadiul</i>	»	» — »stadul»
»	33	»	15	»	sus, <i>îi</i>	»	» — »il»
»	54	»	6	»	jos, trebuie — »nu	»	» — »nu orî ce ori <i>in</i> ce cap», cap«.
»	66	»	12	»	» trebuie: <i>cugetăm</i>	și nu —	cutegăm
»	89	»	14	»	» » <i>provenită</i>	»	» — »prevenită»
»	93	»	11	»	» » <i>malte</i>	»	» — »înainte.»
»	95	»	7	»	» » <i>scientifică</i>	»	» — »șcietifice»
»	122	»	4	»	» » <i>au</i>	»	» — »a»
»	124	»	10	»	» » <i>oferă</i> oca-	»	» — »oferând oca-
					sıuni me-		sıuni menite
					nite a ne..		ne«
»	136	»	3	»	sus, » <i>ordine</i>	»	» — ordinea
»	136	»	11	»	» » :» <i>șilele</i>	»	» — »șile«
»	140	»	15	»	» » » <i>isbesc,</i>	»	» — isbesce
»	154	»	13	»	» » » <i>incepe</i>	»	» — incep
»	160	»	5	»	» » » <i>al</i> celor	»	» — acelor.

